

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN FELSEFİ, SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ
PROGRAMI**

**ERICH FROMM DÜŞÜNCESİNDE
DEĞERLER VE EĞİTİM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İREM SENA KÖKTÜRK

**ANKARA
NİSAN, 2022**

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN FELSEFİ, SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ
PROGRAMI**

**ERICH FROMM DÜŞÜNCESİNDE
DEĞERLER VE EĞİTİM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İREM SENA KÖKTÜRK

DANIŞMAN: PROF. DR. HASAN HALUK ERDEM

**ANKARA
NİSAN, 2022**

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne,

İrem Sena KÖKTÜRK adlı öğrencinin hazırladığı “Erich Fromm Düşüncesinde Değerler ve Eğitim” başlıklı bu çalışma Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı / Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Programı’nda jüri üyelerince oy birliği ile **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. Raşit ÇELİK

.....

Üye

Prof. Dr. Hasan Haluk ERDEM (Danışman)

.....

Üye

Doç. Dr. Mustafa GÜNAY

.....

ONAY

Bu tez Ankara Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından 26/04/2022 tarihinde, Enstitü Yönetim Kurulunca .../.../20... tarihinde kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. İlhan YALÇIN

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgileri akademik yazım kurallarına uygun biçimde raporlaştırdığımı ve bunları etik ilkelere (atıfta bulunulan tüm yapıtlara kaynaklarda yer verilmesi, tezde kullanılan bilgi ve belgelere resmi yollarla ulaşılması ve bunların aslı bozulmadan kullanılması vb.) uygun olarak elde ettiğimi ve sunduğumu bildiririm.

İrem Sena KÖKTÜRK

ÖZET

ERICH FROMM DÜŞÜNÇESİNDE DEĞERLER VE EĞİTİM

KÖKTÜRK, İrem Sena

Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem

Nisan, 2022, xi + 118 Sayfa

Bu çalışma amaç olarak modernizm ve postmodernizmin etkisinde kalan dünyada yaşayan Erich Fromm'un eserlerinde var olan değer felsefesini irdelemeyi ve eğitim ile olan ilişkisini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bir filozof, bir sosyolog, bir ruh bilimci olan Fromm'un içinde bulunduğu dönem ve kendinden sonraki dönemlerde toplumun bir parçası ve uyum sağlayıcısı olan insana özgü temellendirmeleri, önermeleri ve bunu eğitimle bağdaştırmasına dair görüşlerinin sunulması ve incelenmesi bu çalışmanın amaçlarındandır.

Bu çalışma ile Fromm'un eserlerinde insan ve toplum incelemesi ile ortaya koyduğu değer ve değerleri gerek kendi yazınları gerekse onun çerçevesinde incelemelerle ortaya konmuş araştırmalar ile görünür hale getirmek hedeflenmektedir. Bu çalışma nitel bir çalışma olarak planlanıp önce Türkçe literatür taramasına gidilmiştir. Bu taramaya Erich Fromm'u daha anlaşılır ve derin inceleyebilmek adına önce hayatı ele alınıp sonrasında kuramını temel kavramları içerik analizi yöntemiyle yorumlanmış ve araştırmanın amacına yönelik değer anlayışı ve değerleri Erich Fromm'un düşünce sistemi içerisinde sunulmuştur.

Araştırma sırasında edinilen bilgiler Fromm'un psikanalist olarak çıktığı yolculuğunda değişen düşünce sisteminin incelenmesine olanak sağlamıştır. Fromm'u diğer ruh bilimcilerden ayıran aynı zamanda sosyoloji ve felsefeye ilişkin yaptığı araştırmalar ve ortaya koyduğu düşünceler olmuştur. Fromm için eğitimin ailede başladığını ve ailenin aynı zamanda toplumun kuruluşunda en önemli düzen verici olduğunu düşündüğü görülmüştür. Aynı zamanda Erich Fromm değerleri sadece dini öğelerle açıklamayı bırakıp insanın duygu dünyası üzerindeki anlamlandırmaları da

sunmuştur. Çağdaş topluma geçiş sürecinde kendini tanıma ve doğayla ayrışmasında gücünü bulma arayışında olan insan çareyi yine eğitimde bulmuştur.

Erich Fromm gibi çok yönlü düşünürlerin çağdaş toplum eleştirileri ve düşünceleri eğitimde bazen köklü bazen de küçük değişiklikler ortaya koymuştur. Bir toplumun üyesi olabilmenin birincil şartı olan toplumun kültürü ve dolayısıyla değerleri önce aile sonra da eğitim ile yeni nesillere aktarılabilmektedir. Fromm'un kuramının temelini oluşturan özgürlük ve bunun devamında gelen değerler eğitimin şekillenmesi için en büyük araçtır. Bu araçların daha anlaşılır ve düzenlenebilir hale gelebilmesi ise ancak Erich Fromm gibi çok yönlü düşünürlerin bilinirliği ve araştırılması ile mümkün olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Fromm, Değer, Değerler, Eğitim

ABSTRACT

VALUES AND EDUCATION IN THE THOUGHT OF ERICH FROMM

KÖKTÜRK, İrem Sena

Master Degree, Department of Educational Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Hasan Haluk Erdem

April, 2022, xi + 118 Pages

The aim of this study is to reveal the concept of concept existing in the structure of Erich Fromm, who lives in the life of modernism and post-modernism, and what it is with education. The aims of this study are to present and examine the views of Fromm, a philosopher, a sociologist, and a psychologist, on the human-specific justifications and propositions that are a part and adaptor of the society in his period and in the following periods, and how he associates this with education.

With this study, it is aimed to make the values that Fromm reveals through the study of human and society visible in his works, both in his own literature and in the researches that have been revealed within its framework. This study was planned as a qualitative study and first of all, Turkish literature was searched. In order to examine Erich Fromm in a more understandable and deep way, first of all, his life was discussed, then the basic concepts of his theory were interpreted with the content analysis method and the values for the purpose of the research were presented in Erich Fromm's framework.

The information gained during the research allowed Fromm to examine the changing thought system in his journey as a psychoanalyst. What distinguishes Fromm from other psychologists is his research and thoughts on sociology and philosophy. It has been seen that Fromm thinks that education begins in the family and that the family is also the most important organizer in the establishment of society. At the same time, Erich Fromm stopped explaining the values only with religious elements and presented the meanings on the emotional world of the human being. In the process of transitioning to

modern society, people who seek to find their strength in self-knowledge and separation from nature have found the solution in education.

Contemporary society critiques and thoughts of versatile thinkers such as Erich Fromm have revealed sometimes radical and sometimes minor changes in education. The culture and therefore the values of the society, which is the primary condition of being a member of a society, could be transferred to the new generations first by the family and then by education. Freedom, which forms the basis of Fromm's theory, and the values that follow it are the greatest tool for shaping education. Making these tools more understandable and editable will only be possible with the awareness and research of versatile thinkers such as Erich Fromm.

Keywords: Fromm, Value, Values, Education

ÖN SÖZ

Bu çalışma değer problemiyle başlayan değer ve değerlerin ne olduğu ve kime hangi değerler nasıl öğretilmeli tartışmasının bir sonucu olarak incelenmeye değer görülmüştür. Kendine has kavramları ile bir o kadar basit ama bir o kadar derin araştırma konuları sunan Fromm bir sosyolog, bir ruh bilimci duruşunun ardında aynı zamanda bir filozofun da yattığını göstermiştir.

Dünyanın sürekli değişmesi ve özellikle son iki yılda toplumlarda meydana gelen yoğun değişiklikler Erich Fromm'un anlatmayı bir o kadar istediği ama sanayileşme ve savaşların gölgesinde kaldığı zamanlardan bu yana toplumsal sancuların devamlılığını göstermesi açısından araştırma için önemli bulunmuştur. Fromm'un yazınları derinleştirildikçe aslında hümanistik yönünün yanında insanın doğadan ayrılışına ilişkin düşünceleri birçok açıdan incelenebilme fırsatı sunacağı görülmüştür.

Değere ve değerlere olan ilgimi bir teze dönüştürmemi sağlayan tez danışmanım Prof. Dr. Hasan Haluk ERDEM hem lisansüstü eğitim sürecinde hem de tez hazırlarken en büyük yol göstericim olmuştur. Onun multidisipliner alan söylemi benim motivasyonumun kaynağıdır. Yüksek lisans eğitimim boyunca farklı bakış açıları kazanmamı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Hasan ÜNDER, Prof. Dr. İsmail GÜVEN, Prof. Dr. İsmail DOĞAN, Prof. Dr. Rıfat MİSER, Doç. Dr. Mustafa SEVER, Doç. Dr. Cengiz ASLAN ve Dr. Niyazi ALTUNYA'ya müteşekkirim. Tezimin bitiş sürecinde, bana yeni ve farklı bakış açıları sunan Doç. Dr. Raşit ÇELİK ve Doç. Dr. Mustafa GÜNAY hocalarıma da emeklerini belirtmem gerekir. Değerli hocalarıma her birine teşekkürlerimi sunmayı borç biliyorum.

Aileme

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
BÖLÜM 1.....	1
GİRİŞ.....	1
Problem.....	5
Amaç.....	8
Önem.....	9
Sınırlılıklar.....	10
Tanımlar.....	10
BÖLÜM 2.....	13
YÖNTEM.....	13
Araştırmanın Modeli.....	14
Evren-Örneklem.....	14
Verilerin Toplanması.....	14
Verilerin Çözümlemesi.....	15
BÖLÜM 3.....	17
BULGULAR VE YORUMLAR.....	17
Erich Fromm ve Kuramının Temel Varsayımları.....	17
Özgürlükten Kaçış.....	18
Yetkecilik.....	20
Yıkıcılık (Kötü Huylu Saldırganlık).....	21
Otomaton Konformite / Robot Uyumluluğu.....	21
İnsanın Doğası.....	22
İnsanın İhtiyaçları.....	23
Fizyolojik ihtiyaçlar.....	24
Varoluşsal ihtiyaçlar.....	24
İlişki.....	24
Köklülük.....	24
Aşkınlık.....	25
Kimlik Duygusu.....	26
Oryantasyon Çerçevesi.....	26
Kişiliğin Yapısı.....	27
Karakter Tipolojisi.....	27
Sosyal Karakter.....	27
Alıcı Yönelme.....	28
Sömürücü Yönelme.....	29

İstifçi Yönelme.....	29
Pazarlamacı Yönelim	29
Üretken Yönelim.....	30
Değer ve Değerler Problemi	31
Felsefi Bir Problem Olarak Değerler	32
Kavramsal Açıdan Değerler	32
Değerlerin Yapısı ve Değerlendirme Sorunu.....	37
Değerlerin Oluşumu.....	39
Sosyolojik Bir Kavram Olarak Değerler	44
Değerler ve Kültür.....	47
Değerler ve Sosyal Normlar.....	50
Psikoloji Bilimi Açısından Değerlerin Yeri.....	53
Değerler ve Tutum	56
Değerler ve Ahlak.....	57
Eğitim ve Değerler Üzerine Erich Fromm.....	60
Bir Eğitim Düşünürü Olarak Erich Fromm	69
Erich Fromm'da Eğitimin Bilimsel ve Felsefi Temelleri	71
Erich Fromm'da Eğitimin Doğası.....	76
Eğitimde İlgi	79
Eğitimde Gerçekçilik	81
Eğitim ve İtaatsizlik.....	81
Erich Fromm'da Eğitimin Metodu	82
Toplumun Geleceği Bakımından Ana Değer Olarak İnsan.....	83
Yabancılaşma Kuramı.....	85
Yabancılaşma Probleminde Eğitimde Kişinin Değerlerinin Yeri.....	87
Eğitim, Sosyal ve Bireysel Değişme.....	89
Erich Fromm'da Kültür, Eğitim ve Değerler.....	91
Değer Grupları ve Erich Fromm Düşüncesinde Eğitimle İlişkileri	92
Bilimsellik.....	92
Doğaya ve Çevreye Duyarlılık.....	94
Kültüre Duyarlılık.....	95
Sorumluluk.....	96
Saygı.....	96
Çalışkanlık.....	98
Yardımseverlik.....	99
BÖLÜM 4.....	100
SONUÇLAR.....	100
Sonuçlar	100
KAYNAKLAR.....	107
EKLER.....	115
EK 1. Etik Kurul Onayı	116
BENZERLİK BİLDİRİMİ	117
ÖZGEÇMİŞ.....	118

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Geride kalan 20. yüzyıl beraberinde büyük değişimler getirmiştir. Özellikle de son 30-40 yılda meydana gelen bu baş döndürücü değişimler yaşamın her alanında kendini hissettirmiştir. 21. Yüzyıl ise kendini yeni teknik araçların, yeni kavramların, yeni eğilimlerin olduğu yeni bir dünya dijital bir çağ olarak kendini sunmuştur. Bu değişen dünyada insanın ne olduğuna dönüp bakabilmek için Karl Jaspers felsefesinin temel sorularından biri olan “insan nedir?” sorusunu karşılık Jaspers; insanın diğer alanlar içerisinde “beden olarak fizyoloji, ruh olarak psikoloji, toplumsal bir varlık olarak sosyoloji” tarafından araştırılan bir varlık olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir (Erdem, 2004, ss.14).

İnsanın ne olduğu sorusuyla yola çıkan insan kendi var olma biçimini diğer bilimler sayesinde biçimlendirmektedir. Doğanın içinde varlık gösteren insan kültür yaratıcısı olarak doğanın karşısında yer alır. Öyleyse insanın felsefesi için her şeyden önce bir kültür felsefesidir diyebiliriz. Kültür zaman içerisinde gelişmiş aynı zamanda insanı da geliştirmiştir (Ülken, 2013, ss.20).

Kültür ve uygarlık son 40-50 yılda bu kadar hızlı gelişim ve değişim gösterirken insanlığın bu gelişimle aynı andalığa sahip olduğunu ise görememekteyiz. Kültürü, uygarlığı yaratan insan; bilimi, felsefeyi, tekniği, sanatı ilerilere taşıyan insan neden kendi yarattığı dünyanın dışında kalmıştır? (Akarsu, 2006, ss. 7).

Doğanın ürünü olan insan ve doğadan olmayanı: Kültürü yaratan insan bu ikisini kaynaştırması gereken bir varlıktır. Fakat organik kimya bilim insanı Joel de Rosnay’ın dediği gibi “Evrime elbette sürüyor, sürmesine, ama bugün daha çok toplumsal bir nitelik kazanmış. Doğadan nöbeti kültür devralıyor.” Böylelikle insan ve kültürün bütün olarak ele alındığında çok geniş bir alana yayıldığını görmekteyiz. Bu durumu en küçük parçası olarak ele aldığımız zaman; zümre en geniş parçasıyla ele aldığımızda; insanlık olarak adlandırıyoruz. Nitekim bu adlandırmaları çeşitli ifadeler ile de bölmekteyiz. Yunanca “tekhne” sözcüğünden gelen “teknik” kelimesi insanın el ve akıl becerisinin ortaya koyduğu ürün olurken, yine insanın duyarını ve duygularını kullanarak yarattığı ürün sanat adını almaktadır. Kültürün bütün sonuçları doğa ile etkileşiminden meydana

gelmektedir. İnsan bilgisiyle tekniği, bilimi, sanatı kurarken; inancıyla da ahlakı ve dini kurmuş olur. İnsan böylelikle ahlaki bir varlık olmaktadır (Ülken, 2013, ss.21; Akarsu, 2006, ss.16).

İnsanın ahlaki bir varlık olması ahlakın ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Ahlak kavramı Cevizci'nin Felsefe Sözlüğü'nde belirttiği tanımıyla bir toplumdaki insanların birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleme amacıyla geliştirilen kural, ilke ve değerler bütünü olarak ele alınmaktadır. Ahlak bu boyutta iki yönüyle düşünülmektedir. Bir toplumun geçirmiş olduğu yaşantılardan süzülen birikim olan töreleşmiş ve gelenekselleşmiş olan ahlak ve bu pratiğin teorisi olan etik. Etik kavramı, doğru ve yanlış davranışın teorisi iken ahlak kavramı ise bu teorinin uygulanması ve pratiğidir. Aslında bizim Ahlak Felsefesi olarak adlandırdığımız “etik” kavramının kendisidir (Cevizci, 2012, ss.16).

Ahlak Felsefesi olarak da bildiğimiz etik ahlaki hükümler ve ahlaki problemler üzerinde düşünme faaliyetidir. Ahlaki değer yargıları, ahlaki hayatın önemi ve betimlenmesi ahlak felsefesinin en temel konularını oluşturmaktadır. Bu konular arasında ahlak felsefesinin en problematik alanı olan “değer ve değerler” yer almaktadır. Bu kavram doğrultusunda “Değer nedir?” sorusuyla karşı karşıya kalırız (Gündoğan, 2002).

Felsefenin başlangıcından beri kendini ve gerekliliğini felsefeye kabul ettirmiş olan ahlak felsefesi değer sorununa ilişkin sorular alternatifli olduğu için tek bir cevap verememektedir. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğüne göre değer isim olarak “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık...Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” olarak tanımlanırken felsefe terimi olarak “Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey.” olarak tanımlanan değer yine Cevizci'nin Felsefe Sözlüğü'nde belirttiği tanımıyla “ Bir şeyin önem ölçüsünü gösteren, onu anlamlı, istenir, faydalı ya da ilgi konusuna getiren özellik ya da nitelik.” olarak yer almaktadır (TDK, 2020; Cevizci, 2012, ss.112).

“Değer” kavramı konu alanı ele alındığında karşımıza insani ve toplumsal bir konu olarak çıkmaktadır. Bu kavram konu ve problem olarak tarihin başlangıcından bu yana farklı sosyal ortamlarda ve bilimsel kürsülerde tartışılmış ve süregelen bir şekilde güncelliğini devam ettirmiştir. Yapılan tartışmalar her ne kadar felsefe, etik ve estetikte yoğunlaşmış olsa da değer kavramının konusunun içeriği ve kapsamı yönünden bütün sosyal ve beşerî bilimleri ilgilendirdiği bir gerçektir (Kuşpınar, 2015, ss. ii).

Bu konuların ele alınış biçiminin ve incelenişinin ele alan düşünürün, filozofun ve ahlak bilimcinin dünya görüşüyle, içinde yaşadığı toplum ve sahip olduğu medeniyetin kültürüyle son derece yakından ilgili olduğu görülmektedir. Öyledir ki değer kavramı her dönemde değişik bağlamlarda tartışılmış ve görüşler sunulmuştur. Bu nedenle konulara yaklaşım açısından, ortaya konan görüşler ve kuramlar yönünden farklılıklar, hatta zıtlıklar görülebilmektedir.

Araştırmaya çalıştığımız sorular yüzyıllar boyunca sorulmuş sorulardır. Felsefe tarihinde de sosyoloji ve psikoloji tarihinde de bunlarla ilgili çeşitli görüşler vardır. Bunlar değer problemine çok farklı ışık tutan teorilerdir. Bu noktada çok konuşulmayan psikanalizde değer ve değerler sorununa etik teorisinde oldukça katkıda bulunabilir (Kuçuradi,1971,ss.34 ; Tuebingen,2002, ss.18).

İnsan sadece doğanın ürünü olarak değil aynı zamanda ahlaki bir tür olarak da yaşamını sürdürmektedir. Değer kavramına sahip olmayan bir yaşam anlamını yitirmektedir. 20. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan Erich Fromm'a göre evrimsel süreç içerisinde doğa ve türdaşlarıyla gerçek bağlarını yitiren insanoğlu kazandığı akıl, içgörü ve imgelem gibi özellikler nedeniyle içinde yaşadığı dünyadan tamamen farklı bir varlık olarak kendine özgü sorunlarla karşı karşıyadır (Türkeri, 2017; İnanç ve Yerlikaya,2012).

Hümanistik bir ahlak görüşüne sahip olan Erich Fromm erdem etiği fikrini psikanalitik yaklaşımda formüle eden ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlakı psikolojik boyutuyla ele alırken Freud'dan yararlanan Fromm karakter (ve sosyal karakter) teorisine değer ve değerleri psikanalitik teorisinin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Varoluşçu düşünceden etkilenen Fromm değeri ve değerleri eski metafizik ve sosyolojik gerçeklikteki kavramlara hapsetmeyip bunların yerine kişinin tercihleriyle ortaya çıkması gerektiğini savunmuştur (Tuebingen, 2002, ss. 21; Gutek,2014, ss.134).

“21. Yüzyıl İçin 21 Ders” kitabının yazarı Yuval Noah Harari içinde yaşadığımız dönemin dünya tarihi içerisinde en barış içinde yaşanan dönem olduğunu ifade etmektedir. Ve bu barış içerisindeki dönemde psikoloji alanında öne çıkan Freud için eğer önce annesi olmasaydı Freud da olmazdı diyor. Kuramı incelendiğinde ise Freud'un da kabul edeceği ve kuramından da anlaşılacağı gibi kişiliği, hevesleri ve fikirleri kayda değer ölçüde annesiyle ilişkisi doğrultusunda şekillenmektedir. Ama kimse günümüzde modern batı tarihinden söz ederken Freud'un annesinden bahsetme gereksinimi hissetmemektedir (Harari, 2018, ss.176).

Bugün biz de değer ve değerler hakkında konuşurken onun ortaya çıkış noktasından günümüze kadar süren serüveninde belli isimler etrafında dönüyoruz. Düşünce sistemlerini doğuran gerçekleri irdelemeden kavramlar üzerinden ilerliyoruz. İşte bu noktada Erich Fromm ve eserlerinin bu zamana değin kendi kuramsal çerçevesine de kaynaklık eden Freud ve Marx penceresinden incelendiğini görmekteyiz.

Halbuki Fromm ve eserlerini incelemeye başlayan bir okur, bir düşünür kuramının temel değer kavramı üzerine inşasını hissedebilmektedir. Üstelik bunu bugün çoğunlukla teorik bir araştırmanın ürünü olan felsefenin aksine pratiği olan bir konu olan ahlak ve onun felsefi olarak incelenmesi olarak adlandırabileceğimiz etiğin temel alanını oluşturan ahlakın felsefesi olarak görebiliriz.

Sokrates ile başlayan ahlak çerçevesi ilk olarak Aristoteles ile kitaplaştırılmıştır. Modernite ile birlikte ümmet toplumlarından ulus toplumlarına geçen insanlık ahlak kurallarını bir toplum sözleşmesine dayanarak çıkarmaya başlamıştır ve devamında anayasa, ona bağlı yasaların çıkarılması şeklinde devam etmiştir. Ceza sistemleri ise toplumdan uzaklaştırma olarak kendini göstermiştir.

“Toplum Sözleşmesi” kitabının 4.bölümünde başlangıçta insanların tanrılardan başka kralları, teokratik yönetimden başka yönetimlerinin olmadığını söyleyen Rousseau; insanların tıpkı aşırı savurganlığı, tuhaflığı, ahlaksızlığı ve acımasızlığıyla, despotluğu ile tanınan Caligula gibi düşündüklerini söylüyor. Kitabının devamında bu fikirlerin o zaman için uygun olduğunu fakat bu düşüncenin, fikir ve hislerin uzun zamandan beri değişmiş olması gerektiğini savunmaktadır (Rousseau, çev. 2017, ss.140).

Erich Fromm ise okuyucuların çoğu için bir psikanalistin ahlak felsefesi, etik sorunlar ile uğraşmasının ruh biliminin yanlış ahlaksal yargı kalıplarını kırmanın yanında nesnel ve geçerli davranış kuralları için temel oluşturacağını savunmasının ilginç geleceğini dile getirmektedir (Fromm, 2019a, ss.21).

Erich Fromm’un kuramsal çerçevesi ve eserleri göz önüne alındığında ruh bilimini felsefe ve etikten ayıramadığı gibi, toplum bilimi ve ekonomiden de ayıramadığını görebiliriz. Ona göre kişinin ruh bilim alanından faydalanması mutluluğun önündeki engellerin kaldırılmasıyla meydana gelmektedir. Aynı yaklaşımı Fromm’dan yüzyıllar önce Aristoteles’te görebiliriz.

Temellendirmesini dönüp dolaşıp aynı noktaya getiren Aristoteles iyiyi ararken her şeyin bir amacı olması gerektiğini ifade ediyor ve hep kendisi için tercih edilenin

amaç olduğunu belirtiyor. Bu amaçlar içerisinde en çok mutluluğun tercih edilen olduğunu ifade ediyor ve mutluluğu hiçbir zaman başka bir şey için değil hep kendisi için tercih ettiğimizi temellendiriyor. Platon, Spinoza, Spenser ve Aristoteles'in görüşlerindeki ortak noktalardan biri işte tam olarak budur. Yani insanın kendi gücünü kullanarak doğasını gerçekleştirmesidir (Aristoteles, çev. 2017, ss. 22; Fromm, 2019a, ss. 198, ss.54).

Erich Fromm ve çalışmalarının değer ve değerler açısından eğitim ile ilişkisinin inceleneceği bu çalışmada Erich Fromm'un eserlerinde temellendirdiği çalışmaları ile eğitim ilişkisi arasındaki bağlantıyı ele alacağız. Fromm ve oluşturduğu kuramı, çağdaş öğretime temel bir hümanist bakış açısı getirdi. Fromm çalışmalarını Budizm, Marksizm, Sosyoloji ve tabii ki Psikanaliz gibi çeşitli kültürel etkileri bir araya getirerek karakterize etmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, temel özelliklerini dikkate alarak bu ilişkiyi daha iyi anlamaktır. Bu sembolik çalışma, bizleri eğitimle ilgili kavramlarından, amaçlarından ve bu çalışmada ele alacağımız iyi bir eğitim ilişkisinin farklı özelliklerinden farklı yönler üzerinde düşünmeye davet etmektedir. Fromm, metinlerinde insan varoluşunun çeşitli yönlerine dayanarak düşünmeye alan açan benzersiz ve son derece ilginç bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu nedenle öncelikle Fromm'un eğitimle neyi anladığını ele alacağız, daha sonra uygun bir eğitim ilişkisinde en önemli konuların ne olacağını ve onu neyin karakterize etmesi gerektiğini belirleyeceğiz.

Problem

İdealizm, Realizm, Thomizm gibi klasik felsefe akımları insanı düşünen ve akıl yürüten bir varlık olarak atfetmişlerdir. Örneğin Platon'un filozof yöneticileri çok derin düşünme yetileri olan aydın kişilerdi, Aristoteles ise akıl bilgisini vurgulamak amacıyla insanı akıllı bir hayvan olarak tanımlamaktadır. Klasik eğitim felsefeleri okullardaki bilme, kavrama basamaklarına ilişkin gelişmelere bir çıktı olarak önem vermişlerdi. Bu klasik felsefe akımlarının aksine eğitim düşüncesi ve eğitim psikolojisi için önemli etkileri olan hümanist psikolojinin oluşumuna etkili olan varoluşçu düşünce insanı hem düşünen hem de duyguları olan bir varlık yani hem rasyonel hem de irrasyonel olarak görmektedir.

Hümanist psikolojiye göre, varoluşçu eğitim anlayışı bireylere eylem ve kendilerini tanıma imkanı sunacak bir öğretim hedeflemektedir. Bu tarz bir öğretimde eğiticinin de öğrencinin de bireyselliklerinin korunması önem kazanmaktadır. İçinde bulunduğumuz ve geçtiğimiz yüzyıl içerisinde bireysel yaşamımız ise hızlı bir şekilde önem kazanmıştır. Eğitime ilişkin anlayış ve yaklaşımlar da buna nazaran geç ve izafi olsa da bu doğrultuda yeni formlar kazanmaktadır. Abraham Maslow, Gordon Allport, Carl Rogers ve Rollo May ABD’de hümanistik psikolojiye öncülük eden düşünürler olmakla birlikte hümanistik eğitim felsefesinin temellerinin Abraham Maslow ve Carl Rogers’ın attığına dair söylemler bulunmaktadır (Gutek,2014, ss. 141).

Fromm ise insana sosyo-biyolojik bir varlık olarak bakmaktadır. Yani Fromm için insan sosyal bir hayvandır. Nasıl ki varoluşçu düşünce insanı hem duygusal hem düşünce yönünden alarak hümanistik düşünceyi etkilediyse hümanistik düşüncenin ahlak felsefesi de Fromm’u etkilemiştir. Hümanistik bir ahlak anlayışında akıl değer yargısını etkiler ve bu doğrultuda eylem için iyi ve kötü ayırımına gidilir; davranışta bu seçimin sonucunda meydana getirilir. Ahlak konusunda en önemli isimlerden biri olan Kant ise “Ahlak Metafiziğin Temellendirmesi” eserinde bir organizma olan insanın amacına ilişkin kabulünde doğanın tek amacının bu organizma için mutluluk olduğunu varsaysaydık ve bunun da sadece akılla yapılabildiğini kabul etseydik bu kabulün çok yanlış bir varsayım olacağını ileri sürmektedir. Çünkü insanın o zaman sadece mutluluğu için davranışta bulunacağını ama içgüdülerin doyumuna ulaşamayacağını ifade etmiştir. Öte yandan bütün amaçlar da güdülerin denetimine bırakılsaydı; doğanın bu sefer sadece amaçların seçimiyle değil aynı zamanda araçların seçimiyle de ilgilendiği gerçeğiyle karşılaşacağımızı söylüyor ve bu da her şeyin içgüdüünün eline bırakıldığı anlamına gelmektedir. Bu noktada akıl; Kantçı düşüncede etiğin temelini oluşturan, aynı zamanda Kant için "guter wille" olan iyi istemeyi ve bizi onun altında duran mutluluğa ulaştırma sürecinde bir koşuttur. Ama akıl aynı zamanda güdülerden de vazgeçilmemeliydi (Kant, 1922, ss. 9).

Erich Fromm da kendi hümanistik ahlak anlayışında yaşamdaki amacın fizyolojik ve varoluşsal ihtiyaçların giderilmesine yönelik olduğunu ileri sürmektedir. Fizyolojik ihtiyaçlar olarak saydığı açlık, susuzluk, cinsellik, savunma (savaş/kaç), iyi huylu saldırganlık gibi davranışları fizyolojik ihtiyaçlardan kaynaklanan içsel dürtüler olarak almaktadır. Öte yandan içgüdüsel olmadıkları için karşılanması güç olan ve karşılanması

güvence altına alınmamış olan varoluşsal ihtiyaçlar insanların yaşam amacının kökeninin oluşturmaktadır.

Doğadan ayrılıp doğanın karşısındaymış gibi doğadan ahlakı üreten insan evrende nerede olduğuna ve nasıl eyleme geçmesi gerektiğine dair sorularla baş başa kalmaktadır. Bu durum da insanların eylemlerini belirleyen çerçeveyi oluşturmaktadır. Kendine anlam ve amaç arayan insan bu arayışta evrensel bir durum yaşarken; anlam ve amaca ulaşma yönteminde farklılıklar ortaya koymaktadır (İnanç ve Yazgan, 2012, ss.114).

Kuramının ilk etkilerini Freud'un içgüdü teorisinden alan Fromm, Freud'un saldırgan dürtülere olan vurgusundan etkilenmiştir. Saldırgan dürtüler toplum içerisinde iyi olandan ayrıldığı için bastırılmaktaydı. Aynı zamanda Marx'ın insanları nesne olarak alan kapitalizm türü analizi de Fromm'u etkilemiştir. Böylelikle sosyalist düşünce de Fromm için önemli hale gelmişti. Fromm için temel öge insanın ve toplumun tam manevi gelişimiydi. Ekonomi de bu amaca hizmet etmelidir. Böylelikle Fromm tarafından kendi birincil amacı "Dünyayı demokratik faşizmden koruyacak bir tinsel ve bilimsel değerler birleşimi ortaya çıkarmaya çalışmak" olarak atfedilmiştir (Fromm, 2019d, ss.9).

Erich Fromm düzen ve yaşama karşı kendi hümanistik ahlak anlayışında çözümü olmayan sorunlara atıflarda bulunmaktadır. Sunduğu alternatiflerin hiçbiri tatmin edici değildir. Adeta insanı mevcut bir diktominin içine sokmaktadır. Bu diktomi ek bir boyutu olan varoluşsal ikilem işlevi görmektedir. Fromm'a göre insan ölümsüzlüğü arzular ama ölümle yüzleşmektedir. Belli bir dünya ister ama doğduğu dünyayı yetersiz bulur. Fromm için varoluşsal ikilikler yaşamın kaçınılmaz parçaları haline gelmiştir (Daniels, 2003).

Erich Fromm'un içinde yaşadığı dönem bugün bizlerin de içerisinde varlığını sürdürdüğü toplumsal sistemin biçimlenmesinde büyük bir rol oynamıştır. O dönemde meydana gelen değişimler toplumun sahip olduğu sistemleri biçimlendirirken aynı zamanda toplumun parçası olan bireyleri de biçimlendirmeyi başarmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına tanık olan değişen ideolojileri, soğuk savaş, nükleer silahlanma vb. yakından tanık olan Fromm düzen değişikliğini yakından inceleme şansı bulmuştur. Hem toplumun hem de bireyin ihtiyaçlarının karşılanabileceği fikrini savunan Fromm kendi hümanistik ahlak anlayışını da bunun üzerine kurup eser vermiştir (İnanç ve Yazgan, 2012, ss.128).

Bu çalışmanın problemi 1900-1980 yılları arasında yaşamış olan eserleri tüm çevrelerce anlaşılabilir olduğu için alan yazında öncelik olarak anılmayan, çalışmaları

pratik önermelere sahip olmadığı için düşünür olarak kabul edilen Erich Fromm'un eserlerinin hümanistik yönünün insani değer ve değerleri oluşturma sürecine, eğitim görüşündeki etkilerine ışık tutmasıdır. Unutulmamalıdır ki kişilik, değer, değerler ve eğitimde var olan süreçlere, sonuçlara sadece deneye dayalı çalışmalarla ulaşamayız bu noktada felsefi içgörü ve kurgulara da ihtiyacımız vardır.

Amaç

Bu araştırmanın amacı düşünceleri sosyoloji, psikoloji ve antropoloji ile şekillenen Erich Fromm'un eserlerinin eğitim çevrelerince hala tartışma halinde olan bazı süreçlerini Erich Fromm'un kendi kuramının felsefi ve daha çok ahlaki anlayışı ile açıklanmasıdır. Günümüzde hala nelerin değer olduğu nelere değerler dediğimiz ve nelerin bireylere öğretilmesi gerektiği tartışmaları sürerken insanlığın geride bıraktığı son yüzyılı gözlemleyebilen Erich Fromm'un insan doğasına ve topluma bakışının çerçevesini analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Türkçe alan yazınının Erich Fromm'un eserlerinin değer anlayışı, değerlere ilişkin bakış açısı ve eğitim düşüncelerine etkisinin sınırlı sayıda ve bütün yönleriyle açıklama şansı vermediği göz önünde bulundurulmuştur. Bu da eğitim sistemimiz içerisinde önemli yer tutan karakter eğitimi anlayışında hümanistik, psikodinamik, sosyolojik bir felsefi bakış açısı eksikliğini de beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın birincil amacı alan yazındaki var olan bu eksikliğin Erich Fromm düşüncesi çerçevesinde giderilmeye çalışılmasıdır. Çalışmanın diğer alt amaçlarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Felsefi bir problem olarak değer ve değerler nasıl çerçvelenebilir?
- 2) Değerin ve değerlerin diğer psikolojik ve sosyolojik çerçevede sınırları nasıl çizilebilir?
- 3) Sigmund Freud ve Karl Marx Erich Fromm düşüncesinde ne tür etkiler meydana getirmiştir?
- 4) Erich Fromm'un insan doğası anlayışı nedir?
- 5) Özgürlük sorunu Erich Fromm'un kuramını nasıl etkilemiştir?
- 6) Felsefi, psikolojik ve sosyolojik sentezde değer ve değerler Erich Fromm düşüncesi içerisinde eğitimle nasıl bir etkileşimde bulunmuştur?

Önem

İyinin ve kötünün ne olduğu, neye iyi neye kötü diyeceğimize dair tartışmaların başlangıcı insanlığın tarihiyle birlikte başlamaktadır. Toplumda var olmayan düzeni topluma getirmenin birincil yolu o toplumda bulunan bireylerin bu soruların cevabına nasıl yaklaştığı ile ilişkilendirilmiştir. Bu anlayışla birlikte her toplum içinde bulunan bireyi ortaya çıkan toplumsal kural ve kodlara uygun davranması için sınırlama altına almak istemiştir.

Özgürlük sorunu da bu noktada toplumun yapı taşı olan bireyler için baş göstermeye başlamıştır. Modern topluma geçişle birlikte ise insanların özgürlük sorunu kendi içinde alt sorunlar da göstermeye başlamış ve kişiliğin gelişimini etkileyen önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. İyi istemenin ne olduğu akıl sahibi insanın iyi istemeyi nasıl ahlaklı hale getireceği özgürlük sorunu için kaygı yaşayan insanda bilişsel dengesizlik ortaya koymuş bu da özgürlük sorununun felsefi, sosyolojik ve psikolojik bir açıdan çerçevesi gerektiğinin önemini ortaya çıkarmıştır.

Erich Fromm'un kuramsal yaklaşımının psikolojik açıdan Sigmund Freud, sosyolojik açıdan ise Karl Marx'ın birleştiricisi olması kuramının ilgi çekici kısmıdır. Sosyolojinin çıkış noktası olan "iyi toplum nasıl olur" sorusunun ortadan kalkması sosyolojinin evrenselliğinin zayıflamasına sebep olmuştur. Toplum için birey nedir ya da toplumun bireyi kimdir sorusu sosyoloji ve psikolojiyi kişilik gelişiminde yan yana getirmektedir.

Peki, iyi olan nedir? Bireyi iyi yapan nedir? Toplumun iyi yapan nedir? Bu sebeple felsefi açıdan iyinin ne olduğunun irdelenmesi, bireyin toplumsal açıdan kişiliğinin şekillenmesi ve toplum inşasında önemli bir silah olan eğitimin bu üç sistem içerisinde nasıl etkilendiği bugüne kadar derinlemesine incelenmemiştir.

Bu çalışmanın önemi tam bu noktada başlamaktadır, günümüzde halk arasında "terrible two" olarak isimlendirilen Erik H. Erikson'un kuramında "Özerkliğe Karşı - Kuşku, Utanç" evresi olarak görülmesi ile başlayan özgürlük sorunu eğitimin en temel sorunu olarak karşımıza çıkarken; kuramı "Özgürlükten Kaçış" olarak Türkçeleştirilen Erich Fromm'un açısından Türkçe alan yazında incelenmemiş olmasıdır. Bu çalışma ahlak gelişim kuramları ile ilgilenen ama değer ve etik üzerine eğilmeyen, özgürlük sorununu dışarıda bırakan eğitim bilimcilerle ışık olacaktır.

Sınırlılıklar

Bu çalışma Erich Fromm'un ahlak anlayışının hümanistik yönü ile şekillenecektir. Erich Fromm'un eserlerinin bilimsel bir çerçeveye sahip olmaması bu sebeple çıktılarını önemli olan eğitim sürecinde göz ardı edilmesi araştırmayı sınırlandıran bir unsurdur. Yine bu çerçevede birçok eseri Türkçeye çevrilen Fromm'un eserlerinin bazılarının Almanca olması ise diğer bir sınırlılıktır. Bu noktada Erich Fromm'un kuramının doğrudan eğitim kuramları üzerine etkisi incelenemeyecek olup yansımalarının alandaki eksikliğine dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Tanımlar

Ahlak: Türkçe literatürde, Arapça, huy, mizaç, karakter anlamına gelen hulk sözcüğü köken alınarak türetilen bir sözcük olarak kullanılan ahlak sözcüğü, insanın başka varlıklarla belirli normlara göre gerçekleşen ilişkilerinin toplamını ve insanın ilişkilerinden meydana gelen bu varlıklara karşın davranışlarının bütünü olarak ele alınır (Cevizci, 2003, ss.16). Doğuştan getirdiğimiz davranışsal eğilimler olan, çoğunlukla kalıtımın etkili olduğu Arapça "hulk" sözcüğünden gelen ahlak terimi insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamı olarak da tanımlanmıştır.

Ahlak Felsefesi: Ahlak kavramının gelenekselleşmiş ahlak ve bunun pratiği olarak etik olmak üzere iki şekilde düşünüldüğünü giriş kısmında vurgulamıştık. Bu iki ayrımda etik olarak adlandırdığımız kavram; felsefenin bir dalı olarak ahlaki sorun ve ahlaki yargı üzerine felsefi düşünme, ahlak üzerine yapılan felsefedir (Frankena, 2007, ss.20).

Psikodinamik Yaklaşım: 1890'lı yıllarda Josef Breuer ve Sigismund Scholomo Freud tarafından Viyana'da kurulan Psikodinamik yaklaşım felsefeden kopmasıyla bağımsız bir bilinç dalı olmaya başlayan Psikoloji yaklaşımlarından biridir. Sanatı ve sinemayı oldukça etkileyen kişiliğin bilinç dışında yer alan ve bireyin farkında olmadığı anılarla ve dürtülerle biçimlendiğini ileri süren, insan davranışlarını insanın bilinç dışı etkinlikleri ile ilişkilendiren bir yaklaşımdır. Hipnoz, serbest çağrışım, parafraks, rüya analizleri gibi teknikleri sağaltım aşamasında kullanmıştır (İnanç,2012, ss.9).

Hümanist Psikoloji: Köklerini iki temele dayandıran: Avrupa kökenli varoluşçu felsefe ve Rogers, Maslow gibi psikologların çalışmalarında görülen psikoloji dalıdır. Psikodinamik yaklaşıma karşıt olarak kendini sunmuştur ve insan denen varlığın doğuştan iyi olduğunu ama dünya kötü olduğu için insanın içindeki iyiliği ortaya çıkaramadığını düşünen yaklaşımdır. Camus, Heidegger, Kierkegaard, Sartre ve Tillich gibi varoluşçu filozofların düşüncelerinden ilerleyen bu düşünce yaşamın anlamı, özgür irade, insanın biricikliği gibi soruların cevaplarını aramaktadır (İnanç ve Yazgan, 2012, ss.293).

Değer: Bir olgu olarak aldığımız değer, bireyin içinde bulunduğu toplumsal düzen içerisinde toplumda kurulan birebir ilişkiler ağında bireyin seçim ve tercihlerinde oluşan bütündür. Değer kavramı grup ya da bireyin davranışlarını niteleyen, kişinin davranış biçimlerini, tercih etmesini sağlayan bir kavramdır. Sosyal bir davranış biçimi olarak nitelendirilen değerler tutum, ideoloji, kıyaslama, değerlendirme, sosyal tepki, ahlaki yargı, kendini başkalarına ifade etme, başkalarını etkileme gibi toplumsal yaşam ve düzen içerisinde ihtiyacımız olan davranış biçimlerinin nedeni konumundadır (Kluckhohn,1951, ss.395; Rokeach,1973, ss.5).

Özgürlük: Fromm'un eserlerinde özgürlük teorisi üç aşamada anlaşılabilir: Onun doktrini insan özgürlüğünün büyüme süreci varsayımına dayandığından, özgürlük öncesi, negatif özgürlük ve pozitif özgürlük olarak alınabilir. Başka bir deyişle, insan yaşamının rasyonel amacına ilişkin belirli bir anlayış içerir. "Pozitif" ve "negatif" özgürlük teorisyenleri arasında temel prensipte anlaşmazlıklar olduğu için pozitif ve negatif arasında önemli ayrımlar yapabiliyoruz. Pozitif özgürlük teorisyenleri, rasyonel bir ahlaki sonun veya en azından insanların peşinden koşabileceği bazı insani güçleri ve potansiyellerini ayırt etmenin mümkün olduğuna inanırlar, negatif özgürlük teorisyenleri ise insan amaçlarının heterojenliği varsayımından başlarlar. Böylece pozitif özgürlük teorisyenleri, insan özgürlüğünü doğrudan, belirli bir ahlaki sonuca ulaşılması ile ve bireysel özgürlüğü de gerçekleştirilebileceği toplumla özdeşleştirir. Genel olarak, negatif özgürlük teorisyenleri için özgürlük, aksine, yalnızca bireylerin ilgili amaçlarının peşinde koşmalarına müdahale etmemekten ibarettir. "Özgürlük" terimi (cumhuriyetçilerin iddia ettiği gibi) belirli bir tür toplumu önceden varsaymasıyla ve bu nedenle sadece müdahale etmemeyi değil, aynı zamanda tahakküm etmemeyi de içerse bile bireylerin bir özelliği olarak kalır ve bu toplum biçimiyle özdeşleştirilemez. Oxford Languages sözlüğünde geçen tanımıyla ise özgürlük bir felsefe terimi olarak da insanın, her türlü dış etkiden

bağımsız olarak kendi istencine, kendi düşüncesine göre karar vermesi durumu olarak karşımıza çıkmaktadır ((Hassani,2017, ss.71; Oxford, 2021).

BÖLÜM 2

YÖNTEM

Dil gelişim kuramlarının çıkış noktası insan denen varlığın yaratılış itibarıyla dil gelişiminde belirli safhalardan geçtiği ve bunların bir kısmının insanoğlunun yaşam serüveninde evrensel bir nitelik olduğunu kabul etmektedir. Dil, zihnin organik yapısı içerisinde ancak kendine özgü yasalara göre işleyen bir sistemdir (Chomsky, 2001,ss. 40).

Kelimeler, tümceler insanın kendi bilişsel süreçleriyle istençli olarak yarattığı ürünlerdir. Bir iletişim türünde, zihinsel süreçlerde, matematiksel işlemlerde ve daha nice süreçte elde ettiğimiz çıktı kelimeler ve tümcelerdir. Böyle zengin bir kaynağa sahip olduğumuz süreçte güvenilir ve bilimsel bir sonuç çıkarabilmek, yapılan taramaları bilimsel bir sürece dayandırabilmek için kullandığımız içerik analizi yöntemi bu araştırmanın yöntemini oluşturmaktadır.

Nitel ve nitel araştırma olarak ikiye ayırabileceğimiz araştırma alanları içerisinde nitel araştırma alanına giren içerik analizi yönteminin birincil hedefi sorunun sistematik ve tarafsız bir biçimde sunulabilmesidir. Berelson içerik analizi için iletişimde sunulmuş olan bağlamın sistematik ve niceliksel olarak tanımlanabilmesidir. Stone ve arkadaşları için içerik analizi, metin içinde tanımlanan belirli karakterlerden sistematik ve tarafsız sonuçlar çıkarmak için kullanılan bir araştırma tekniğidir. Weber ise içerik analizi tekniğine bir metinden çıkartılan yorumların işlemlerden geçirerek ortaya konulması olarak yaklaşmaktadır. Bu yorumlar iletişimin tarafları olan gönderici, ileti ve alıcı hakkındadır (Berelson, 1952, ss.197; Stone, Marshall ve Ogilevie, 1966; Weber, 1989).

Bu araştırma sırasında Erich Fromm'un eserleri öncelikli olarak taranacaktır bu da araştırma sırasında herhangi bir sayısal veri ya da istatistiki bilgidan yararlanmayı olanaksız hale getirmektedir. Nitel araştırma modelinin kullanılacağına bu araştırmada veriler de içerik analizi ile ortaya sunulacaktır.

Araştırmanın Modeli

Literatürde var olan kaynakların taranması, incelenmesi ve açıklanması temeline dayanan bu araştırmada Erich Fromm'un kuramının temel yapıtaşlarının incelenmesi, sunduğu katkıları ve özgün çıkarımlarının belirginleştirilerek eğitimdeki yansımalarına dikkat çekilmesi yaklaşımı benimsenmiştir.

Evren-Örneklem

Örneklem sorunu sadece içerik analizi yönteminde değil var olan bütün araştırma yöntemleri için bir sorundur. Bir araştırmanın bilimsel olabilmesi için toplanan verilerin geçirilen süreçleri ve analizi sonucu genellenebilir olması gerekmektedir. Analiz yapan kişi içerik analizi yönteminde dört temel prensip ile uğraşmak zorundadır. Ne analiz edilmeli, analiz edilecek sorunun kategorileri neler olmalı, geçerlik-güvenilirlik çalışmaları ve örneklem sorunu.

Bu çalışmanın örneklem grubunun belirlendiği bu başlık altında evren araştırma sorumuzun kapsamında zaman ve kaynakların sınırlılığı göz önünde bulundurularak kitap, dergi, makale, bildiri, internet sitesi, tezler vb. doküman ve metinlerden oluşturulmuştur. Örnekleme yöntemi olarak ise amaçlı örnekleme kullanılacaktır. Amaçlı örnekleme sırasında araştırmacı tarafından hangi birimlerin örneklem olarak seçileceği kendisi tarafından belirlenecektir. Araştırmacının uygun gördüğü birimler, kümeler, gruplar araştırmanın da amacına uygun olacaktır. Seçilen birimler, tarafsızlık ilkesine uygun ve tesadüfi olarak değil, evrendeki özellikleri göz önüne alınarak seçilecektir.

Verilerin Toplanması

Bu çalışma için toplanan ve derlenen veriler için veri toplama tekniği olarak betimsel analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Felsefe, psikoloji ve antropolojik olaylardan etkilenen Erich Fromm'un kuramsal çerçevesinin temellendirilebilmesi adına ahlak felsefesi ve varoluşçu felsefenin önemli düşünürlerinin eserleri kılavuz olarak alınmıştır. Daha sonra Erich Fromm'un da kuramın çıkış noktası olan Freudian teorinin sosyolojik temellere dayanan yapısalcılığı ve aynı zamanda yine Fromm'un kuramında önemli yer

tutan Marksist anlayışının sosyolojik boyutuyla yeni birey inşasıyla yeni toplum üretme fikrinin temellendirilebilmesi için Sigmund Freud ve Karl Marx'ın alan yazında Fromm'a etkisi olduğu saptanan eserlerine öncelik verilmiştir.

Kuramında varoluşsal ihtiyaçların öncelikli hale gelmesi Fromm için varoluşsal çerçeve çizilmesini de önemli hale getirmiştir. Ahlak anlayışı üzerinden değer yaklaşımını analiz ettiğimiz bu çalışmada değerler ve değer sorununa ilişkin eserlerde öncelik kazanmıştır.

Bu bağlamda eserler birincil kaynak olarak çeviri kitaplar üzerinden incelenmeye başlanmış olup ilerleyen süreçlerde içinde bulunduğumuz pandeminin yarattığı sınırlılıklar göz önüne alınarak Google Scholar, YÖK Tez veri bankası, Proquest, Ebsco, SpringerLink gibi veri katalogları üzerinden taranarak Ankara Üniversitesi'nin zengin e-kütüphane ve e-katalog kaynaklarından yararlanılarak gerekli makale, tez, haber, ses dosyası, film, bildiri gibi çeşitli kaynaklar tasniflenmiştir.

Verilerin Çözülmesi

Araştırma için tasniflenen bütün kitap, makale, belge, düşünsel yazı, haber, bildiri betimsel analiz yaklaşımının özellikleri düşünülerek incelenmiştir. Bu süreç incelenen ve çözümlenen verilerin arasındaki ilişkiden anlamlı ve mantıklı olanlarının seçilerek araştırmanın çerçevesine göre düzenlenmesini içerir (Bökeoğlu,2018). Bu bağlamda Erich Fromm ve eserlerindeki değer anlayışına ilişkin konular göre araştırmanın alt amaçları da dikkate alınarak şu şekilde çözümlendirilmeye çalışılmıştır:

- a) Değer problemi, değerler ve değer felsefesine genel bir bakış
- b) Sosyolojik ve psikolojik açıdan değer problemi ve değerler üzerindeki yansımalarının belirginleştirilmesi
- c) Yeni toplum düzeninde ortaya çıkan özgürlük sorununa genel bakış
- d) Kuramının temelini özgürlük sorunundan alan Erich Fromm'un eserlerinde var olan toplumsal değer kavramlarına ve değerlere ilişkin yaklaşımların kuramsal çerçeveleri
- e) Fromm'da toplumsal değer ve değerlerin belirginleştirilmesi
- f) Fromm'da toplumsal değer ve değerlerin bireylerin varoluşu üzerinde birleşmelerindeki etkeni

g) Fromm'un değer kavramlarının ve değerlerinin eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımının g¼n¼m¼z eğitiminde g¼lgelenmiř kısımlarının ¼nc¼llenmesi

değerlendirme aşamaları ve s¼reçlerini oluşturacaktır. Elde edilen veriler ¼z¼mlenip ¼zg¼n bir çalışma ortaya koymak amaçlanmıştır. Veriler kategorik olarak incelenip ¼z¼mlenecek ve sunulacaktır.

BÖLÜM 3

BULGULAR VE YORUMLAR

Erich Fromm ve Kuramının Temel Varsayımları

Nasıl ki dünya tarihi 2000 yılına girdiğinde doğan çocuklar için “Milenyum Çocukları” kavramını kullanarak farklı bir yüzyıla doğduklarının ve bambaşka şeylerle karşılaşabileceklerinin altını çizerek haber verdiğimizde Erich Fromm da tıpkı bu çocuklar gibi yeni bir yüzyıla doğmuştur. 23 Mart 1900 tarihinde Almanya’nın Frankfurt kentinde dünyaya gelen Fromm, baba tarafından uzun bir haham geçmişine sahip, Ortodoks bir Alman Yahudi orta sınıf ailesinin tek çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Fromm, 2020a, ss. 153; İnanç ve Yazgan, 2012, ss.112; Landis ve Tauber, 1971, p. xi).

Fromm’un çocukluğuna bakıldığında iki ayrı dünyada geçtiğini görmek mümkündür. Tutucu Yahudi dünyası ve zaman zaman ayrımcılığa maruz kaldığı Hristiyan dünyası olmak üzere çocukluğu birbirinden oldukça farklı iki ortamda geçmiştir. Fromm “Çağımızın Özgürlük Sorunu” otobiyografik taslağında onun yaşamı üzerinde belirleyici, erken bir etki bırakan şeyin, Eski Ahit yazılarının özellikle peygamberlikle ilgili sözleri olduğunu ifade etmiştir (Fromm, 2020a, ss.154; Landis ve Tauber, 1971, ss.7).

İlk eşi psikanalist Frieda Reichmann ile birlikte Ortodoks Yahudiliği terk etmesine rağmen, Yahudi peygamberlik geleneğinin ağırlığı ve Talmud çalışması, aile geleneği nedeniyle hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu terk edişi “Dini inanç ve ibadetlerimden vazgeçtim çünkü ister dini ister siyasi olsun, yalnızca insan ırkının herhangi bir kesimine katılmak istemiyordum.” şeklinde ifade etmiştir. Buna ek olarak, ergenlik öncesi döneminde Fromm bireysel deneyimler, eylemler için garip ve gizemli nedenleri anlamaya eşit derecede teşvik edilmiştir. Bu yetiştiriliş tarzının insan davranışlarının garip ve gizemli nedenlerine ilgi duymasının bir nedeni olarak gören Fromm’un henüz çocukluk yıllarında şahit olduğu iki önemli olay onu derinden etkilemiştir. Bu etki kuramının temel inşasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan birincisi Fromm on iki yaşındayken gerçekleşmiştir. Ressamlık yapan bir aile dostlarının intiharı Fromm’da ilk

etkiyi bırakmıştır. Çünkü bu ressamın hem genç hem de güzel bir kadın olması Fromm'u daha çok düşünmeye sevk etmiştir. Ressam, yaşlı ve sevimsiz bir adam olan babasının ölümü üzerine intihar etmiş ve yanına gömülmek istediğini belirten bir vasiyet bırakmıştır. Fromm genç ve güzel bir kadının babasına ölümdaki arkadaşlığını yaşam ve sanat sevincine tercih edecek kadar aşık olmasının nasıl mümkün olduğu sorusu karşısında şaşırmıştır (Fromm, 2005, ss.15 İnanç ve Yazgan, 2012, ss.113).

Fromm'un hayata bakış açısını değiştiren diğer olay ise on dört yaşındayken karşı karşıya kaldığı I. Dünya Savaşı olmuştur. Fromm I. Dünya Savaşı'na şahit olduğunda çocukluk çağlarında olmasına karşın savaşın bitişi gençlik çağlarını bulmuştur. Bu süreçte Fromm'un yakın çevresinden verdiği kayıplar onu oldukça düşündürmüştür. Barış ve enternasyonalizmle ilgili kaygılarını tutkulu, ömür boyu süren çıkarımlara dönüştüren Birinci Dünya Savaşı deneyimi olmuştur. Sonraki dört yıl boyunca bir nefret ve milliyetçilik histerisi içinde yaşayan Fromm, savaşa karşı protestolarla dolu ve savaşın nasıl mümkün olduğu sorusuna kafayı takmış genç bir adama dönüştüğünü hissetmiştir. Tüm resmi ideolojilere karşı aşırı derecede şüpheli hale geldiğinde odak noktası kitle davranışının mantıksızlığını anlama arzusuna dönüşmüştür. Savaşta yer alan uluslar savaş ya da toprak kaygısı gütmediklerini, ulusların sahip olduğu bütünlük ve değerleri korumak istediklerini ifade etmişlerdir. Fakat pratikte meydana gelen olaylar bu düşüncenin tam aksini göstermektedir. Fromm bu içinde yaşadığı düşünce karmaşasını ve devletlerin çelişkili ifadeleri Karl Marx'ın düşünce sistemini incelemeye başladığında anlayabildiğini ifade etmiştir (İnanç ve Yazgan, 2012, ss.112; Landis ve Tauber, 1971, ss.8).

İçinde yaşadığı ve yetiştiği ortamı anlama amacıyla olan Fromm kuramını ve temel varsayımları bu etkisinde kaldığı olayları anlamaya çalışırken ortaya çıkarmıştır. Onun için en önemli kavramlardan biri olan özgürlük aynı zamanda kuramının da adı olmuştur.

Özgürlükten Kaçış

Sigmund Freud kuramını çağdaşlarından farklı bir şekilde ortaya koymaya çalışırken karşılaştığı en büyük zorluklardan birini antropoloji ve sosyoloji alanlarındaki mevcut olan bilgi ve araştırma eksikliği oluşturmaktaydı. Elbette Freud'un kuramını ortaya koyduğu 1880 ve 1890'lı yıllardan sonra insanın doğası ve davranışları adına pek çok bilgi toplanmış ve çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Psikanalizin önde gelen isimleri

Freud, Jung ve Rank kendinden önceki çalışmalardan yararlanmış olsalar da bu bilgi eksiklikleri bazı gölgelenmelere ve temellendirmelerinde eksikliklere sebep olmuştur. Yapılan çalışmalarla ortaya çıkan yeni bilgi birikimleri ise psikanalizi daha deneye dayalı ve ihtiyatlı bir hale getirmiştir. Fromm ise bu bilgi donanımıyla çağdaş sosyoloji ve antropoloji bilgilerini psikanalize uygulamıştır.

“Özgürlükten Kaçış” ın yayınlamasıyla birlikte pek çok kişi için psikanalizin önde gelen isimlerinden biri haline gelen Erich Fromm; Sigmund Freud ve Karl Marx’ın görüşlerinden etkilenmiştir. Öyle ki insanlığın başlangıcından bugüne olan süreçte doğanın bir parçası olarak doğadan ayrılan insan sahip olduğu akıl ile yaşadığı toplumda kendine ait problemlerle karşılaşmaktadır. Bu problem onun doğa ile olan ilişkisini sorgulamasına ve değişen düzen içerisinde yeni düşünce, tutum ve davranış sergilemesine sebep olmaktadır. Fromm insanın doğadan ayrılmasının ve sanayileşmenin getirdiği yeniliklerle parçası olduğu toplumda kendi düşüncelerini ortaya koyarken problemleri ve çözüm önerilerini aramıştır.

Fromm kuramını kurmaya başlamadan önce bir dizi soru ile işe başlamıştır. Bir solukta Fromm’un sorduğu bu sorular düşünülürse: “Özgürlük kişisel bir deneyim olarak nedir? Özgür olma isteği kişinin varoluşunda var mıdır? İçinde yaşanılan kültürden bağımsız mıdır? Ya da bireyin toplumda bireyin kendini gerçekleştirme derecesine göre beliren bir şey midir? Toplumda özgürlüğün mücadeleye dönüşmesini sağlayan sosyal ve ekonomik etkenler neler olabilir? Özgürlük insanın kaçmaya çalıştığı bir yüke dönüşebilir mi? Özgürlük neden bazıları için amaç iken bazıları için tehlikeye dönüşebilmektedir? Ya da doğuştan bir özgürlük isteği olduğu gibi içgüdüsel olarak boyun eğme isteği de bulunamaz mı?” gibi sorular ile yola çıkan Fromm özgürlük kavramını insan açısından incelemeye başlarken önce genel bir özgürlük sorunu çerçevesini çizmektedir (Fromm, 2017a, ss. 24).

Özgürlük kavramını inceleme sürecinde Fromm öncelikle Freud’un yaklaşımının dışına çıkmaktadır. Freud insanı hep ilişkileri içinde alırken Fromm bireyin kendi bireyselliği için kendisinin çaba harcadığının altını çizmektedir. Bu altını çizilişi ile birlikte görüşünü Freud’dan ayırır ve tarihin sosyal olarak koşullanmamış güçlerin sonucu olarak yorumlanmasına karşı çıkmaktadır. Aynı zamanda dinamik bir insan unsuru da öne alınmalıdır (Fromm, 2017a, ss. 29-30).

İnsanın yapısı ne biyolojik olarak belirlenmiş dürtüler toplamı ne de kolayca uyum sağladığı kültürel kalıpların cansız bir gölgesidir. İnsan evriminin ürünüdür ama aynı zamanda belirli bir işleyişi ve kuralları vardır. Fakat insan yapısal olarak bazı belirli

ve değişmez unsurlara sahiptir. Bu fizyolojik ihtiyaçların karşılanması ve en büyük korkusu olan yalnızlıktan kaçma dürtüsüdür. İçinde yaşanılan kültür ona uyum sağlamak isteyen insanda eylem ve duygularını güdüleyen çok sayıda güçlü dürtü geliştirir. Birey bu dürtülerin farkında olsa da olmasa da doyumlarına sağlamak zorundadır. İnsan zgrlğne ulaştıa yani doğa ile btnlğnden kurtulup bireyselliğine yaklaştıa tek bir seçeneği kalmaktadır. O da sevgi ve üretici çalışma ile dünyayla bağlantısına devam etme ya da zgrlğn btnlğn yok eden bağlara sarılarak güvenliğini aramaya devam etmektedir (Fromm, 2017a, ss. 35).

Kişi varoluşunun bir sonucu olarak; ailevi ve sosyal dünyasındaki patolojik durumlar nedeniyle ortaya çıkan yalnızlık, güçsüzlük duygularıyla başa çıkabilmek, bu duygulardan kurtulabilmek için çeşitli “ruhsal mekanizmalar” kullanırlar. Bu mekanizmalar yetkecilik, yıkıcılık ve otomaton konformitenin bir uyumudur (Fromm, 2017a, ss. 145).

Yetkecilik. Yetkeci olarak etiketlenen kişide mazoşist ve sadist duygular birlikte bulunmaktadır. Mazoşist duyguları kişilerde genellikle aşağılık, güçsüzlük ve bireysel önemsizlik gibi duygular ortaya çıkmaktadır. Bu duygular genellikle çaresiz bir çocuğun duygularına benzemektedir. Ama aralarında bir fark vardır. Çocuğun duyguları oldukça gerçektir. ocuk sınırlı donanım ve deneyime sahiptir. O yüzden elinden ebeveynlerine ve otoriteye uymaktan, güvenmekten başka bir Şey gelmemektedir (Mullahy, 1948, ss.253).

Yoğun mazoşist duyguları olan kişiler yetersizlik duygusundan muzdariplerdir ve ondan kurtulmak isteyebilmektedirler. Fakat bu kişiler yine bilinçsizce kendilerini önemsiz hissetmektedirler. Bağımsız ve zgr olmanın ne demek olduğunu ve bunun mutluluğunu hiç yaşamamışlardır. Yoğun bir Şekilde acı çekmektedirler. Sahip oldukları akıl düşüncelerinin, hislerinin hatta davranışlarını aptalca olduklarını söyler. Bilinmezlikten korkan insan; zgrlğnde ne demek olduğunu bilmediği için ondan korkar ve vazgeçer (Fromm, 2017a, ss.155).

Mazoşist kişilerin aksine güçlü ve bağımsız görünen sadist kişiler de oldukça zayıf ve aresizdirler. Onlara hakim olacak, hüküm sürecek onları incitecek ve küçük düşürecek birinin varlığına ihtiyaçları vardır. Bu kişiler böyle bir ilişkileri olmadığında yalnız ve kaybolmuşlardır (Fromm, 2017a, ss.157).

Mazoşist istekler de sadist istekler de insanın doğadan ayrılışıyla başlayan güçsüzlük ve yalnızlık duygularından kaçma ihtiyaçlarını doyurma eğilimindedir. Bu duygu ve buna bağıntılı davranışları gösteren kişiler bilinçli değillerdir. Önemli ve kusursuz olduğu duygusuyla fark edilmemektedir. Bu kişilerin bilinçaltı araştırıldığında olumsuz anlamda özür hissettikleri ve kendi benlikleriyle yalnız oldukları görülebilmektedir (Fromm, 2017a, ss. 163).

Yıkıcılık (Kötü Huylu Saldırganlık). Fromm'un yıkıcılık olarak adlandırdığı fenomenle birlikte genellikle sado-mazoşist çabalar da bulunduğundan bu fenomenin kendine has özelliklerini açıklamak kolay değildir. Ama bu iki fenomenin birbirinden ayrı tutulması gerekliliği ve şartı vardır (Fromm, 1990, ss. 49).

Aslında, bir anlamda, tartıştığımız tüm "kaçış mekanizmaları" insanın güçlerinin gelişmesini engellediği ve engellediği ve onu her türlü hakiki ve katışıksız mutluluktan mahrum bıraktığı için yıkıcıdır. Ancak Fromm'un kullandığı anlamda yıkıcılık bazı özel niteliklere sahiptir (Fromm, 2017a, ss. 189).

Yıkıcı kişi, diğer kişiyi veya nesneyi ortadan kaldırmaya veya yok etmeye, hükmetmemeye, boyun eğmemeye veya bir robot gibi uymaya çalışmaktadır. Yıkıcılık da dayanılmaz güçsüzlük ve tecrit duygularına dayandığından yıkıcı kişi her türlü karşılaştırma temelini veya olası tehdidi ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Yıkıcılık ussal ya da tepkisel bir şey değildir. Yıkıcı eğilim kişilerin içinde adeta bir tutkuya dönüşmüştür ve dışarıya çıkma konusunda oldukça başarılıdırlar. Eğer bir şekilde ifade edilemezlerse kişi için yıkıcılığı kendine yönelir ve öz kısıma kadar giden durumlar ortaya çıkabilmektedir (Fromm, 2017a, ss. 190).

Otomaton Konformite / Robot Uyumluluğu. Buraya kadar kullanılan bütün mekanizmalarda bireyler kendi güçsüzlüklerinden kurtulmak ve kendilerini önemli hissetmek için başkaları üzerinden çıkarım elde etmişlerdir. Diğer kaçış mekanizmaları daha çok birey ve kendi dışındaki dünya arasındaki bağlamda gerçekleşmektedir (Fromm, 2017a, ss.195).

Otomat uygunluğunun açıklanması zordur, kısmen, hayatın "doğal" yolu gibi görünecek kadar yaygın olduğu için, kısmen herhangi bir kültürde bir miktar uygunluk gerekli olduğu için, kısmen; kişinin bazı düşünce kalıplarına sahip olması gerektiğinden duygu ve insan olmak için devam etmesi gereken bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Otomat uygunluğunun mekanizması, kişinin kültürel kalıplar tarafından kendisine sunulan kişilik tipini tamamen benimsemesi gerçeğiyle karakterize edilir ve bu nedenle kişi tam olarak diğerlerinin olduğu ve onların olmasını bekledikleri gibi olur (Fromm, 2017a, ss.196).

Otomat konformisti kendisi ve diğerleri arasındaki farkı siler veya yok etmeye çalışır, böylece bilinçli -ama bilinçsiz değil- yalnızlık ve güçsüzlük korkusunu yener. Böyle bir kişi, tam olarak kendi kültüründen veya sınıfından diğerleri gibi düşünmeyi, hissetmeyi, hayal etmeyi ve davranmayı amaçlar. Fakat bu davranış çağdaş toplumda bireyin daha fazla çaresiz ve güvensiz hissetmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple bu kişiler bu histen kurtulmak için de yeni yetkelere hazır beklemektedirler (Fromm, 2017a, ss. 213).

İnsanın Doğası

Hayvanların doğa ile uyum içerisinde yaşamalarının en büyük sebebi hayatta kalmak için çaba sarf etmemelerinden değil sahip oldukları içgüdüsel davranışların sabit olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın içinde var olan hayvansal dürtüler ise doğadan ayrışmanın başlamasıyla insanı hayvandan ayırması gereken yeni özelliklere ihtiyaç duymuştur. Doğadan ayrı bir varlık olduğunun farkına varan insan iç görü, imgelem, akıl gibi özelliklere sahip olmuştur. Doğa da en zayıf halka olması ise insanın bu özelliklerinin gelişmesinin en temel sebebidir (Fromm, 1990, ss. 35).

İnsanın hayvan gibi doğasının sabit olmaması akıl, hayal gücü, öz farkındalık gibi durumlara sahip olması onun doğa ile uyumunu bozmuştur. İnsan yaşadığı evren içerisinde bir ucube, hilkat garibesi olarak varlığını sürdürmek zorundadır. Doğanın bir parçası olarak yaşar, doğanın bütün fiziki yasalarına tabidir ama asla onu aşmamaktadır. Bütün bunların yanında sahip olduğu akıl onu doğadaki bütün varlıklardan üstün hale getirmektedir (Fromm, 1990, ss.36).

İnsan kendisinin, güçsüzlüğünün ve varlığının farkındadır. İnsan sonunun ölüm olduğunun da farkındadır. İşte bunlar insanın özgürlüğünü sınırlandırmaktadır. Varoluşunun ikileminden kurtulmayı başarabilen insan zihinsel olarak kurtulsa bile bedeninin varlığından dolayı bu ikilemi aşmamaktadır. Beden hayatta kalmasına sebep olmaktadır. Böylece insan doğanın bir parçası olarak ancak, doğayı aşan ölümsüzlüğü arayan ve özünü bulduğu akla sahip olarak yaşamını devam ettirmektedir. Bütün bu çıkmazlar dünyayla bir olma arzusu olan, fakat insanı farklı kılan bir öz farkındalığı da

olan insanın varoluşundan kaynaklanmaktadır. Bütün bunlar Fromm'un varoluşsal ikilik adını verdiği ikilemleri oluşturmaktadır (Fromm, 2019a, ss. 80).

İnsanların bu ikiliklerden kurtulma şansları yoktur ama onunla yaşamayı öğrenmelidirler. İnsan öylece güçsüz, ölümlü ve yalnız olduğunu hatırlamamak için öz farkındalığını terk edip hayvani varoluşuna dönüş yapamaz. İnsan bu durumlar içerisinde sonsuza kadar çabalamak zorunda kalmaktadır. İnsanlık tarihi, insan varoluşunun uyumsuz koşullarının üstesinden gelmek ya da en azından tatmin edici koşullara ulaşmak için verdiği mücadelenin bir kayıdır.

Fromm'un kastettiğinin aslına bakarsak insanın kendi dünyasıyla ilişkisinde statik değil, dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve insanlığın varoluş problemlerini çözmeye çalışırken yeni problemlerle karşı karşıya kaldığıdır. Bu problemlere karşı kalıcı çözümlere ulaşmak imkansız olduğu gibi sahip olunan akıl insana doğaya karşı güçsüzlüğünü hatırlatmaktadır. Dolayısıyla insan hep bir mücadele içerisinde (Fromm, 2019a, ss.81).

İnsanın İhtiyaçları

Erich Fromm'un insan bilimine en önemli katkısını psikanalize getirdiği varoluşsal hümanizmdir diyebiliriz. Fromm çalışmalarında insana dair üç perspektife odaklanmaktadır. Bu üç perspektif insanın doğasına odaklanan antropolojik perspektif, sosyo-ekonomik yapıya ve sosyal karaktere odaklanan sosyolojik perspektif ve her insanın benzersiz olduğuna, bireyselliğine odaklanan kişisel bakış açısıdır. Fromm insanlığın dünya üzerinde geliştiği görüşünü savunuyordu. Evrimsel süreçte önce hayatta kalmasını sağlayan biyolojik ihtiyaçlarını karşılamış daha sonra ise hayatta kalmanın ötesine geçen ihtiyaçlarının peşine düşmüştür.

İnsanlar da temelde hayvanlar gibi bazı ihtiyaçlara sahiptirler. Fromm'a göre temel sorun bireyin dünya ve kendine özgü bir tür ilişkisidir. Bu ilişki de insanın toplumda kültürlenmesi ile kazanılmaktadır. İnsanlar sadece temel ihtiyaçlarını gidererek varoluşsal ikiliklerinin üstesinden gelemeyizler. İnsana özgü ve kültür içinde çıkan ihtiyaçların giderilmesi ile varoluşsal ihtiyaçların üstesinden gelinebilmektedir. Davranışların altında yatan sebepleri araştırabilmek için doğuştan gelen hayvansal güdülere değil toplum içerisinde çıkan ihtiyaçları incelememiz gerekmektedir. Çünkü davranışsal içgüdüsel ihtiyaçlardan çok varoluşsal ihtiyaçlardan ortaya çıkmaktadır (Fromm, 1990, ss. 37).

Fromm varoluşsal ve fizyolojik ihtiyaç olarak adlandırdığı ihtiyaçları şu şekilde tanımlamaktadır:

Fizyolojik İhtiyaçlar. “Açlık, susuzluk, cinsellik, savunma, iyi huylu saldırganlık gibi organik dürtüler.”

Varoluşsal İhtiyaçlar. “Bu ihtiyaçlar içgüdüye dayalı olmadıkları için tatmin edilmeleri de oldukça güç olan ihtiyaçlardır. Bu dürtülerin karşılanmasına dair herhangi bir güvence olmadığı gibi bir programları da bulunmamaktadır.” (İnanç, Yazgan, 2012, ss.115).

İnsana ait olan ve karşılanması güç olan varoluşsal ihtiyaçlara baktığımızda ise:

İlişki. İnsan güçsüz olduğu doğaya bu duygudan kurtulmak için karşı toplumda birlikte olduğu diğer insanlarla ilişki kurmaktadır. Fromm insanların kendilerinin dışında kalan dünya ile ilişkilerini üç şekilde ortaya koyduklarını ifade etmektedir. Bu üç yol: “Teslim olma, güç ve sevgidir.” (Fromm, 2017a, ss. 49).

Kendisinden güçlü bir gruba üye olan insan kendini araştırmaya ve aşmaya çaba harcamaya başlamaktadır. Güç olgusunda karşılıklılık ilkesi vardır. Güçsüzler güçlülerin yanında durmak isterken güçlüler de yanlarında güçsüzleri görmek istemektedirler. Bu ilişki kişinin ihtiyaçlarını gideriyor olsa da kişilik bütünlüğü açısından sağlıklı görülmemektedir. Kişi gerçek sevgiyi bulabildiği takdirde bu varoluşsal ihtiyacını giderebilmektedir. Gerçek sevgi ise ancak kendi bireyselliğini ve bütünselliğini koruyarak olgunlaşmış bir sevgidir. Sevgi sevilen şeye karşı gösterilen ve gelişimi için gösterilen aktif ilgidir (Fromm, 2020a, ss. 43).

Köklülük. Hayat içerisinde bireyin yaşamın anlamına dair kaygıları ve korkuları ortaya çıkmaktadır. Fromm bu sürecin açıklanmasını Hegelci Felsefeden ödünç alarak bireyleşme sürecinin bir “diyalektik” olduğunu söylemektedir. Bireyin varoluşunun başlangıcı doğadan ayrılışının durumuna benzemektedir. Birey anneden ayrılarak ilk varoluşunu ortaya koymaktadır. Fakat bu ayrılmaya rağmen çocuk annesiyle ilişkisine devam eder; hayatta kalabilmek için annesine ihtiyacı vardır (Mullaphy, 1948, ss. 249).

Büyüdükçe anne ile bağları ayrılan çocuk bu sefer içinde yaşadığı toplumla yeni bağlar oluşturmaktadır. Bu yeni bağlar güvenlik duygusunu oluşturur ve aitlik, köklülük

duygularını tekrar canlandırır. Ayrıldığı doğaya karşı yalnızlığını ve güçsüzlüğünü hissetmek istemeyen insan her zaman kendini bir gruba ait ve köklerinin var olduğunu hissetmek istemektedir. Bu yüzden ki insan her zaman köklerini bilme ve bir köke bağlı olma ihtiyacı hissetmektedir (Fromm, 1990, ss. 38).

Aşkınlık. Doğada varlığını isteği dışında başlatan insan doğa da varlığını yine isteği dışında sonlandırmaktadır. Doğadaki diğer varlıklar için var olma durumu yeterli iken akıl sahibi insan için varlığının anlamlandırılması ve sunulması gerekmektedir. İşte bu anlamlandırma ve sunulma için insan kendini aşma gereksinimi duymaktadır (Fromm, 2019a, ss. 70).

Aşma çabası içindeki insan bu çabasını her zaman olumlu şekilde gösteremez. Bazen olumsuz bir şekilde de dışarıya yönlendirilebilmektedir. Edilgenlik durumundan kurtulmak için insan yaşamda yıkım ya da yaratım gibi çabalara girebilmektedirler. Hayvanlar sadece üreyerek yaratım yapabilmelerine karşın insanlar ortaya sanat eseri, düşünce, inanç, sevgi gibi durumlarla yaratım yapabilmektedirler. Fromm “İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri”nin ön sözünde Nikolaas Tinbergen’den alıntı yapmaktadır ve kendi türüyle kavga eden insanın birçok hayvan türüyle aynı özelliğe sahip olduğunu söylemektedir. Fakat sadece insan türü kötü huylu bir saldırganlık ortaya koymaktadır. Bu kötü huylu saldırganlık ise en ufak bir koruma güdüsü taşımamaktadır (Fromm, 2018a, ss.19).

Toplumsal süreç göz önüne alındığında insandaki yıkıcılığın yaygınlığı oldukça şaşırtıcıdır. Bu sebeple yıkıcılık iki türlü karşımıza çıkmaktadır. Genel bir şekilde yıkıcı davranış olduğunu görebildiklerimizin yanında ussallaştırılmış ve farkına varamadığımız yıkıcılık türleri vardır. Gelişim sürecinde engellenen birey yıkıcı saldırganlığa yönelmekte ve bu durum onu dayanılmaz güçsüzlük duygusundan kurtarmaktadır. Bu his Freud’un yaşama yönelttiği itkinin kaynağını ifade ettiği gibi hemen hemen libido ile ilişkilidir. Yaşama ve ölüme ilişkin itki bütün canlılar için ortaktır. Yıkıcılık yaşama yönelik itkinin engellendiği ölçüde güçlenmektedir ve olumlu saldırganlık yerini olumsuz saldırganlığa bırakmaktadır. Bu sebeple yıkıcılığın toplumsal süreçteki dinamik etkisi kadar bu duygunun oluşmasını etkileyen faktörleri de göz önüne almak gerekmektedir (Fromm, 2017a, ss. 189).

Kimlik Duygusu. Doğadan ayrılan insan “ben benim” duygusuna ihtiyaç duymaktadır. Bu duygu insan için farklı bir birey olma dileği ve çabasından başka bir şey değildir. Çocuk doğduğu andan itibaren ailesinden kopma arzusuyla bu duygusunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Fromm, 1990, ss. 74).

İnsanlar ilkel kabilelerde bu duyguyla daha kolay başa çıkmaktadırlar çünkü kendilerini kabileyle eş tutmaktadırlar. Hatta bu durum Orta Çağda da devam etmektedir. İnsan kendinin feodal ve hiyerarşik düzen içerisinde konumlandırmıştır. Modern toplumda ise bütün bunların aksine daha çok meydana gelen özgürlük ve hissi çok az insan için özgürlüğe götürücü olmuştur. Bireyin dolayısıyla çocuğun kişiliği yaşamının ilk altı yılında şekillenmektedir. Toplum insanlarda ortak bir kişilik yapısı oluşturmayı dilemektedir. Fakat toplumun bu dileği insanı ne denli çarpıtırsa çarpıtсын kişi bireyliğinden vazgeçmemektedir. Bu vazgeçiş birey için büyük sıkıntılara sebep olmaktadır. Bu yüzden günümüzde hala çoğu insanın kimliği dahil olduğu grup, mesleği, ulusu veya mensup olduğu dine göre dayandırılmaktadır (Fromm, 2018b, ss.20).

Oryantasyon Çerçevesi. Hayatın tek anlamı bireyin sahip olduğu akıl sayesinde güçsüzlüğüne karşı koyduğu sevgi ve üretken çabalarıdır. İnsan mutluluğa giden yolda güçlerini ortaya koymalı ve gerçekleştirmelidir.

Fromm, Freud’un aksine insanın yaşamdaki çabalarının içgüdüden kaynaklanarak açıklanmasının yeterli olmadığını düşünmüştür. İnsanın en temel yeme, içme, cinsellik gibi ihtiyaçları karşılandıktan sonra asıl sorun başlamaktadır. “İktidar, aşk, politika, idealler; insan idealleri için riske atar ve çabalar.” bu çabalar insanın yaşamdaki özelliği ve ona karakter kazandıran davranışlarıdır (Mullahy, 1948, ss.246).

İnsan varoluşu sebebiyle doğaya uyumsuz olduğu için doğayla bir olma dürtüsüne karşın zihinsel bir referans çerçevesi oluşturmak zorundadır. Bu çerçeve insanın neyi nerede yapacağına ve duracağına ilişkin bilgiler veren bir çerçevedir. Fakat insan sadece zihniyle var olmadığı aynı zamanda bedene de sahip olduğu için başka bir çerçeveye daha ihtiyaç duymaktadır: “Oryantasyon Çerçevesi” (Fromm, 2018a, ss.295).

İnsan bu çerçeve ile anlam arayışına cevap bulmaya çalışmaktadır. Bazı insanlar bu çabayı dinde bulmaktadırlar. Freud dini bir çeşit nevroz olarak ilan ederken Fromm nevrozun bireysel ya da toplumsal olarak model oluşmamış özellikleriyle temel, organize dinden ayrılan bir oryantasyon çerçevesi olduğunu ileri sürer (Fromm, 2019a, ss.78).

Farklı inanç ve düşüncelerle varoluşsal ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan insan içeriği ne olursa olsun kendini bu adama ve varoluşuna anlam katan bir nesneye dönüştürmekten kendini alıkoyamamaktadır. Bu çerçeveler sağlıklı olabildikleri kadar sağlıklı da olabilmektedirler. Sağlıklı bir çerçeve beraberinde biyofili (yaşamseverlik) getirirken sağlıklı bir çerçeve beraberinde nekrofil (ölüsevenlik) getirmektedir. İnsan tek yönlü bir varlık olmadığı için birden fazla ve farklı oryantasyon çerçeveleri insanda bir arada bulunabileceği gibi herhangi bir oryantasyon çerçevesine sahip olmayan birey ya da toplum düşünmek imkansızdır (Fromm, 2018a, ss.296).

Kişiliğin Yapısı

Fromm'un kuramsal çerçevesinde kişiliğin yapısı hakkında genel olarak ifadelerde bulunmamaktadır. Her ne kadar "Kendini Savunan İnsan" eserinde id, ego, süperego gibi kavramları incelemiş olsa da onun için kişilik bu kavramlardan arındırılmalıdır. Öte yandan bilinçdışı süreçler varlığını ortaya koymaktadır ve ego savunma mekanizmaları büyük önem arz etmektedir. Yaşam uğraşı ve yıkım uğraşı arasındaki çatışma insandaki en temel güçlerdir. İnsanlar özellikle nekrofilik özelliklerinde bu mekanizmaları kullanmaktadırlar (Fromm, 2018a, ss.425).

Karakter Tipolojisi

Karakter özellikleri davranışçı olarak adlandırılan ekol tarafından davranışa eş tutulmuşlardır. Freud bu anlamda en geniş ve kapsamlı karakter kuramını ortaya koymuştur. Davranışlar dışardan gözlemlenebilmektedir fakat işler davranışın arkasında var olan süreçlere geldiğinde işler değişmektedir (Fromm, 2019a, ss. 83)

Karakter özellikleri davranışın temelini oluşturduğu gibi davranıştan çıkarılabilmektedir. Fromm bu noktada Freud'a katılmaktadır ve "İdeal yapı" olan çeşitli karakter tiplerinin bir arada olması gerektiğini savunmaktadır. Yani hiç bir karakter tipi herhangi bir bireyde saf halde tek başına bulunamamaktadır. Bütün insanlar birden fazla karakter tipinin karışımıdır. Ama genellikle bir tip karakter insanlarda diğerlerine göre daha baskın bulunabilmektedir (Fromm, 2019a, ss. 86).

Sosyal Karakter. Fromm'a göre kişilik insanı benzersiz kılan kalıtsal ve psikik özelliklerin birleşimidir. Karakter ise bireyin dünya ile olan ilişkisinde yatmaktadır.

Karakter insan enerjisinin sosyalleşme sürecinde kullanılma şeklidir. Bu enerji karakter sistemi için oluşturulduğunda kişinin karakterinde var olan yaşamseverliği değiştirmek oldukça zordur (Fromm, 2019a; ss. 79).

Aile içinde karakteri şekillenen çocuk için aile; “psşik ajan”dır. Çocuk kendisini ailesine göre ayarlar ve sosyalleşme içine girebilmesi için gerekli olan karakteri kazanmaktadır. Çocuk kendini bu çerçevede ayırırken özünde sahip olduğu sosyal sınıf ve kültürün çoğu üyesiyle ortak ve benzer bir karakter kazanmaktadır. İşte bu ortak ve benzer öz “sosyal karakter”dir. İçinde yaşanılan dünyanın baskın sosyal ve kültürel kalıplarından oluşur veya bunlardan türetilmiştir (Fromm, 2019a; ss. 88).

Her insan olmasının bir gereği olarak kültürün çeşitli malzemelerini edinmek zorundadır. Kendisine adil şans tanındığında ise yeteneklerini geliştirmek isteyen insan sahip olduklarını yeniden organize eder, üzerinde çalışır ve yeniden yaratır. Fromm bu insanları üretken insanlar olarak adlandırmaktadır. Bunlar gerçekleşmediğinde üretken olmayan yönelimler ortaya çıkmaktadır. Bir kişinin hangi tür üretken olmayan yönelme gerçekleştireceği aile yapısına bağlı olmasına karşın baskın sosyal ve kültürel kalıplara da bağlıdır (Fromm, 2019a, ss. 89).

Fromm sosyal karakter kavramı için bu toplumsal bütünlükteki insanın kendine özgü kişiliğini değil, grubun çoğunluğuyla ortak olan özelliklerini ele almıştır. Bu ortak kişiliğe sosyal karakter demektedir. Bu kişilik grubun çoğu üyesinin karakter yapısının temel bir sonucu olarak gelişen temel çekirdeğidir. Aslına bakılırsa bir grup için ortak olan deneyimler ve yaşam tarzından oluşmaktadır (Fromm, 2017a, ss. 285).

Fromm çağdaş bir toplum için beş sosyal karakter ortaya koymuştur. Bu sosyal karakterler diğerler insanlarla olan, varoluşsal ihtiyaçları ve içinde yaşanılan sosyal bağlamda meydana gelenleri temsil etmektedir. Fromm bu sosyal karakter tiplerini üretken olan (sağlıklı) ve üretken olmayan (sağlıksız) olmak üzere iki genel sınıfa ayırırken üretken olmayan yönelime ait karakterleri “alıcı yönelme, sömürücü yönelme, istifçi yönelme ve pazarlayıcı yönelme” olarak birbirinden ayırmıştır (Fromm, 2019a, ss. 137).

Alıcı Yönelme. Bu yönelime sahip bir kişi ihtiyaç duyduğu, istediği bir şeyi, maddi şeyleri, sevgiyi, bilgiyi ve zevki kendi çabasıyla elde edemeyeceğine inanmaktadır. Bu kişi için bunlar kendi dışında bir kaynaktan gelmelidir. Bir şeyi elde etmenin tek yolu birileri tarafından verilmesidir. Bu kişiler bilgi ve yardım için de

otoriteye ve her türlü destek için diğer bireylere sığınmaktadır. Alıcı yönelimdeki kişi için sevmek sevilme demektir. Sevmek ve sevilme meselesi aktif bir süreç değildir. Alıcı kişiler kendilerini yetersiz hissetmelerinden dolayı ona sevgi ya da sevgi gibi görünen şeyler veren insanlara yönelebilirler. Böyle bir kişi genel olarak pasiftir ve yalnız bırakıldığı takdirde felce uğramış gibi hissedebilir (Fromm, 2019a, ss.90)

Bu kişiler yardım için çok kişiye ihtiyaç duyduklarından pek çok kişiye karşı sadık davranabilmektedirler. İnsanlardan gelen istek ve talepleri hayır diyerek geri çeviremezler. Alıcı kişiler için yiyecek ve içecek de aynı oranda önemlidir. Rüyalarında beslenme ve sevilmeyle ilgili semboller görmeleri oldukça beklenendir. Arkadaş canlısı olan bu insanlar tedarik kaynaklarına karşı tehdit hissettiklerinde oldukça endişeli insanlara dönüşmektedirler (Fromm, 2019a, ss.91).

Sömürücü Yönelme. Bu karakterdeki insanların alıcı yönelimdeki insanlar gibi bütün kaynakların dışarıdan geldiğine dair inançları vardır. Bu iki yönelim üzerindeki en büyük ayırma sömürücü yönelime sahip kişiler zorla ya da kurnazlıkla her şeyi alma ya da çalma eğilimine sahiptirler. Hangi alanlarda olurlarsa olsunlar alma istekleri durdurulamaz düzeydedir. Hep varlığını sürdürmektedir. Örneğin başka birinin eşi veya arkadaşı, fikirleri, malları... Bu kişiler için herkes birer sömürü nesnesidir. Alabileceği ya da çalabileceği her şey üretmesinden daha çekici bir haldedir. Düşmanlık tavırları oldukça belirgindir. Alıcı kişilerin tavırları kendilerinden oldukça eminken sömürücü kişiler şüpheli ve kıskançtırlar (Fromm, 2019a, ss. 92).

İstifçi Yönelme. Bu yönelimdeki insanlar için her şey saklanmalı ve biriktirilmelidir. Sahip olduklarını saklamak istemektedirler. Sahip oldukları harcandığında ise kaygılı hissetmektedirler. Her şeyi bilirler fakat yaratıcı düşünme yetenekleri olmadığı söylenmektedir. Gösterdikleri sadakat şüphelidir. Geleceğe ilişkin inançları yoktur ancak oldukça duygusaldırlar. Dış dünya bu kişiler için düzenli, güçlü ve yalıtılmış benlikleri için birer tehdittir. İnsanlardaki yakınlık birer tehdit olarak algılanmakta uzaklık ya da sahiplik güvenlik anlamına gelmektedir (Fromm, 2019a, ss. 94).

Pazarlamacı Yönelim. Pazarlama yönelimi, sosyalleşme sürecinde otomaton konformitenin özümseme sürecindeki karşılığıdır. Eğitim sistemleri bizi bu tip yönelime

teşvik etmektedir. Sistemler bizlere uygulanabilir ve diğer insanların değişen beklentilerine karşı duyarlı olmamız gerektiğini öğretmektedir. Başarı değerli olmanın anahtarıdır. Bu kişiler tıpkı kavramın adı gibi kişiliklerini de satma konusunda uzman olmaya çalışmaktadırlar. Bu da istikrarlı ve gerçekçi bir kişilikleri olmadığı anlamına gelmektedir. Bu sebeple bu kişilerin kendilerine rehberlik edebilecek gerçek ve özgür bir benlik deneyimleri bulunmamaktadır. Böyle bir kişinin ise kendini boş ve endişeli hissetmesi olağandır (Fromm, 2019a, ss. 95).

Fromm her ne kadar pazarlamacı yönelimi üretici olmayan bir yönelim olarak almış olsa da bu yönelimi diğer yönelimlerden oldukça farklı olarak ele almaktadır. Diğer bütün yönelimlerde ortak bir yön bulunmaktadır. Ama pazarlayıcı yön kişide olan bir gizil gücü ortaya çıkarmaz, kişinin sahip olduğu ve satabileceği en iyi niteliklerin geliştirilmesi söz konusudur (Fromm, 2019a, ss. 103).

Alıcı yönelim daha çok ilkel toplumlarda başlayan toplumların birbirleri üzerinde hakimiyet kurabildikleri toplumlarda görülür. Hakimiyet altındaki grup başkaldırıp durumu değiştiremeyecekleri için kabullenmiş ve boyun eğmiş görünürler. Çağdaş toplumlarda bu durum sona erdirilmiş gibi görünmekte olsa da çağdaş insanın her zaman konuyla ilgili bir uzmana ihtiyaç duyması aslında aşılamadığının bir kanıtıdır (Fromm, 2019a, ss.105).

İstifçi yönelim ise on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda sömürücü yönlenme ile birlikte kendini göstermiştir. İstifçi tipin tutumluluğu daha önce elde edilmiş kazançların korunmasını ve ekonomik ilkelere yönlendirilmesini sağlıyordu. Pazarlayıcı yönelim ise tamamen içinde bulunduğumuz yüzyılın ve çağın bir sonucudur. Dış görünüşlerin, paketlerin, markanın, neyin ne olduğu sadece bu çağda önem kazanmıştır (Fromm, 2019a, ss.107).

Yeni çağdaş toplumla birlikte büyümek ve ilerlemek isteyen kişinin güçlü olanlara uyum sağlaması gerekliliğinin ortaya çıkması ile bireysellik ortadan kalkmıştır. Şimdi ele alacağımız üretici yönlenme ise bireyin sahip olduğu bütün gizil güçleri ele alıp kişinin benliğe ulaşmasını öncelikli hale getirmektedir (Fromm, 2019a, ss.108).

Üretken Yönelim. İnsana sadece rasyonel ve sosyal bir varlık olarak bakmak doğru değildir. İnsan aynı zamanda üreten bir varlıktır. Yaşamını devam ettirebilmek için üretmek zorundadır. Bu yüzden insan hayal gücünü ve aklını kullanarak bulduğu malzemeyi dönüştürmektedir. Bununla birlikte maddi üretim insanın üretkenliğinin

yalnızca bir yönüdür. Geniş anlamda üretkenlik için Fromm "insanın güçlerini kullanma ve kendisinde var olan potansiyelleri gerçekleştirme yeteneğidir." demektedir. Bahsedilen güçler zihinsel, duygusal ve duysaldır. Kişinin diğer insanlara, kendine ve şeylere verilen tepkilerini içermektedir. Bu nedenle, üretken yönelim dediğimiz kişinin tüm deneyim alanlarındaki ilişki tarzına atıfta bulunmaktadır. Bunu, bir kişinin doğuştan gelen belirli yeteneklerle doğduğunu söyleyerek başka bir şekilde ifade edebiliriz (Fromm, 2019a, ss.121).

Başta aile ve kültür olmak üzere içinde bulunduğumuz ve yetiştiğimiz koşullara bağlı olarak kültürün gelişimi kapsamında kişinin bu kapasiteleri maksimum düzeyde geliştirebilir. Doğduğu andan itibaren kötü bakım koşullarına sahip olan çocukta sapkın bir birey olması beklenebilmektedir. Sevme yeteneği ise oldukça zayıf ve bağımsız düşünme kapasitesi oldukça sınırlı hatta yoktur. Üretken olmak akıl ile birlikte sevgi gibi güçlerini geliştirebilmek ve kullanabilmektir. Elbette bu, kişinin büyük bir bilim adamı veya sanatçı olması gerektiği anlamına gelmemektedir. Basit bir ifadeyle kişi bağımsız ve eleştirel düşünebildiği ölçüde ciddi duygusal sapmalar yaşamadan hissedebilmesi, kaygı ve baskıdan uzak duygusal zevklerin tadını çıkarabilmesi, doğa ve sanat eserlerinden zevk alabilmesi anlamına gelmektedir. Her insan üretken olma kapasitesiyle dünyaya gelir ama çoğu başaramazlar. Çünkü üretken olmak için insanların kendilerini sevmesi gerekir fakat birçok insan kendini sevmemektedir. Sevgi "ilgi, saygı, sorumluluk ve bilgi" ister (Fromm, 2019a, ss.122).

Buraya kadar Fromm'un kuramsal çerçevesinde var olan kavramları inceledik. Diğer bölümlerde değer kavramını ve devamında Fromm'un değer ve değerlere ilişkin düşüncelerinin eğitimle ilişkisi incelenecektir.

Değer ve Değerler Problemi

Değer ve değerlerin konusu yüzyıllardır tartışılmaya devam etmektedir. Değerin ne olduğu sorusuyla başlayan ama bir türlü sonlanamayan bu tartışmalarda Erich Fromm'un kendi koyduğu değer ve değerleri anlayabilmek adına değer araştırılmasına ihtiyacımız bulunmaktadır. Değer ve değerlere farklı perspektiflerden bakacağımız bu bölümde Fromm'un eserlerinden ifadeler ile değer problemini temellendirme çabamız bulunacaktır.

Felsefi Bir Problem Olarak Değerler

Değerin ne olduğu sorusu tartışılırken elbette felsefe bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Değerin felsefi kavramsal çerçevesi, yapısı ve oluşumu sürecinde değerler ve değer bu bölümde incelenecektir.

Kavramsal Açından Değerler. On dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla geçişte en temel değişiklik teknik alanda olan değişim olmuştur. Buharlı makineler, içten yanmalı motorlar, elektrik gittikçe daha çok kullanılmaya başlanmış ve atom enerjisi ortaya çıkmıştır. Gelişimi belirleyen nitelik el becerisi ve işinin yerini makine zekasının alması olmuştur. Genç kuşak değişen bu yaşam biçimi içerisinde yaşamı yeniden tanımlamış ve içinde bulunduğu döneme özgü yeni bir felsefe edinmiştir. Yalnızca bir dilek ve temenni olarak değil kendilerinden sonraki nesillere aktarmak isteyecekleri düzeyde köklü değer değişikliği olmuştur ve sahip olunan değer yargılarında topluma yararlılık en üst düzey değer halini almıştır. Eskiden var olan “neden?” sorusu yerini evet ve hayırlı soru kalıplarına bırakmıştır. Bu kalıplar daha da karmaşık olunca birey kendini gruba uyum sağlayarak anlamlandırmıştır. Bu noktada çocuklar için olduğu kadar yetişkinler içinde en önemli şey öteki insanlara uyum sağlamak olmuştur. Bu davranış okulda öğrenildiğinde yurttaşlık, yetişkinlik dünyasında ise birliktelik, girişkenlik adını almıştır (Fromm, 1990, ss.118).

Gelişmiş ülkeler çok fazla zaman ve emek harcayarak bugün sahip oldukları ahlak, etik ve değer sistemlerine erişmişlerdir. On dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla geçişte en önemli nokta olan teknik değişim bugün daha da gelişerek kendini teknolojinin temellerine de bırakmıştır. Bu da insanların sahip olduğu sınırları, coğrafyaları, kültürel farklılıkları ortadan kaldırmış, 1960’larda Marshall McLuhan’ın ifade ettiği gibi dünya global bir köye dönüşmüştür. Dünyadaki bu değişim insan ilişkilerindeki alanı eş zamanlı olarak yeniden yaratmış ve bireyler arasında ortak anlaşma zemini oluşturan değer kavramını önemli hale getirmiştir (Mcluhan, 1962, ss.31).

İlk tanımın Thomas ve Znaniecki’ den gelmiş olduğu söylenebilen 1918 yılında sosyal bilimler alanına dahil edilen değer kavramı Latince bir kelime olan ve kıymetli olmak, güçlü olmak gibi anlamlara sahip olan “valere” kelimesinden türemiştir (Marshall, 1999, ss. 133, Thomas & Znaniecki, 1918, ss.21). Sosyolojiden, felsefeye insanla ilişkili olan bütün alanlar için kullanılan değer kavramı haliyle farklı tanımlara sahip olmuştur. Örneğin Hartmann değer kavramının iktisattan etiğe geçtiğini ifade etmektedir ve bu

tamamen bir şeyin değeri ile ilgili bir yaklaşımdır (Topçuoğlu, 1996, ss. 3; Hartmann, 259, Akt: Kuçuradi, 1971, ss. 54).

İoanna Kuçuradi değer ve değerler konusunda ayırım yapmamız gerektiğini savunmaktadır. Onun ifadeleriyle de yola çıktığımızda değer ve değerler ayrı şeylerdir. Bu ayırım yapılmadığında değer öznel olmaktan ayrılamamakta ve evrensel sonuçlara ulaşma çabası zorlaşmaktadır. Değer bir şeyin değeri; bir çeşit özelliği iken değerler ise var olan şeyler, imkanlardır. Hartmann'ın ifade ettiği bir şeyin değeri olduğu düşüncesine döndüğümüzde ya da bir şeyin değeri kendisi ile aynı cinsten olan şeyler arasındaki özel yeri olarak konumlandırılabilir. Değerler ise eserler ya da kişilerin yaptıklarıyla ilişkilendirilebilecek varlık yapılarının imkanlarıdır (Kuçuradi, 1971, ss.56-58).

İnsan yaşadığı dünyada hem anlam hem de değer yaratan varlık olarak yaşamını sürdürmektedir. İnsanın anlam verme yeteneği ve gücü insanı insan yapan şeydir. Toplumdaki hızlı değişimle birlikte kendisi de değişikliğe uğrayan insan toplumdaki kültürün etkisiyle ortaya çıkan davranışlarında da değişikliğe gitmiştir. Bu davranış değişikliğini bir çeşit değer yansıması olarak ifade edebiliriz. Her toplumun kendine ait kültürel birikimi ve varlığı olduğu gibi yine her toplumun kendine ait değeri ve değerleri vardır. Bu kendine ait farklı değerleri kabul edilen toplumlar zaman zaman aynı değer etrafında da toplanabilmektedir. İçerikleri farklı olsa da insanlar tarafından konulup kullanılmaları değerlerin ortak özelliğidir. Günümüz dünyasında toplumdan ayrı düşünülemeyen birey için değer kültürün meydana getirdiği varlık olarak insanın kendini gerçekleştirmesinin yanında varlığını sorgulayıp bilgisine ulaşması açısından önem göstermiştir. İnsanın tarihsel ve kültürel olarak kendini ortaya koymasını sağlayan değerler aynı zamanda kendini gerçekleştirmesinin de sağlayıcısıdır (Günay,2003, ss. 265).

Geride bıraktığımız son birkaç yüzyıl içerisinde değer ve değerler sosyal bilimlerin temel sorunlarından biri olmuş birçok psikolog, sosyolog ve antropolog bu kavramı araştırma konusu olarak ele almıştır. Araştırmacılar değer kavramına farklı açılardan bakmışlar ve açıklamaya çalışmışlardır. Değerin yapısı, içeriği ve diğer değişkenlerle olan bağlantıları derinlemesine incelenmesine rağmen alan yazın tarandığında ortak bir tanıma ulaşılamadığı net bir şekilde görülmektedir (Mehmetoğlu, 2006, ss.175).

Durum böyle olunca uzun yıllardır incelenen değer kavramının bazı zamanlar subjektif özelliğe sahip olduğu bu yüzden objektif olarak değerlendirilemeyeceği öne sürülmüştür. Bu kavram birçok kavram ile temellendirilmeye çalışılmış, kavramın ne

olduğunun tanımlanma zorluğu farklı disiplinler açısından açıklanmış olsa da açıklandığı bilim dalının diğer bilim dallarını göz ardı etmesine sebep olmuştur. Bu nedendir ki ortak bir fikir birliğine varmak mümkün olmamıştır (Akbaba, 2003, ss. 9).

Ali Rıza Erdem, belirli bir durumu diğerine tercih etme olarak tanımlarken değer ve değerler üzerine birçok çalışmasına ulaşabileceğimiz Milton Rokeach için değer kavramı bireysel veya toplumsal olarak toplumsal olarak zıt bir davranış şekli veya yaşam amacına karşı tercih edilen belirli bir davranış biçimi veya yaşam amacı niteliğinde süregiden inanç olarak tanımlanmıştır. Erol Güngör için değer bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç olarak düşünülürken Çağlar ise bireylerin düşünce, tutum ve eylemlerinde standart olarak gözle görünür halde olan kültürel öğeler olarak adlandırabileceğimizi söylemiştir (Erdem, 2003, ss.56; Rokeach,1973; Güngör,1993; Çağlar, 2005; Akt: Dilmaç, 2007, ss. 2).

Vehbi Hacıkadiroğlu değeri en geniş anlamıyla ifade etmiş ve değeri eleştirilen niteliklerin genel adı olarak tanımlamıştır. Başaran değeri bir nesne, işlem, fikir ve/veya eylemin değerler örgüt içerisinde taşıdığı önemi belirleyen nitelik ve nicelik şeklinde tanımlamakta ve nesne, işlem, fikir ve/veya eylemin değerlendirilmesinde araç olarak kullanıldıklarını belirtmektedir (Hacıkadiroğlu,2002, ss.35; Başaran,1992, ss. 49).

Farklı değer tanımları göz önüne alındığında bazı kavramların en üst düzey değer olarak bağlantılarının sıklıkla vurgulandığını görebilmekteyiz. Bu kavramları inançlar, eğilimler, norm olarak değer ve tutumlar olarak alabiliriz (Mehmetoğlu, 2006; ss.175). Değer kavramı insanların sahip olduğu duygu, düşünce ve davranışlarla oldukça yakından ilgilidir. Sosyal bilim çalışmacılarının çoğunluğu değer ve değerlerin insan davranışlarını açıklamada önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000, ss. 60).

İbrahim Ethem Özgüven Psikolojik Testler kitabında değerlerin davranış bilimciler ve sosyal psikologlar tarafından bireysel tutum ve davranışları, bilişsel süreçleri etkilediğinin kabul edildiğini; öte yandan değerlerin toplumun kültürel kalıplarıyla etkileşimde olduğunu ve toplumun kültürünü yansıttığını yazmıştır. Bu açıdan bakıldığında değer kavramının değerlere ilişkin etkisi yakın disiplinler arasında büyük tutarlılıkla ifade edildiği görülmekte ve bireyin davranışının dolaylı ya da dolaysız bir şekilde değer yargıları tarafından yönetildiği ifade edilmektedir (Özgüven,1994, ss. 366).

Bireyler ve toplumlar tarafından kabul edilen değerler zaman içerisinde değişkenlik gösterebilmektedir. Bu değişim birçok bağlamda ve sebeple

gerçekleşebilmektedir. Fakat bu değerler aynı zamanda her bireyin yaşamdaki bakış açısıyla paraleldirler. Çünkü değerler bireyin tutum ve davranışlarını etkilediği gibi sosyal hayatında değişikliklere maruz kaldığının göstergesidir (Yapıcı ve Zengin, 2003; ss. 173). Değerler bireyin ve toplumun düzen içinde işlerliğin korunmasını sağlayan kabullerdir. Değer yargı sistemleri bireyin çevre ve çevrenin etkilerine karşın kendi varoluşsal tepkilerini mümkün kılan yol gösteren unsurdur (Bulut,2011, ss.41).

Değerler çok boyutlu bir kavram olmakla birlikte günlük hayatta bireyin çevresi ile etkileşimi ile içselleştirip davranışlarına kaynaklık eden durumlardır. Değer söz konusu edildiğinde insan doğrudan dahil olmaktadır ve kişinin tercihleri doğrultusunda davranışına kaynaklık etmektedir. Özü itibariyle sosyal hayatı düzenleyen değerler aynı zamanda toplumdaki ilişkileri kuvvetlendirir ve toplumdaki birlik fikrinin ortaya çıkmasını sağlarlar (Yılmaz,2014, ss.139)

Değer ve değerler toplumun kültürel varlığı olmasına karşın insanın kendisini gerçekleştirmesi, kendini bilmesi ve soruşturması açısından büyük önem taşımaktadır. Değerin hem eylem hem de bilme açısından insan varoluşunun temeli olduğunu söylemek gerekmektedir (Günay,2003; ss.267). Değer ya da değerler boşlukta gerçekleşmezler. Diğer bir ifadeyle insan değerlerin varlığından dolayı değerlerin öznesi konumundadır (Erkızan, 2003, ss. 236). Değer bireysel değerlendirme ve algılayışların bir ürünü olarak hayatımızda yer almaktadır. Nesnelere değer veren, onları değerli ya da değersiz olarak atfeden yalnızca insan kendisidir. Dünyamızda değerli olan ne varsa kendi içinde bir değere sahip değildir onlara bu değeri yükleyen insanlık tarihidir (Büyükdüvenci, 2003, ss.252).

İfade edip incelediğimiz yönlerini düşündüğümüzde değer kavramı insanı insan yapan ve doğadaki canlılardan ayırıp onu anlamlı kalın inançlar bütünü bir yansıması olarak kabul edilebilmektedir.

Felsefe tarihinde değer hem ontolojik hem de epistemolojik olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Nitekim Orta Çağa kadar varlık ile değer arasında, olan ve olması gereken arasında belirgin bir farktan söz etmek mümkün olmamıştır. İnsan evrenin bir parçasıdır ve sahip olduğu varlık değerden oluşmaktadır. Bu da evrenin düzenini oluşturan yasanın değeri oluşturan olması dolayısıyla ahlakın da yarası olması gerektiğini göstermektedir (Poyraz, 1995, ss.5).

Değerli, değersiz; önemli, önemsiz; anlamlı, anlamsız belki de günlük hayatımızda gün içerisinde dahi defalarca kullandığımız kelimelerdir. Bu tür ifadeler her ne kadar bizler üzerinde kötü etki bırakabilir, bizi etkileyebilir durumda olsa dahi bir şeye

değer atfetme konusunda insan asla geri durmamaktadır. Yine insan eylemlerini zihninden geçirdiği bu ifadelere göre şekillendirmektedir. Kuçuradi “Yaşamak, eylemde bulunmaktadır.” der ve devam eder “Eylemde bulunmaksa kararlar vermek, değerlendirmeler yapmaktır.” diye sonlandırır. Öyledir ki insanın değerlendirme yapmaması düşünülemez bir durum olmaktadır. Değerlendirme yapmak bireyin varoluşundan kaynaklanır. Var olma şartıdır bu yüzden değerlendirme yapmadan yaşayamaz (Kuçuradi, 1971, ss.39).

Davranışlarımız değerden ayrı düşünülemezdir. İnsanlarla ilişkilerimiz, olay ve durumlara karşı tepkilerimiz hayatımıza vermek istediğimiz şekil ve yön ile alakalıdır. Burada kendimizi nasıl değerlendirdiğimiz ve gitmek istediğim yön bunları şekillendirmektedir. Toplumdaki yaşantımızda, ilişkilerimizde, yapıp ettiklerimizde geçmiş ve geleceğimizde var olmamızı sağlayan değer anlayışımızdır. Bunun da temelinde insanı anlamlandırmamız bulunmaktadır. İnsandan ve bir insan olarak kendimizden beklentileri oluşturan unsurları incelemektir (Kuçuradi, 1971, ss.40).

İnsan içinde bulunduğu, yaşadığı, yapıp ettiği bu süreçlerde izleyici değil değerlendirici konumdadır. İnsanın sadece izleyici olması durumu çok ender rastlanabilecek bir durumdur. İnsan yaşam içerisinde durumları, olayları, davranışları değerlendirmekte ve yaşamına değer katmaktadır (Bochenski, 1996, ss.62).

Bu değerlendirme olayı yaşamımızda büyük bir yer kapsamasına karşın sık sık bireylerin yaptığı değerlendirmeler arasında çatışmalar görülmektedir. Biri için değerli olan şey bir başkası için değersiz durumda olabilmektedir. Aynı şekilde bir durum, olay, olgu davranış içinde birbiri üzerinde çelişkili değerler atfedilmesi durumuna oldukça sık rastlanmaktadır. Bu durum her ne kadar kuramsal açıdan olağan karşılanırsa ve böyle olmasının doğal olduğu ifade edilir olsa da aynı olay, aynı kişi farklı değerlendirme ve bu değerlendirmelerin her birinin kendi içerisinde doğru olduğu sürecine girdiğinde ortaya oldukça karışık içinden çıkılması güç sorunlar bırakmaktadır. Bireyler tarafından kullanılan benim nezdimde ifadesi kendi görüş ve değerlendirmelerine kuşkuyla yaklaştıklarının değil kendi ifade ve tutumları karşısındaki kişiye kırıcı olmadan belirtme davranışıdır (Tepe, 2003, ss.343).

Değerlerin ve değer ne olduğu sorunu oldukça kafa karıştırıcı olsa da değerlendirme önemli bir insan fenomeni olmuş, çatışma yaratacak kadar görüş farklılıkları oluşturmuştur. Bu da değerle ilgilenenleri karamsarlığa düşürmüş onu felsefenin dışına itip bir parçası değilmiş gibi davranılması istencine götürmüştür. Ya da değere ve değerlere ilişkin öznel veya nesnel tartışması açılmıştır. Böylelikle burada daha

fazla söylenebilecek bir şey yok denilerek tek doğrunun olmadığı yargısıyla bireylerin bu alandaki çalışmaları sonlandırılmıştır (Tepe, 200, ss.344).

Değere yapılan bu haksızlığa rağmen değeri felsefen ayrı düşünmek olmamış ve durdurulamamıştır. Değer yapısı gereği insanla ilgilidir ve insanın olduğu her yerde felsefe vardır. Bu yüzden değer, değerlerin ne olduğu, değerler ve değerlendirme sorunu diğer sosyal bilimlerin temeli olduğu gibi felsefe için düşünsel bir akt oluşturmuş ve başlangıcından beri incelenip anlamlandırılması olayına girilmiştir.

Değerlerin Yapısı ve Değerlendirme Sorunu. Sokrates'ten önceki filozoflar felsefi bir araştırmayı doğanın kanunlarına dayandırmışlardır. Sokrates ile birlikte değer problemi ortaya çıkmıştır. Yani değer problemini Sokrates'e dayandırmak pek yanlış bir davranış olmamaktadır. Kendi düşüncelerini Sokrates ile birleştirerek yazan Platon değer felsefesine en çok değer veren ilk düşünür olarak tarihte yerini almıştır. Platon gerçek problemi en yüksek değer olan hakikat problemine bağlamış ve bir gerçeklik teorisi oluşturamamıştır. Ancak ortaya bir hakikat-değer teorisi ortaya koymuştur ve gerçekliği bunun içine gömmüştür (Ülken, 2001, ss.186).

Değerin ilk sınıflayıcısı olan Aristoteles ise her eserinde değer probleminin ayrı ayrı kısımların yer vermiş hatta onları diğer problemlerden ayırıp değeri bağımsız gibi incelemeye başlamıştır. Bunu yaparken değerleri kendi sınırları içerisinde incelemiştir. Örneğin Organon' da hakikat; Nikomakhos'a da, Ahlak'ta ahlaka; Ekonomika' da iktisada; Poetika ve Retorika' da beğeni değerlerine ilişkin açıklamalar yapmıştır (Ülken, 2001, ss.187).

Modern felsefe de her ne kadar Descartes ile birlikte bilimi temellendirmek için metodlar aranmış olsa da değer problemine yer ayrılmamıştır. Çağdaş düşüncede değer problemi bağımsız olarak ilk kez Kant tarafından ortaya konulmuştur. İnsanı diğer canlılardan ve doğadan ayıran akıl Kant içinde mesele olmuş ve aklın üç temel prensibi olduğu üzerine ifade edilmiştir. Saf Aklın Eleştirisi ile bilimin eleştirisini yapan Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi ile ahlakı ortaya koymuş ve Pratik Aklın Eleştirisi ile ahlakın kritiğini yapmıştır. Kant kişinin sahip olduğu yetileri sınıflarken değer problemini arzu ve his üzerine kurmaktadır. Böylelikle ortaya araç ve amaç olan değerler ortaya çıkmıştır (Ülken, 2001, ss.188).

Değer kavramı ile asıl kastettiğimiz tam olarak nedir sorusu baştan beri sorduğumuz ve cevabını aradığımız bir noktada bulunmaktadır. Peki bir şeyin değeri

nedir, bir şeye değeri nasıl verebiliriz sorusuna yaklaşmamız gerekirse bir şeyin değeri bir amaç için kullanılacaksa araçtır diyebiliriz. Araçsal değer bir şeyin bizim için taşıdığı değeri ifade etmektedir. Örneğin para araçsal değerlerden biridir. Paranın varlığı ile birçok şeyi elde edebiliriz. Fakat paraya yüklenen işlev ortadan kaldırıldığında paranın değeri de ortadan kalkacaktır. Aynı işlevi gösterebilecek farklı bir şey ortaya çıktığında bütün değer bu yeni şeye yüklenecektir. Yani değerlerin araçsal olup olmamaları aynı zamanda işlevselliği ile de ilintilidir. Bir şey için içsel değer dendiğinde ise bir başka amaç için araç olmayan doğrudan değeri kendisinde olan şeyler ifade edilmektedir. Estetik değerler; güzellik amacı kendisinde olan şeylerdir. Bir başka ifade ile işlevselliği yoktur. Başka bir şey onun yerine geçemez ya da onunla aynı yeri ifade edemez. Yani amacı kendinde olarak değer olan şeyler de vardır (Büyükdüvenci, 2003, ss.250).

Değerle ilgili felsefi araştırma yaparken karşımıza ilk çıkan önemli sorulardan biri değer yapısının nasıl olduğudur. İfade etmek gerekirse değer nesnel midir yoksa öznel midir sorusu önemli bir düşünce başlatıcı olmaktadır. Bu noktada düşünürler iki noktada kutuplaşmışlardır. Birincisi değerlerin mutlak ve değişmez olduğunu savunan taraf. Bu taraf için bütün iyiler iyi ve aynı, bütün kötüler kötü ve aynıdır. Bu kutup Sokrates ve Platon ile oluşmuştur. Mesela adalet diye bir şey vardır ve bireyden tamamen bağımsızdır. Bireylerin sahip oldukları kişisel duygu ve eğilimlerini içermemektedir. İnsanlar bilgisizlik ve bilinçsizlik durumunda adalet değeri için farklı yargılar sunmaktadırlar. Bilgiye sahip olup bilinçli düşünme etkinliğini meydana getiren bütün bireyler farklı sundukları yargıdan vazgeçecek ve aynı görüşü paylaşacaklardır. Değerlerin değişmez bir mutlak olduğunu düşünen kutup için değerler, özellikle de ahlaki değerler doğru ya da yanlıştır (Arslan,2009, ss.120; Bochenski, 1996, ss.65-66).

Değerin nesnel ve mutlak değişmez olduğunu düşünen kutup elbette durumların farkında ve değerlerin kültür içinde oluştuğunun bilincindedir. Bu düşünürler değer ve değerlerin yapısındaki bu değişimin değerlendirme durumu olduğunu savunmaktadırlar. Bu yaklaşıma göre değerlendirme olayı; değeri anlayıp, kavramamız ve sonrasında verdiğimiz tepkiler değerden başka bir şey olarak ortaya çıkmaktadır. Değerlendirme onu değerlendiren ve anlamlandırma kişi ile birlikte değişir, başkalaşır, görelilik kazanır. Değer ise öncesinde ve sonrasında hep aynıdır ve değişmezdir. Renk körü olan bir birey görebildiği halde renkler arası ayırdı yapamıyor ise kişisel durumlardan etkilenen değerlendirmeler de değeri değiştirebilmektedir. Fakat bu değişim değer yapısında mümkün değildir. Çünkü değer nesnedir (Arslan,2009, ss.121).

Öte yandan felsefe tarihine baktığımızda göreceliliğin ilk temsilcisi olan sofistler öznelci ve insanı merkeze alan bir felsefe anlayışında habercileri olmuşlardır. "İnsan her şeyin ölçütüdür." diye Protagoras'ın bu önermesini düşündüğümüzde değerler söz konusu olduğunda değerlerin insana ait atıflara ait olduğunu görebilmekteyizdir. Durum böyle olduğunda ise özellikle değer sorununu incelememiş olmalarına rağmen sofistleri değerlerin öznel olduğuna ilişkin düşüncenin ilk kaynağı olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir (Özlem, 2003, ss.284).

Doğal olan ve sonradan insanın yaptığı olarak ayırım yapılanlar doğrultusunda eşitlik ve adalet gibi sonradan ortaya çıkan değerler doğanın kendisinde olmamasından, sonradan ortaya çıkmalarından dolayı herkes için geçerli olmamaktadırlar. Bu durum toplumda bu kadar çok değer yargısının olmasını ve değerlerin göreliliğinin de sebebini açıklamaktadır (Özlem,2003, ss.283).

Sonuç olarak değer ne nesnel ne de öznel bir kavram değildir. Değer kavramı özne ve nesne arasındaki ilişkiden var olan ilişkiye dayanan bir şeydir. Değer ve değerlendirme sorunları her zaman felsefenin uğraşısı olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir. Eksik olabilecek ya da olamayacak olan değer kavramına felsefenin etkisi ya da katkısı olacaktır (Tepe, 2003, ss.347; Arslan,2009, ss.123).

Değerlerin Oluşumu. Değerin nesnel mi öznel mi yapısının nasıl olduğu tartışmaları devam ederken değer felsefesinin önemli konularından biri de bir şeyi değerli yapanın, ona değer katanın ne olduğudur. Yani değeri değerli yapan şey nedir sorusu bir diğer önemli araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir şeyin değeri diye bahsettiğimizde değer aslında bir şeyin değeridir. Onu aynı türden şeyler içinde diğerlerinden ayıran özelliğidir. Bu yazını okumanızın sebebidir aslında. Böyle anlamlandırıldığında bir şeyin değeri aslında kendiliğinde değişiklik göstermez fakat o şeye atfedilen değer, bireyler arasında farklılık gösterebilmektedir (Kuçuradi,1971, ss. 22-41).

Görülmektedir ki atfedilen bütün değer kişilerin kendi ürünüdür. Bir şeye değer katan yine insandır. Yaşamda değerli dediğimiz hiçbir şeyin kendi içerisinde bir değeri bulunmamaktadır. Doğanın temeli değerden mahrumdur. Bir şeye değer yüklemek için onu arzulamak, onu istemek, onu ilgi nesnesi yapmak gereklidir. Yani değeri değerli olarak gören görüşlerden biri değerli olanın haz veren olduğunu gören görüştür. Gerçek bir biçimde çoğu durum için baktığımızda değerli olan, sonuca ulaşmak için izlenen yol

haz verici olanın seçilmesidir. Haz özne tarafından arzulanabilir olarak görülen bir kavram duyumsamasıdır. Bir şeyi iyi ya da kötü hale getiren arzu edilir olmasıdır. Belirli şeyleri insanların arzu, tutum ve inançlarından ayrı iyi ya da kötü olarak adlandıramayız (Büyükdüvenci,2003, ss.252).

Bir sebzenin insan için değerli olmasının sebebi içeriğinde sahip olduğu yapılarla bireye sağlıklı bir vücut kazandırmasıdır. Sağlıklı bir vücut ise sağlıklı vücuda göre bireye daha haz vericidir. Ya da bir müziğin dinlenirken bize haz verdiğini söylemek yanlış olmamaktadır. Bütün bu olumlu durumlara rağmen sigara kullanan bir bireyin de haz elde etmesine karşılık kötü olduğunu söylesek de bireyin için değerli bir şey olduğunu yadsıyamayız. Yaşamın getirdikleri ve sundukları bu görüşte bazı tamamlanmamış şeyler olduğunu göstermektedir. Gerçekte ahlaki davranış acı şeyleri değerli kılarken bizlere zevk veren şeylere değersiz olarak baktığımızı göstermektedir. Yaşama arzusu, yaşam ve bir başkasının yaşam hakkı sahip olduğumuz en yüksek değerdir. Fakat çevremizde de tarihte de bazen insanların daha değerli buldukları şeyler için yaşam değerinden vazgeçebildiklerini görmekteyiz. Sokrates kendi değerleri için ölümü göze aldığına nasıl bir hazza sahipti? Ya da bu seçim haz içermekte midir? Bu tarz örnekleri çoğaltmak her ne kadar mümkün olsada haz Aristoteles'in dediği gibi bir değer olmamakla birlikte değerle davranışa eşlik eden bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan,2009, ss.127, Stroll, Long vd, 2008, ss.35-36).

Değer nesne ve özne arasındaki ilişkiden doğan bir şeydir. Bu ilişkinin en özgün özelliği ise insanın sahip olduğu aklın bazı şeyler üzerine eğiliminin var olması olurken, aklın bazı şeylerden de kaçınmasıdır. Bu anlaşmazlık bir hayli farklı biçimde kendini ortaya koymaktadır hoşlanma/hošlanmama, arzu etme/tiksinme, isteme/reddetme, peşinden gitme/kaçınma... Yine değeri açıklamak için kullanılan bir diğer denence de değerli olan şeyi tercih ettiğimize dair savdır. Yine Sokrates'e döndüğümüzde kendi ölümünü seçmiştir. Onun için ölüm tercih edilendir. Bu anlamda kendi ölümünü arzu ettiğini söyleyebilmemiz mümkündür. Böyle bakıldığında ise bir şey arzu ya da tercih ettiğimizde iyi halini almaktadır. Değerin nesne ile özne arasındaki ilişki olduğuna dönersek değerli olan birçok şeyde onu değerli olarak gören öznenin duygu ve arzuları üzerinden değeri bulabileceğimiz görülmektedir. Yani bu bakış açısında değer özneliği görüşüne uyduğunu söyleyebiliriz. Farklı toplumlar, kültürler, insanlar farklı tercihlerde bulunabilirler. Değer ilişkin öznel yaklaşım ve tercih edilen olduğu görüşü Sokrates'in davranışının haz ile aynı noktada olmadığına da açıklamasıdır. Elbette değer öznel

yapısına ve göreceli olmasına yapılan eleştiriler bu yaklaşıma da yapılabilmektedir (Arslan,2009, ss.129).

Değerin değeri konusundaki bir diğer nokta da G. E. Moore'nin görüşündeki gibi iyi ister duyularla anlaşılсын ister anlaşılmasın bunun bir yanılmaca olduğu görüşüdür. Bu da bizi değer nerededir ve yerinin ne olduğu sorusuna götürür. Moore değeri metafizik noktaya bağlayan düşünürlerin haklı olduğunu ifade eder değer doğanın objesidir ama doğa dışında bir yerde de değildirler. Değerler tanımlanamaz ya da basit varlıklardır. Stoacıların, Spinoza'nın ve Kant'ın değer bu yanılmasına kandıklarını savunur. Mill ve Bentham ise değer arasında iyinin hedonistin tarafına saplanmışlardır. Fakat değer doğada ya da doğadan ayrı yerde olduğunu söylemek aynı anlamı ifade etmektedir (Nutku, 1984, ss.87-88).

Yanılgının sebebini Moore iki tür önermeye bağlamaktadır. Biri kendiliğinden iyi olması iken değeri etkisinin iyi olmasıdır. Kendisi iyi olan önermeler doğru iseler evrensel olarak doğrudurlar. İfade ettikleri iyi araç olan değil amaç olandır. Ama etkisi olan iyide ise iyinin özellikleri vardır. Yani birinde iyi isim diğerinde sıfat olarak kullanılır. Moore'a göre iyi şeyleri, iyiyi yüklem olarak kullandığımız şeyleri tanımlayabiliriz ama iyiyi yüklem olarak tanımlayamayız. Fakat iyinin ve kötünün ne olduğunu tanımlayamamış olmamız onları tamamen anlamsız kılmamaktadır. İyinin ve kötünün bilgisi onu görüp algılamak isteyen bireyin içinde bulunmaktadır (Nutku, 1984, ss.88).

Her görüşe olduğu gibi Moore'nin bu görüşüne de yapılan eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştirilerden en çok dikkat çeken topluma ahlaki veya estetik değerler üzerine bir konuşma yapılamayacağı görüşüdür. Hatta öyledir ki hiçbir tartışma olamayacağı gibi bu toplumla bir sözleşme de söz konusu değildir. Neyin iyi olduğuna karar vermiş bir toplumda iyinin ne olduğunu tartışmak mümkün müdür? Ya da bu konuda belli bir görüşe sahip iki farklı görüşteki iki grup birbirlerini ikna edebilecekler midir? Gösterilen bütün iyi tanımlarına rağmen hala kötü olarak algılamaya ve ifade etmeye devam ederse ne yapılabilecektir? İyiyeye karşı bu iki yaklaşımda ahlaki çözümü verebilmekte midir? Peki değerler gerçekten Moore'nin dediği gibi olsaydı eğitimin, ahlaki ve estetik eğitimi yapmamıza gerek var mıydı? Ya da kaynağı ve sebebi ortak olmasa bile tarihsel süreçte insanların ortak kararlı değerleri gerçek değil midir? (Arslan,2009, ss.125).

Kant iyinin dünyadan ayrı ve dışarıda olsa bile akıl sahibi her varlık için geçerli olduğunu söyleyerek amaçları evrenselleştirmiştir. Bizler için önemli olan bu düşüncenin metafizik yanı değil ana odak noktasıdır. Kant'ın bahsettiği çok basit ve temel bir olgudur.

İnsanların birbirlerini araç olarak değil her zaman amaç olarak görmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Değer felsefesi denince akla gelen M. Scheler Kant'ın yaklaşımını çözümlerken Kant'ın ahlaklı insanı duygularından, isteklerinden, arzu, sevgi ve nefretinden ayırarak salt akla indirgediğini söyler. Halbuki Scheler insanın ahlaki anlayışını dolayısıyla toplumsal yaşamını sahip olduğu duygular dünyasına bağlı öngörebileceğimizi ifade eder. İnsanı hayvandan ayıran en önemli yön Kant'ın dediği gibi akıl değil insanın duygularıdır. İnsan hayvanın gerçekleştiremediği her şeyi tinsel yaşamı ile gerçekleştirir. Hiçbir canlı sevme, nefret etme, seçme, tercih etme gibi duygulara sahip değildir. İnsanlar ise bu duygu ve edimlerin sayesinde değer duygusuna sahip olur. İşte insan ve nesne arasındaki bu ilişkide doğada olmayan ve sadece insana ait olan değerler ortaya çıkmaktadır (Özlem, 2003, ss.293).

Duygusal edimler değerlere, kavramsal edimler ise nesnelere yöneliktir. Dolayısıyla duygusal edimler diyebileceğimiz güzel, çirkin gibi değerleri akıl yoluyla açıklayabilmemiz pek mümkün olmamaktadır. Onları birey sadece içsel dünyasında hissedip anlamlandırabilmektedir. Değerleri kavramsal edimlerle elbette açıklayabiliriz fakat bunlar sadece değer bilgisi, bir isim olmaktan ileri gidemezler. Değerler sadece nesnel bilgiler değildir. Onlar değer duygusu ile anlaşılıp yaşanabilen şeylerdir. Değerlerin bilgi alanı akıldışı ve mantık dışıdır (Özlem, 2003, ss.283).

Scheler yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı değerleri kavramayı edimlerin değil duygusal edimlerin konusu olarak ifade etmiştir. Değerleri de kendi içinde sınıflandırma yapmıştır. Öncelikle tüm değerler sevgi ve niyete bağlı olarak olumlu değerler ve olumsuz değerler olarak ayrılmıştır. Her değer ise bireyin onu gerçekleştirme düzeyine göre derecelendirilmektedir. Bütün değerler ister olumlu olsun ister olumsuz kendi içlerinde bir hiyerarşiye sahiptir. Scheler duygusal edimlerle elde edilen değerleri dört grupta incelemiştir:

- 1) Dirimsel (Vital) Değerler: İnsanın olmazsa olmaz, onsuz yapamayacağı şeyleri içeren değerlerdir. Örneğin hava bir nesnedir. Fakat insan nefes almadan yaşayamayacağı için insan için aynı zamanda değer taşıyan bir nesnedir. Aynı zamanda görmek, işitmek gibi değerleri de bu sınıfa dahil edebiliriz.
- 2) Duyusal (Emotional) Değerler: İnsanın duyguları ile nitelendirdiği; beğendiği, beğenmediği; yararlı bulduğu, zararlı bulduğu değerlerdir.
- 3) Tinsel (Geistige) Değerler: Toplumun etkisiyle kültürün alanında ortaya çıkan değerlerdir ve kendi içinde üç alt gruba ayrılır. Bunlar:

- a) Estetik değerler: Güzel, çirkin
 - b) Adalet değerleri: Hak, haksızlık, sosyoekonomik eşitsizlik
 - c) Salt bilgi değerleri: Felsefenin konusu olan, hakikat, felsefe de değer kazanan değerler
- 4) Mutlak Değerler: Nesnelere hiçbir bağı bulunmayan kutsal, kutsal olmayan, iman, kendini adama, ekstaz, huşu gibi değerlerden oluşmaktadır (Özlem, 2003, ss.295).

Scheler ilk üç gruptaki değerlerin hiyerarşisinin değişmeyeceğini söylemiştir. Bu hiyerarşi bizim değerlere yüklediğimiz anlamlardan bağımsızdır. Biz bu değerlerden birini diğerinden üstte bu buluyorsan bu tamamen bizim kendi yanılığımızdır. Değerler arasında güzel olmak nefes almaktan daha üst bir değer olamaz. Örneğin güzel ve çirkinin ne olduğu insandan insana değişiklik gösterir fakat güzellik ve çirkinlik değerleri ortaktır, değişmezdir. Öyledir ki dört gruba ayrılan değerler bir de bu açıdan Scheler tarafından ikiye ayrılmıştır. Bunlar: a) Göreli, b) Mutlak değerlerdir. Mutlak değerler, özellikle kutsal olanları, aşk ve iman ile yaşanır. Öte yandan dirimsel değerler bir irade taşımadıklarından haliyle ahlaklılık ya da tinsellik barındırmazlar. Halbuki tinsel ve kutsal değerleri gerçekleştirirken insanlar iradelerini kullanırlar ve eylemlerini bu şekilde gerçekleştirirler. Bu çaba insanın kişi olmasını sağlayan gerçekleştirmesi gereken değerlerdir (Özlem, 2003, ss.295; akt. Yıldız,2007, ss.164).

Görüldüğü gibi Scheler değerler felsefesinin önemli adlarından biridir. Onun bu zengin çalışmaları sosyal bilimlere yol gösterici olmuştur. Yeni Kantçılarda olduğu gibi Scheler' in yaklaşımı da değerlerin öznel ve nesnel olduğuna ilişkin karmaşık bir anlayışı olmuştur. N. Hartmann ise Scheler'i eleştirmektedir. Çünkü Scheler duyusal, dirimsel değerleri olan insan ile mutlak değerleri olan insanı öyle bir ayırmıştır ki mutlak değerleri olan insanın bir bedeni yoktur. Soyut bir varlıktır. Halbuki insan ontolojik bir bütündür. Değerler Hartmann için metafiziksel nesnelere ve bilme yoluyla edinilemezlerdir. Değerlerin bir kutsallığı yoktur ama ideal varlık ögesidir. Değerin ne olduğu ideal varlık olduğu için değişmezdir ama değer duygusu zamana, kültüre göre değişkenlik gösterir. Yani değer değişmez ama anlamlandırılması; ifade ettiği değerler değişkenlik gösterir (Özlem, 2003, ss.296).

Değer ne bizim onu anlamamıza bağlıdır ne de yüklediğimiz anlamlara bağlıdır. Değer duygusunun hissettiğimiz anda değerler bizi belirlemeye başlar. Fakat bu belirleme kaçınılmaz değildir. İnsan belirlemeye uyup uymamakta kendisi karar vericidir. Değerler doğa yasaları gibi uyulması zorunlu yasalardan değil; uyulması gerekli buyruklardandır. İnsan değere uymak için kendini sorumlu hisseder ve bu sorumluluk hissi diğer

varlıklardan ayıran şeydir. Değeri gerçekleştirme süreci sadece insana özgüdür. İnsanın varoluşu, güdüleriyle hareket etme düşkünlüğünün bulunmama ölçüsü belli bir noktayı aştığında, doğaya uyarlanma artık zorlayıcı niteliğini yitirdiğinde ve davranış biçimleri artık kalıtsal olarak var olan mekanizmalar tarafından ayarlanmaz hale geldiğinde başlar. Kendini dış dünyaya bağımlı kılan göbek bağından ne kadar kurtulmuşsa o kadar özgürdür (Fromm, 2017a, ss. 44; Özlem, 2003, ss.297).

Fromm ise bu noktada kutsal kitabı inceler, cennette doğa ve insanın uyumundan söz eder. Orada herhangi bir değer bulunmamaktadır. İnsan sadece iyilik ve kötülük bilgisi ağacına karşı yasaklanmıştır. Fakat akıl sahibi insan ilk özgürlük hareketi olarak buna karşı gelmektedir. Bu durum insan ve doğa arasındaki uyumu bozmuştur. Yani özgürlük akıl sahibi olarak insan sunulmuş bir imkandır. İnsan bu imkanını kullanmadığı sürece bir doğa varlığı olarak kalacaktır. Özgürlük için benliği savunan Fromm'un dediği gibi ahlaki değerlerini gerçekleştirme çabasına giren kişi artık doğal bir varlık olarak insan değil kişi olarak yaşamına devam ettirecektir (Fromm, 2017a, ss.51).

Sosyolojik Bir Kavram Olarak Değerler

Değerleri nasıl koyuyoruz, nasıl tanımlıyoruz? Toplumun yapmaya ve uymaya alışageldiği ve toplum tarafından gerekli görülen davranışların sosyolojisini yapabildiğimiz gibi değerlerin sosyolojisini de yapabilmemiz mümkündür. Bilgi de suje ve obje arasındaki ilişkiyi tam olarak açıklayamamaktayız. Sujeyi açıkladığımızda obje, objeyi açıkladığımızda suje karanlıkta kalmaktadır. Antropolojiyi ele alalım insanı beden ve ruh yapısında birlikte incelemektedir. Fakat insanı bir birey olarak ele aldığı anda psikoloji insanı bütün ilişkileri bakımından ele aldığı anda ise sosyoloji olmaktadır. İnsan ruhunda karşılıklılık söz konusudur. Sürekli etkileşim halindedirler. Örneğin heyecanlanıyorsa başka insanla yaşadığı etkileşimden kaynaklanmaktadır. Duyular, algılarda yine insanın karşılıklılık ilkesi doğrultusunda çalışmaktadır. Yani bu durumda psikoloji birazcık karanlıkta kalmaktadır (Ülken,2001, ss. 201,153).

Nitekim sosyolojinin değerlerle ilgilenmesi konusu da görece yeni bir durumdur. Sosyolojideki egemen pozitivist paradigma değerlerin sosyoloji dışında kalmasının en büyük sebebi olmuştur. Çünkü pozitivist paradigmanda nesnel gerçekliğe dayanması gereken bilgi konu değerlere geldiğinde nesnellığe dayandırılmamaktadır. Değer yargıları ise öznelliğe sebep olmaktadır. Pozitivizmin bu bakış açısına karşı çıkan tarihselciler ise insanı toplumun, kültürün ve tarihin içerisinde görmektedir. İnsanın

içinde yaşadığı bu toplum, kültür açıklanamayıp ancak anlayıp yorumlanabilmektedir (Özlem,1998, ss.7-40).

Değerin ve değerlerin sosyolojinin bir konusu olmamasının diğer sebebi de anlam kodlarını görmememizden ya da varlıklarını yok saymamızdan kaynaklanmaktadır. Bugün toplumlar sosyolojik olarak bütünleşmemiş ama politik olarak bütünleşmiş açıdan yaşamaktadırlar. Bu çözülme sebebiyle manevi kültürün ne olduğu tam anlaşılamamaktadır. Manevi kültürdeki anlaşılma ise bilişsel boyutta bu incelemeyi yapmamıza sorun yaratmaktadır. Bütün bunların sonucu olarak ki anlam kodlarını ifade eden değerleri inceleyen sosyal bilimci sayısı oldukça azdır (Dikeçligil,2011, ss.139-141).

Buraya kadar değer ve değerlerin sosyolojinin çok uzun süre konusu dışında kalmasının üzerine konuştuk. Değerin öznelliğinin pozitivist paradigmaya ters düşmesi bir noktaya kadar kabul edilebilir olsa da sosyolojinin asıl kurucusu olarak düşünebileceğimiz Emile Durkheim ve Max Weber eserlerinde sık sık yer vermelerine karşın değer sosyolojinin bu kadar dışında kalması oldukça çelişkili bir durumdur.

Durkheim toplumsal uyumsuzluğun arttığı dönemlerde intihar oranlarının arttığını fark etmiş ve bunun üzerine “İntihar: Toplumbilimsel Bir İnceleme”yi ortaya koymuştur. Durkheim bu eserinde toplumsal yapı ve değerler arasında güçlü bir teori sunmuştur ve toplumsal değerleri intiharla bağlamsal olarak ele almaktadır. Toplumdaki uyumsuzluğun arttığı dönemleri ise değerlerin anlam içeriklerinin kişilere göre değişkenlik gösterdiği zamanlarda arttığını ifade etmiştir. Değerler toplum içerisinde simgesel yapılardır. Uyumsuzluğun artması ile toplumda çözümler meydana gelir. Bu olumlu ya da olumsuz değişiklikler intihar oranlarını etkilemektedir (Durkheim,2013, ss.24).

Max Weber ise sanayi toplumları üzerinde Protestan etiğinin etkisiyle ortaya çıkan çalışma ahlakına ilişkin hipotezler ortaya koymuştur. Bu çalışma ahlakı büyük bir başarıya güdüsü ile Luther ve Calvin mezheplerinin olduğu yerlerde ortaya çıkarak sanayi toplumunun çıkışında değerlerin rolünü ortaya koymuştur. Weber çalışmalarının tamamında geleneksel bir perspektif olarak kullanmasa da üç temel odak noktası kullanmıştır. I- Dini fikirlerin ekonomik davranışa etkisi II- Sosyal tabakalar ve dini fikirler arasındaki ilişki III- Batı kültürünün kendine özgü niteliklerini belirlemek ve aktarmaktır (Bendix,1962, ss.84). Weber toplumsal gruplar, sahip oldukları statüler ve grubun değerleri arasındaki ilişkileri incelemiş ve bunlar doğrultusunda değerleri sosyolojinin konusu haline getirmiştir.

Değerleri toplumsal olarak bireylerin gruplara, davranışlara, hedeflere, nesnelere yüklediği anlamların ölçütlerine göre belirlenmektedir. Theodorson'a göre değerler davranışları, amaçları standartlara göre değerlendirmemizi sağlayan, grubun üyeleri arasında güçlü bağlar oluşturan soyut ve genel davranış prensipleridir (Theodorson ve Theodorson,1979, ss.455).

Kültürel perspektifte ise değer topluluğun davranışlarını, duyduklarını ve düşündüklerini belirleyendir. Böyle düşününce değerler toplulukları birbirinden ayıran örf ve adetler gibi düşünülebilir. Değerler insanın toplumsal alanda davranışlarını belirleyen normlar olmakla birlikte toplumdaki sosyal ilişkilerin uyum sağlanmasında ve geliştirilmesinde görevlidirler (Avcı,2007, ss.31-60).

Bir noktada değerler kişilerin davranışları ile anlam kazanmakta ve görünür hale gelmektedir. Ama değerın kişiler üzerinden ilerlemesi değerın bireysel ya da öznel bir yapıda olduğunu göstermemektedir. Değerler toplumun dışında oluşmuşlardır. Bu toplumun dışında oluşmaları bireylerin kontrollerinin dışındadır. Bireyin dışında olması bu sebeple öncelikle sosyolojik incelemenin başlangıç noktasının toplumsal kişi ve onun eylemlerinde olmasını sağlamaktadır. Yani bu demektir ki değeri incelerken toplumsal, ekonomik, siyasi problemlerde meydana gelen makro değişikliklerin yapısını dikkate almadığımız takdirde kişilerin akılsal seçimlerinin hangi kültürel bağlama göre yapıldığını bilemeyiz (Özensel,2003, ss.237).

Değerin ve değerlerin araştırılması konusu insan olan bilimler açısından oldukça önemlidir. Bu araştırmalar sayesinde hem bireyin hem de toplumun ve kültürün anlaşılması kolaylaşmış ve olanaklı hale gelmiştir. Araştırmalar bireysel düzeyde kişinin davranışları hakkı verirken kültürel açıdan da toplumları karşılaştırılabilir, ideal toplumun nasıl olacağına karar verilebilir ve davranış biçimlerinde araştırma yapabilme şansı vermiştir (Artan,2005, ss.13).

Durkheim toplumdaki çözülmeyi değer değişimine bağlamıştı. Haliyle bir toplumda meydana gelen değer değişimi birey üzerinde istenmeyen ve zorunlu olan bir etkiye sahiptir. Sanayileşmiş ve kentleşmiş toplumları düşündüğümüzde hele de 21. yüzyılı göz önüne aldığımızda meydana gelen değişimler bazı bireylerin sadece izole bir biçimde ve aile değerleriyle çevrelenmiş bir şekilde yaşamlarını sürdürmelerine yol açmıştır. Bireyler bu izole ortamdan çıkıp başka grupların değerleriyle karşılaştıklarında sahip oldukları toplumsal değer ve normlar arasında farklılıklar olabilmektedir. Hatta bu farklılıklar karşıt düzeyine dahi erişebilmektedirler. Kurumlar arası bu uyumsuzluklar ve yıkılan değerler bireyde nasıl davranacağına ilişkin kaygılar oluşturur. Bu rol

uyumsuzluğu beraberinde kişisel problemleri getirmektedir. Toplumla yaşayan ve onun bir parçası birey olan birçok bu karmaşaya uyum sağlamakta ve değer değişimine uygun davranabilmektedirler. Fakat bunu başaramayan bireyler için tablo o kadar da güzel değildir. Uyum konusunda güçsüz olan bireyler bazı kişilik bozuklukları ile karşılaşabilmektedirler (Fitcher,2009, ss.110).

Buraya kadar konuştuklarımızdan görmekteyiz ki değerlerin mutlak değişmezliğinden bahsetmek söz konusu dahi değildir. Toplumun, çağın, kültürün içinde bulunduğu durumlara göre değerler var oldukları şekillerde uyum sağlamaktadırlar. Toplumdaki şartlar değiştikçe değerler arasındaki hiyerarşi de değişiklik göstermektedir. Bu yüzden ki değerleri araştırırken onların kültürel değişkenliği ve yarı sabit halleri unutulmamalıdır. Gerçek bir araştırma bunları unutmadan mümkün olabilmektedir.

Değerler ve Kültür. Orta Çağ dünyası yıkılıp Aydınlanma Çağına doğru geçişte Batılı insan en güzel rüya ve hayallerinin nihai olarak tatmin edilebileceği bir yere doğru yol alıyormuş gibi görünmektedir. Batılı insan totaliter bir kilisenin otoritesinden, geleneksel düşüncenin ağırlığından, henüz yarısı keşfedilmiş olan dünyanın coğrafi sınırlamalarından kendini kurtarmıştır. Oluşturduğu yeni bilim, yeni siyasal sistem ve yeni değerlerle daha önce hiç duyulmamış noktalar ortaya çıkmıştır. Peki, buna rağmen bugün insanoğlu acaba nerededir? (Fromm, 2017c, ss.93).

Fromm tarafından sorulan bir diğer soru da “İnsanın belli biçimlerde eylemde bulunmasını sağlayan güdümlenici güçler, onu belli yönlerde uğraşmaya iten itkiler nelerdir?” sorusudur. Böyle düşünüldüğünde kültür, onu meydana getiren öğelerin çokluğu ve durumdan duruma değişkenliği sebebiyle tek bir kalıba sokularak anlatılması zor bir kavramdır. TDK(2021) kültürü tanımlarken “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin; bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü; bireyin kazandığı bilgi; tarım.” gibi ifadeleri kullanmaktadır. Tarımsal çağrışımı Batı dillerinde hala kullanılmaya devam ediyor olsa bile Türkçede kültür bu anlamda pek kullanılmamaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Alman akademi dillerinde ortak töre ve simgeler anlamında kullanılmaya başlanıp diğer dillere yayılmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde de bir süre ekin kelimesi yerine kullanılan kültür

kelimesi kabul görmediği için bu anlamda kullanımı terk edilmiştir (TDK, 2021; Nişanyan, 2021).

Türk Dili'ne ise Osmanlı'nın son yüzyılı ile birlikte girmiştir. Kültür kavramının bizde karşılığını ilk arayan ve hars karşılığını veren Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp için kültür milleti bir arada tutan bağların tamamıdır. Kültür hars ve medeniyet olarak ikiye ayrılır. Hars millidir, medeniyet evrenseldir. Hars hiçbir şekilde başka bir milletten alınamaz ve topluluğun asıl karakterini belirleyen asıl unsurdur (Ziya Gökalp, 1976, ss. 25). Kültür ve medeniyet arasındaki ince farkı Arapça bir sözcük olan medeniyet kelimesinin kökeni olan medeni kelimesi vermektedir. Yine TDK'ye göre medeni "Kentleşmiş, kırsallıktan kurtulmuş, uygar." anlamına gelmektedir.

Diğer bir resmi kaynakta ise kültür; toplumları birbirinden farklı kılan, topluluğa kimlik duygusunu veren, yaşayış ve düşünce tarzlarını oluşturan, dayanışma ve bir olma duygusunu veren aynı zamanda o topluma düzen getiren değerler bütünü olarak tanımlanmıştır. UNESCO 1969'daki tanımına göre ise kültür toplumun kendi tarihsel gelişimi içerisinde sahip olduğu bilinçtir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021; Köseoğlu,1992, ss.147).

Tanımlarına bakıldığında kültüre ait tanımların hepsinin çıkış noktası yaşama biçimidir. Kültür; bireyin içinde yaşadığı toplumda grubun yapısına göre şekillenen özgün bir yaşama biçimi, alışkanlıkların ruhsal ve toplumsal algılarla imgesel, düşünsel ve toplumsal bir süreç olması durumudur. İnsan kültür ile şekillenip başkalaşır. Kültürün içinde ve kültür sayesinde kendi benliğini inşa eder (Doğan,2016, ss.425).

Tarihsel süreçte toplumların farklı şekillerde yaşamaları birbirlerinden farklı kültürlerle sahip olduklarının göstergesidir. Bir kültürü diğer kültürden ayıran nedir sorusuna cevap aramaya kalktığımızda Kuçuradi bu farkın grupta o anda var olan yaygın insan anlayışı ve değerlilik anlayışı olduğunu ifade eder. Kültürü oluşturan iki temel öğe ise maddi ve manevi öğelerdir. Maddi öğeler kültür içerisindeki bireyin bilgi sahibi olarak ortaya koyduğu nesnelere. Bunlar artık o kültürün simgeleridir. Avcı topluluklarda delici, kesici; tarım toplumlarında tarım aletlerinin günümüze kadar gelip o toplum hakkında bilgi vermesidir. Manevi öğeleri ise o toplumu düzenleyen kural, bilgi, gelenek, görenek, inanç ve değer olarak dile getirebiliriz (Kuçuradi, 2014, ss.25-33; Şişman,2014, ss.3).

Kültürün arkasındaki sebep, ortaya çıktığı kaynak insandır. Kültür insana has bir sonuçtur. İnsanın doğa üzerindeki etkilerin, eklemelerinin kavramsal ve ögesel

bütünüdür. Aynı zamanda kültür sorunlar karşısında ortaya konulan çözümleri içermekte ve bunu toplumun tamamına yayma durumudur (Güngör,1998, ss.27).

Buraya kadar konuştuğumuz durumlarda değerın kültürün manevi ögesi olduğunu, her kültürün kendine ait değerleri olduğunu ve bu değerlerin o kültürü diğerlerinden ayırdığını ifade etmiş bulunmaktayız. Fromm her toplumun bazı nesnel koşulların zorunlu kıldığı ölçüde yapısal olup iş gördüğünü ifade eder. Bu nesnel koşulların üretime dayandığını söyleyerek devam eder. Üretim biçimsel olarak hammaddeye, endüstri tekniklerine, iklime, nüfusa, siyasal ve coğrafi etkenlere, kültürel geleneklere ve toplumun karşılaştığı sorunlara dayanır. Öyledir ki batı kültüründe faydacılıkla ilgili değerler ön plana çıkmaktadır. Başarmak, tanınmak, saygınlık kazanmak, üretmek önemli noktalardır (Fromm, 2019d, ss.86).

Kuşkusuz insan içinde bulunduğu koşullara uyum sağlayabilecek yapıdadır. Ama insan, sadece kültürün istediği şekilde yönlendirebileceği üstüne metnini yazdığı, boş bir kağıt değildir. Mutluluk, ait olma, sevgi ve özgürlük için mücadele etmek insanın doğasında vardır. Bunlar aynı zamanda tarihsel sürecin dinamik etkenleridir. Eğer toplum insanların düzen içerisinde ihtiyaçlarını görmezden gelir ya da engelleyici unsur oluşturursa toplumun üyeleri onu kendi ihtiyaçlarına uygun kılacak şekilde değiştirmeye çalışırlar. Doğu kültürlerinde ise kolektif değerler önceliklidir (Fromm, 2019d, ss.89).

Kültüre ve insana bağlı değer değişimini en iyi hissedeceğimiz noktalardan birisi belki de göç olgusudur. Bu durumda, göç eden insanların başka kültürlerin içerisinde hem kendi değerlerini korumak hem de yeni toplumla bir arada yaşamak istediklerinde bunu sağlayabilmek için değerlerini yeniden inşa etmeleri gerekli bir yol olarak göze çarpmaktadır. Göç olgusu Türk toplumları için en belirgin özelliklerden biridir. Tarihteki ilk varlıklarından beri Türkler göç etmiştir. Almanya'ya yönelik Türk göçü bunun en son ve kitlesel örneklerinden biridir. Yapılan çalışmalarla birinci ve üçüncü kuşak arasındaki farklılıkları göz önüne serebileceğimiz bu göç olgusu kültürün ve değerın bağlamsal ilişkisini ortaya koymaktadır. Üçüncü kuşak topluma katılım ve ait olma aşamasında, içinde buldukları toplumun değerlerini ve normlarını öğrenmişlerdir. Bu yeni değer ve normlar ailelerinin değer ve kurallar sisteminden oldukça farklıdır. Gençlerin yaşadığı sorunların temelini asıl oluşturan budur. Kendi kültürlerinden çok başka olan toplumsal yaşam koşulları, göçmen Türk gençlerinin değer yargılarını etkilemektedir. Görüldüğü gibi değer dolayısıyla değerler kültüre göre şekil almakta ya da değerler bizzat kültür kalıbını oluşturabilmektedir (Bilgin, 2007, ss.58; Bedirhan,2009, ss. 70).

Üzerinde tartıştığımız değer kavramı günümüzde evrensel ve kültürel boyutlarıyla etkili ve önemli işlevleri olan bir kavramdır. Artık küresel, evrensel değerler vardır. Küreselleşme ise modern toplumlarda daha önce Fromm'un da tarif ettiği gibi insanın sahip olduğu doğasında olan değerlerine geleneksel toplumdan çok da farklı olmayan şekilde yeni boyutlar kazandırmaktadır. Yani toplumların sahip olduğu itaat kültürü, komşuluk ilişkileri, güven, korunma, sadakat, gizlilik, sevgi, hoşgörü, saygı, korku, özgürlük ve teslimiyet gibi temel değerleri küresel değerlerin altında çözülmekte ya da yeniden yorumlanıp toplum ve insan için işlevsel hale getirilmektedir. Bu yeniden yorumlama ve çözülmeye sebep olan küresel değerler: Demokrasi, rekabet, verimlilik, insan hakları ve bireydir. Birey bilgi toplumu olan postmodernitenin en büyük değeridir. Geleneksel toplumlarda komünite, modern sanayi toplumlarında dernekler, birey ise bilgi toplumunun en büyük değeri haline gelmiştir. Fromm günümüzde bireyselliğin ve bireyciliğin çok değer görüp takdir edildiğini, kişisel ve kültürel amaçlar olarak kabul edilmesinin değişmez gerçek olduğunu söyler. Diğer bütün toplumsal değerler birey değerinin etrafında ve onu öne çıkaracak şekilde işlevselleşmiştir. Küresel değerler toplumsal değerler gibi olmayıp tıpkı Gökalp'in hars ve medeniyet ayrımı yapması gibi evrensel özellikler taşırlar. Ancak bu evrensel boyut dünyanın endüstrileşmiş bölümlerinin hatta tüm insan soyunun olası krizleri aşmaya yönelik çabası, dışsal ve içsel motivasyonlarının doğasının anlamlandırılmasıyla değildir. Gerek klasik hümanizmde gerekse modern siyasi zeminde bu çaba insanın özgürlüğüne dayanmalıdır. Böylelikle birey değeri evrensel boyutunda bireyin özgürlüğü ve toplumun seçimleri arasında çelişkili durumlar oluşturur. Böylelikle günümüz toplumlarında değişime yön veren şey toplumun mevcut değeri ve günümüz değerleri arasında olan olası çatışmaların sonuçları olacaktır (Fromm, 2019g, ss.131; Doğan,2012).

Değerler ve Sosyal Normlar. Norm ifadesi sosyal bir ortamda varlığını gösterip bu ortam ile çeşitli süreçlerden geçen, etkileşimde bulunan bireyin davranışlarının devamlılığını ve değişimini; uyum sağlaması ve kabul etmesi gereken değerleri, düşünceleri, davranış kalıplarını ve sosyal kuralları ifade etmektedir. Buraya kadar konuştuğumuz kavramlar üzerinde olduğu gibi norm kavramının neliği üzerinde de ortak bir karar bulunamamaktadır. Kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey normların çoğunlukla kültürel özelliklerinin var olmasıdır. Bireyin toplum içerisinde varlığını sürdürürken belirli kurallar ve toplumsal beklentiler doğrultusunda hareket etmesi

gerekmekte ve beklenmektedir. Norma sosyal norm ifadesini kazandıran ise bu kural ve beklentilere uyma zorunluluğudur. Bu anlamıyla norm kişinin toplum içerisinde nasıl davranacağını belirlediği için davranışının öngörülebilmesine olanak sağlar (Tabak,2017, ss.140; Cüceloğlu,1997, ss.249).

Durkheim'e göre birey ortak değer, norm ve inançların ideolojik bütünlüğü içerisinde kendini bizlere göstermeye çalışan ve birey üzerinden varlığını sürdüren toplumsal ilişkilerin bir öznesidir. Durkheim'ın bahsettiği bu ilişkiler karşılıklı yükümlülükleri, bağlamsal özelliklerini yansıtmaktadır. İnançlar ve değerler ise bu noktada toplumu bir arada tutan ve düzeni sağlayan mekanizma olarak kendini göstermektedir (Günkör,2016, ss.41).

İçinde yaşanan toplumun kurallarının yönetilmesi normlara bağlıdır. Herkesin uymasının beklendiği ve kişiden kişiye değişkenlik göstermeyen ortak ölçütlerdir. Norm kültürün hareket ve davranışlarımıza şekil vermesinin adıdır. Bireyin davranışına öngörü sağladığı gibi karşılıklı ilişkileri ve davranışları düzenleyen kurallardır (Tezcan; 2018; ss. 32).

Sosyal normlar topluluktaki kişilerin hangi eylemlerinin uygun ve doğru ya da yanlış olarak değerlendirildiğini belirten kurallar olarak tanımlanabilir. Birey sosyal normları öğrenerek doğru, uygun davranışı öğrenir. Norm hakkında bilgi sahibi olması bireyin toplum içerisindeki davranışını belirleyeceği için oldukça önemlidir. Bağlı oldukları grubun normlarını bilmeyen bilse bile ona uygun davranmayan birey mutsuzlukla karşı karşıya kalabilir (Keefer ve Knack, 2008, ss.702; Doğan,2016, ss.351).

Fromm nesnel geçerliliği olan davranış kuralları aramaktan vazgeçilmezse bu tür normlar için hangi ölçütlerin bulunabileceği sorusunu sorar. Normları koyanın her zaman bireyi aştığını ve bireyin üstünde bir yetke olduğunu ifade eder. Bu yetke bireyin sahip olduğu zeka ve bilgi değil bireyin içinde bulunduğu topluma karşı hissettiği zayıflığı örtmek için toplumun yetkesidir der (Fromm, 2019a, ss.39).

Sosyal bir grup içerisinde bireyin davranışında var olan tipik davranış ve anlayış olan norm topluluğun ortak değerleridir. Bu ortak değerler birey tarafından içselleştirilir ve davranışlara dökülür. Gruba ait olan bireyin davranışları düzenlenmiş olur. Sosyal normların tanımlarında üç temel özellik dikkat çeker:

1. Ortaya çıkan herhangi bir toplumsal, sosyal olgu karşısında verilecek tepkinin ne olması gerektiği konusunda ortak görüş
2. Bu tepkinin ne olacağı ve nasıl olacağı hususunda grubun ortak anlaşması

3. Beklenen ve karar verilen tepki ortaya çıkmadığı zaman ceza üzerinde varılan fikir birliğidir (Gibbs,1965, ss.586).

Öte yandan normların genel özelliklerini dikkate aldığımızda şu ifadeleri kullanabiliriz. Normlar grubun büyük bir çoğunluğu tarafından kabul gördüğü için geliştirilmiştir. Geliştirilen bu normlar bireyin kendine ait duygu ve düşüncelerini tamamen yok saymayı bunları sınırlandırır. Bireysel değil toplumsal hale getirir. Bir normun ortaya çıkması bir sürecin sonucudur. Bu yüzden zamana ihtiyacı vardır. Normların hepsi toplumun tamamından kabul görmeyebilir. Bu genel kabul görmeyen normlar klik ya da alt grup normlar olarak adlandırılabilir (Töremen ve Ersözlü,2010, ss.19).

Böylelikle sosyal normların olaylar ve durumlar karşısından nasıl davranılması gerektiği konusunda yol gösterici olduğuna dair fikir birliğine varılabilir. Aynı zamanda normlar beklenen davranış yerine getirilmediğinde ceza verici işlevi olan yaptırım gücü olan kurallardır. Başka bir ifadeyle normlarda ceza ve ödül sistemi bulunmaktadır. Norma uygun davranış ödül ile karşılık bulurken uygun olmayan davranış ceza ile sonuçlandırılır. Amaç istenmeyen davranışların ortadan kaldırılıp istenen davranışların süregelen hale getirilmesidir (İçli,2005, ss.131-133).

Normlar bireyin toplum içerisinde toplumun üyesi olma sürecinde öğrenilir ve birey bunu bir alışkanlık haline getirir. Norm dışı hareketlerinin ceza ile karşı karşıya kaldığını öğrenen birey tarafından tutum ve davranış örüntüleri ceza durumu göz önüne alarak revize edilecektir. Normlar ideal ve doğru olanı ifade etmektedir. Doğruluk ifadesi ise grup ya da bireyin kabul ettiği değerler üzerine inşa edilmiştir. Değer ve norm birbirinden farklı kavramlardır.

Değerlerde tıpkı normlar gibi toplumun mekanizmasal düzeneğinde var olan soyut duygu ve idealler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kavram arasındaki en belirgin fark değer, norm kavramına göre sahip olduğu genel ve soyut niteliğinin olmasıdır. Yani bir noktada değer normları içinde barındığı söylenebilmektedir. Değer temel bir ilkeyi oluşturup teorisini sunarken norm bu ilkenin pratiğe dökülmesidir (Dönmezer,1976, ss.155).

Normun pratik yapısı toplumsal yaşamın düzenlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Normlar değere dayandığı gibi tek bir norm birden fazla değeri de temel alabilir. Örneğin öğretmenin öğrencileri arasında ayırım yapmaması normu değerler açısından eşitlik, erdem ve insancılık gibi değerleri temel almaktadır. Öğrenciler arasında ayırım yapılmaması olayı tek bir boyutta incelenirse örneğin değerler arasında eşitlik

üzerinden bir düşünüş başlattığımızda Fromm'un da değer kavramı ve değerler üzerine düşünüp sunduğu gibi günümüzde bir olma anlamında değil aynı anlamında kullanılmaktadır. Bu da bahsettiğimiz normun sadece değer temelinde kullanılamayacağını açıkça göstergesidir. Değerler iyi ve kötü, güzel ve çirkin, dost ve düşman gibi iki kutuplu halde açıklamalarda bulunur. Normlar ise durumları ve olayları bağlamsal alanda ele alır. Mesela başarı değerler arasında iken başarıya giden yolda yapılması gerekenler, başarının anahtarı ve kuralları normun yapısının içinde yer almaktadır (Fromm, 2020a, ss.35).

Psikoloji Bilimi Açısından Değerlerin Yeri

Aydınlanma çağından günümüze aklın kavramaya çalıştığı ana konu doğa olmuştur. Değeri de değiştiren teknik ise yeni bilimin meyvesi olarak ortaya çıkmıştır. Psikoloji, antropoloji ve sosyolojinin temel halinden uzaklaşmış araştırmalarını göz önüne almazsak insan araştırma konusu olmaktan çıkmıştır. İçinde bulunulan ve değişen yüzyılın şartları gereği insan ekonomik bir hedefin aracı olmaya indirgenmiştir. Spinoza'dan sonra tekrar Freud ile birlikte ilk kez "ruh" yeniden bilimin konusu haline gelmiştir (Fromm, 2019g, ss.23).

Ruh Biliminin temel sorunu, şu ya da bu güdüsel gereksinimin dayandırılmasına değil bireyin dünyayla belli bir anlamda ilişkili bulunması sorunu varsayımına dayandırılmıştır. Aynı zamanda insanla toplum arasındaki ilişki durağan değildir. Bir yanda doğanın belli itkilerle donattığı bir birey, diğer yanda doğadan tamamen ayrı doğal eğilimleri doyuran ya da bastıran bir toplum olduğunu düşünemeyiz. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi bütün insanlarda ortak olan bazı gereksinimlerin olduğu gibi sevgi ve nefret, iktidar hırsı, boyun eğme arzusu, duyuşal zevkleri yaşama ya da yaşamaktan korkma gibi itkiler de toplumsal sürecin sonucudur. İnsanlığın en güzel ve en çirkin eğilimleri değişmez değildir. Bunlar biyolojik olarak insanın doğasında değil toplumun ürettikleridir. Yani toplumun sadece engelleyici ve bastırıcı işlevi değil aynı zamanda üretici, yaratıcı işlevi de bulunmaktadır. İnsanın doğası, tutkuları ve kaygıları kültürün ürünleridir. İnsanoğlunun yazılı şekline tarih dediğimiz en iyi yarattısı yine insan olmuştur. İnsanoğlunun bu yaratılışını anlamak ruh biliminin konusu olmuştur (Fromm, 2017a, ss.29).

Düşünce yoluyla insanı anlama çabasına verilen isimdir psikoloji, ruh bilgisi. Psikoloji bu anlamıyla insan davranışlarının temel prensibinde yatan gücü, bireyin

kişiliğinin gelişimi ve bu gelişimi belirleyen unsurların anlaşılma çabasıdır. Kısacası psikoloji bir insan ruhunun en derinindeki özün rasyonel bir özetini vermeye çalışmaktadır (Fromm,2017c, ss.175).

Yani psikoloji, ruh bilimi insanların davranışlarını ve zihinsel süreçleri inceleyen bir bilim dalıdır. Psikoloji insanı anlama isteğinin en az insanlık tarihi kadar eski olduğu bu dünyada insan davranışlarının, kendini yaratışının altında yatan temel nedenleri araştıran bilimsel bir çabanın adıdır. Fromm'un ifadelerini de göz önüne aldığımızda değer kavramını psikolojiden ayrı düşünemeyiz. Asıl önem objektif bir esasa dayanıp dayanmaması değil, insan davranışlarında engelleyici, bastırıcı ve üretici bir rol almasıdır. Bu bakımdan değer psikolojide bir inanç olarak ele alınabilir. Fakat değer bir inanç olmanın yanında özelleşmiş bir inanç türü olarak zihinsel süreçlerin en üstünde yer almaktadır (Cüceloğlu,1997, ss. 30; Güngör,1998, ss. 29).

Değere farklı bir anlam ve mekanizma kazandıran insanların hangi amaç ve araçlara sahip olduklarına dair ortak inançlarıdır. Bu, bir çeşit insanların özgürlük veya eşitliğe değer verdiklerini söylerken akıllarında bulundurdıkları değer türüdür. Bu değerler var oldukları anlamında kişisel olmakla birlikte birey tarafından içselleştirilirler, sosyal bir bağlam içinde edinilirler ve başkalarıyla paylaşılırlar (Schwartz,1992). Milton Rokeach, değerleri “ideal davranış biçimleri ve varoluşun son durumları hakkında paylaşılan kuralcı veya yasaklayıcı inançlar” olarak tanımlar (Rokeach, 1980,ss. 262). Benzer şekilde Robert Merton'un dikkat çekmiş olduğu nokta şudur; “Her sosyal grup, kültürel hedeflerini, bu hedeflere doğru ilerlemek için izin verilen prosedürlerin geleneklerine veya kurumlarına dayanan düzenlemelerle her zaman birleştirir.” (Merton, (1957, ss.133).

Değere farklılık katan ortak inançlar mekanizması, hangi hedeflerin peşinden gitmeye değer olduğu ve hangi ahlaki ilkeler veya davranış standartlarına göre yaşaması gerektiğine dair normları içermesidir . İnsanlara yaşamlarındaki nesnelere ve faaliyetlere değer veren bir mekanizma olarak paylaşılan kültürel veya sosyalleştirilmiş değerlerin önemi göz önüne alındığında, bu tür değerlerin psikolojide özel bir ilgi görmesi şaşırtıcı değildir (Tyler ve Lind 1992, ss.116; Rokeach,1973; Schwartz ve Bilsky 1987).

Değer, bu sistemlerde iki farklı mekanizma tarafından tanımlanabilir. Birincisi kişinin ideal ve olması gereken mükemmellik standartları, önemli diğer kişilerle, hangi son durumların pozitif ve hangilerinin negatif değere sahip olduğuna dair paylaşılan inançlardır. İkincisi, ideal ve olması gereken öz-kılavuzlarla uyumlu ya da onlardan farklı olan gerçek öz-durumların sırasıyla olumlu ya da olumsuz değerleri vardır. Değere ilişkin

bu bakış açısını benzersiz şekilde karakterize eden, gerçek öz-durumlara değer atfeden bu ikinci mekanizmadır. Onlarca yıldır psikologlar, insanların değer verdiği ve gerçeği aradığı tüm farklı yolları araştırmıştır. Gerçeğin değeri, ne olduğunu (sosyal yargılar) ve neden olduğunu (yüklemeler) bilmek, inançları, tutumları ve seçimleri arasındaki ilişkileri anlamlandırmak (tutarlılık), normlar ve ortak gerçeklikler yaratmak isteyen insanlara yansımıştır. Böylelikle insan başkalarıyla dünya hakkında neye inanılacağı konusunda anlaşmaya varmıştır (Higgins, 2015, ss.15).

Sadece bir inanç olarak ele aldığımızda değer üyesi olduğumuz toplumun, kültürün, ailenin parçası olarak sahip olduğumuz ilgi, bilgi, duyu ve kavramaların ortak ürünüdür. İnançtan daha özgül bir kavram olan değer daha üst düzey bir uğraşı ve anlamlandırmadır. Değer tek bir inanca değil birden fazla örgütlü inançlara karşılık gelmektedir. Belli bir durum ya da koşullara bağımlı olmaksızın istenen, yararlı gördüğümüz ve hoşumuza giden şeyleri gösteren ölçütler olarak da tanımlanabilir. Bir varlığın psikolojik, sosyal, ahlaki veya estetik açıdan taşıdığı düşünülen erdemli ya da yararlı davranışlar onun niteliğini belirtir (Güngör, 1998, ss. 29; Şirin, 1983, ss.2).

Değerler, ideal varlıklar olup ruhsal varoluşumuzda parça ya da tortu değildirlir. Onlar, tıpkı matematiksel teoremler gibi bizim ruhumuzda varlık gösterirler. Değerler, insan ile nesnelere/şeyler arasındaki ilişkinin temelinde bulunur (Filiz, 2008, ss.50).

Bireylerin ve grupların değerlerinin ne olduğu hakkında bilgi edinme, onların tutum ve davranışlarının nedenleri üzerinde bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamıştır. İnsanların doyuma ulaşmak ve doyumsuzluktan kaçmak için motive oldukları ilke insanları anlayabilmemiz için odak nokta olmuştur. Bu duygu teorileri de dahil olmak üzere psikolojinin tüm alanlarındaki teorilerin temel motivasyonel varsayımıdır. Örneğin hayvan eğitiminde koşullandırma (örneğin, Mowrer 1960; Thorndike 1935), bilişsel psikolojide karar verme (örneğin, Edwards 1955; Kahneman ve Tversky 1979), sosyal psikolojide tutarlılık (örneğin, Festinger 1957; Heider 1958) ve kişilikte başarı motivasyonudur. (örneğin, Atkinson 1964). Haz İlkesinin Ötesinde kitabında Freud egonun gerçeklik ilkesine güdüleyici bir rol atfederek gerçeklik ilkesinin “ertelenmiş ve azaltılmış bir haz olmasına rağmen temelde aynı zamanda hazzı aradığını” açıkça belirtmiştir (Fromm, 2005, ss.38).

Durum böyle olunca bireylerin davranışlarını ve tutumlarını tahmin edebileceğimizi söylemek yanlış olmaz. Psikolojik olarak yiyecek, giyecek, barınak ve karşı cins gibi temel ihtiyaçlar bizler için değerli olan şeylerin başında gelir. Bir yemek, doyurucu bir şekilde birey tarafından yenilip yine bireyin doyumunu sağlandıktan sonra

tekrar acıkma gerçekleşinceye kadar artık çok değerli bir şey olmaktan çıkmıştır. Bu durumda ihtiyaçların, kişinin sergilemiş olduğu tutum ve davranışlara yön vereceğini söylemek mümkündür (Şerif, 1985, ss.97).

Değer kavramı kişilerin insan davranışı ve süreçlerini içeren bir olgu olduğunu hatırlarsak psikolojik perspektifini yok sayamayız. Platon'dan bugüne kadar bilim adamları değeri anlamaya çalışmışlardır. Günümüzde değer araştırması, ekonomi, felsefe, psikoloji veya sosyoloji gibi insan düşüncesini, duygularını ve davranışlarını inceleyen birçok disiplinin merkezinde yer almaktadır. Bu disiplinler değerle ilgilenirken farklı tanımlar kullanırlar ve değer kavramının farklı boyutlarına odaklanırlar. İşte her perspektifte olduğu gibi ruh bilimi perspektifinde incelerken değer dolayısıyla değerlerin bazı kavramlarla olan ilişkisinin incelenmesi önem ve öncelik taşımaktadır.

Değerler ve Tutum. Düşünce, duygu ve davranış tutumun üç temel ögesidir. Tutum bir bireye aktarılan eğilimler olarak ifade edilebilmektedir. Yani tutumlar doğrudan gözlenebilen bir nitelik olmayıp bireyin meydana getirdiği davranışlarının yorumlanarak ortaya konan çıkarımlarıdır. Tutumlar düşüncelerimizi duygu ve davranışlarımızla uyumlu hale getirmektedir. Öyledir ki tam gelişmiş bir tutum karmaşık bir yapıya sahiptir. Peki, tutumlar tek başına davranış meydana getirebilir mi ya da davranışları ön görmemizi sağlayabilir mi? (Kağıtçıbaşı,2013, ss. 110).

Bir önceki bölümde normların davranışın öngörülebilir olmasını sağladığı üzerine konuşmuştuk ve normların yine değer ve değerler üzerine inşa edilmiş yapılar olduğu ifade edilmişti. Yine değerler söz konusu olduğunda davranışların ortaya çıkmasını sağlayan tutumların şekillenmesinde de etkili olduğunu söylemek doğru olacaktır. Nasıl ki değerler ve inanç kavramının birbiriyle iç içe geçtiğini konuşmuşsak bir davranışın arkasında tutum, tutumun arkasında da inançların ve değerlerin olduğunu konuşabiliriz. Yani değerler davranışı ortaya koymada ya da yeğlemekte kullandığımız ölçütlerdir.

Değeri yaşatan insan yaşamak için değerlere ihtiyaç duymaktadır. Değer ve insan arasındaki ilişkide karşılıklılık meselesi vardır. Fakat her değer her insanda aynı anlama karşılık gelmemektedir. Fenomenolojik alan olgusunu da düşünebileceğimiz bu noktada değer ve insan davranışı arasındaki örüntüyü tek yönlü düşünemeyiz. Değerin sosyal hayata katılması içinde birden çok öge barındıran bir süreçtir. Tutum işte bu karmaşık girdilerden biridir. Davranışa yön veren fakat daha önceki yaşantılar sonucu oluşmuş

psikolojik obje ile ilgili eğilimlerdir. Tutumun süreklilik kazandığı noktada değer de ortaya çıkmaktadır (Aydın,2003, ss.122).

Güngör değer ve tutum arasındaki farkın yanlış anlaşılmaya çok müsait olduğunu ifade etmektedir. Evet, tutum da tıpkı değer gibi üç temel unsurdan meydana gelmektedir. Tutum bilgi, duygu ve hareketten kaynaklık alarak ortaya çıkmaktadır Tutum ve değer bazı sosyal ve ruh bilimciler tarafından aynı alınsa da değer ve değerler üzerine büyük sistemli çalışmalar yapan Rokeach değer ve tutum arasındaki farkın altını özellikle çizmektedir. Tutumda birden fazla inanç organizasyonu bulunurken değer tek bir inançtan oluşmaktadır. Rokeach değer ve tutum arasında yedi farkı dile getirmektedir (Rokeach,1973; Güngör,1998, ss.30).

Değer ve tutum arasındaki farklara şu şekilde göz atabiliriz;

- “Değer bir inanç bir tutum ise sadece belirli durum ve nesnelere için ortaya çıkan inançlardır.
- Tutum için bütün odak durum ve objelerdir. Değer ise bu durum ve objelerin üzerindedir.
- Değerler durum ve obje için tercih ve davranışta bulunmada standart ölçütler olarak işlevde bulunurlar. Tutumlar ise bireyden bireye farklılık gösterebilir.
- İnsan öğrendiği kadar inanca ve bu inanç doğrultusunda değerlere sahiptir. Tutumlar ise belirli ya da belirsiz, dolaylı ya da dolaysız hiçbir durum ve obje ile sınırlandırılmaz.
- Bireyin kişiliği sahip olduğu değerler etrafında şekillenmiştir. Bireyin sahip olacağı tutumların ne olacağını değerleri belirler.
- Değer tutuma göre daha etkin bir yapıdır.
- Değer bireyin toplumda uyum sağlama, benliğini ortaya koyma, kendi gerçekleştirme gibi eylemlerinde doğrudan bir bağlama sahip iken tutum bu bağlamda dolaylı bir etkiye sahiptir.” (Rokeach,1973).

Bu karşılaştırmadan da yola çıkarak aralarındaki asıl farkın değerler ahlaki durumlar üzerine kurulurken tutumların daha çok kişinin çeşitli durumlar üzerindeki davranışının dayanak noktasını oluşturduğunu çıkarabiliriz. Yani tutumlar kişinin değerlerine göre oluşturulmuşlardır. Değerler bireyin karakteri ile ilgiliyken tutumlar bireyin kişiliğiyle ilgilidir. Fakat ikisi de bireyin davranışında ayrılmaz birer parçadır. Davranışlar tutumlardan etkilenir ve değerlerin üzerine kurulur. Dolayısıyla birey en son değerlerine göre tepki verir ve bu da onu tutumunu göstermektedir. O halde değer, değerler ve ahlak üzerine konuşmanın zamanı gelmiştir.

Değerler ve Ahlak. Değerler, kültürlerin ve insanların ulaşmaya çalıştığı duygusal temellere sahip soyut, durumlara göre tepki vermeyi sağlayan hedeflerdir.

Ahlak kavramı ise bireylerin toplumsal yapı içerisindeki davranışlarını ve kişilerarası ilişkilerindeki durumların nasıl olduğunun anlamlandırılmasının yolu olarak görülebilmektedir (Aydın,2003, ss.125).

Yaşamda bütün ortaya koyduğumuz davranışların mutlak surette bir değere dayanması günlük hayatta karşılaştığımız olgularda ahlaki, dini, siyasi, estetik, ekonomik, ilmi, siyasi ve sosyal değerlerin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ahlaki değerler (örneğin, “adalet”, “doğanın uyumu”), başkalarının refahına veya sosyal ilkelere bağlı oldukları için diğer değer türlerinden farklıdır. Ahlaki değer ise nesnel şekilde tanımlanması zor kavramlardan birisidir (Güngör, 2000, ss.18).

Ahlaki değer ne olduğu sorusu ahlak felsefesinin en temel ve en çözülemez sorularından biri olmuştur. Bu sorunun cevabını bulabilmek ahlaki davranış ve düşünce üzerindeki bütün şüpheleri yok edebilir. Ahlaki değer ne olduğunu nesnel şekilde ifade edebilmek için neyin ne kadar iyi neyin ne kadar doğru ya da kötü ve yanlış olduğunun nesnel standartlarının oluşturulabilmiş olması gerekmektedir. Böylelikle ahlak değerleri en yalın haliyle iyi ve kötünün saptanması durumudur (Güngör,1998, ss.28).

Aristoteles’in ahlakı insanın üzerine kurulmuştur. İnsanın doğayı anlamlandırmada kullandığı akıl bir gurur kaynağı olmuş ve her insanda olması çok sayıda insanın mutluluğa erişeceğini düşündürmüştür. Aydınlanma düşünürleri insanın kendi aklına uyarak geçerli ahlaksal kurallar koyabileceği iyi ve doğru için başka bir kaynağa gerek olmadığını söylemişlerdir. Bugün birinin yalan söylemesinin nasıl bir şey olduğunu sorduğumuzda bazıları günah, bazıları çirkin, bazıları yanlış bir şeydir diye cevap verecektir. Bütün bu söylemlerin çıktığı nokta aslında söylemsel ifadenin altındaki değere gitmektedir. Yalan söylemek onaylanan bir şey değildir. Ne buradaki yanlış bilimsel bir yanlış ifade etmektedir ne de çirkin estetik bir çirkinliği içinde barındırmaktadır. Bütün bu nitelermeler ahlaki değerlendirmenin konusudur (Arslan,2007, ss. 233; Fromm, 2019a, ss.54).

İnsan ahlaki değerlendirme sürecinde akli aradan çıkardığında büyük bir kaosa sebebiyet vermiştir. Değer yargıları ve etik normların beğeni sorunu ya da keyfi seçimler olduğunu savunan kesim tarafından ahlakta nesnel bir yaklaşım ve ulaşımın olamayacağı düşüncesini yaygın hale getirme çabaları ortaya çıkmıştır. Yani aydınlanma sonrasında insanlık bir kere daha aşmış olduğu noktaya geri dönmüştür. Değişen toplum düzeninde güç tekrar insanın normlarını ve değer yargılarının kaynağı olmuştur. Peki, ahlaka ilişkin soru ve durumlarda akli yok sayacak mıyız? Şayet bu pek mümkün değildir geçerli

ahlaksal normlar sadece ve sadece aklın ışığında konulabilmektedir (Fromm, 2019a, ss.32).

Ahlaki değerlerde aklın varlığı onun öznellikten çıkıp nesnel bir boyut kazanmasını sağlamaktadır. İnsan zekası sayesinde değerlerin tek yargı koyucusu olarak iyinin ve kötünün tek karar vericisi olarak görülmüştür. Eğer tek seçeneğimiz olsaydı insancı ilkenin etik normlar için temel olmasını kabul edemezdik. Doğruluğun ve yanlışın ne olduğunu, hangi ölçütlere göre sınırlandırabileceğimizi bireysel değerlerimize uygulayan Platon olmuştur. Platon duyu ve duygularımızla elde ettiğimiz hazların yanlış olabileceğini tıpkı düşünce gibi bilgi türünden bir işlevi olacağını ifade etmiştir. Aynı şekilde Aristoteles bir etkinlikte iyilik ve kötünün öznel yaşantılardan bağımsız olduğunu ifade etmiştir (Fromm, 2019a, ss. 116).Görüldüğü üzere kişi eylemlerini iyi ve kötü olmak üzere iki boyutta şekillendirmektedir. Ve bu eylemlerin ortaya konulmasında ahlaki değerler en önemli ilkelerdir. Bu ahlaki değerler evrensel ya da toplumsal boyutta değerlerdir. Ahlaki değerler kişiden kişiye değişmezdir. Ona nesnellik boyutunu kazandıran işte tam olarak budur. Doğrunun ve yanlışın, iyinin ve kötünün ne olduğu bilgisi evrensel olsa da bütün bireyler bu bilgiyi aynı şekilde kullanmak zorunda değildirler. İnsan iyi ve kötü davranışı ortaya koymada özgürdür. Çağdaş insan uygun gördüğü şeyleri yapma ve düşünme işlemi yapmasına engel olacak bütün bağlardan kendini kurtarmıştır. Özgürlük çağdaş insan için iki anlam ifade etmektedir. Çağdaş insan geleneksel zorunluluklardan kurtulup özgür hale gelecektir. Bu özgürlük aynı zamanda içinde bulunduğu toplumdan kopma, soyutlanmış ve güçsüz hissetme durumunu doğuracaktır. Bu sebeple kişi özgürlüğünü ve değerlerinin ortaya konulması durumunda yine içinde yaşadığı kültürün yarattığı ahlaki değerlere bağımlıdır. Böylelikle bir davranışın ahlaki olup olmamasının ahlaki değerlerimize dayandığını söylememiz oldukça doğrudur (Fromm, 2017a, ss.119).

İnsanın yaşam içerisindeki anlam arayışında ahlaki değerler yapıcı etkiler oluşturulmasını sağlayarak eyleme geçme imkanı sunarlar. İnsanın kişiliği değerler sayesinde oluşturulur. Kişilik insanın sahip olduğu bütün potansiyellerin gün yüzüne çıkması ile mümkündür. Bu potansiyel bütün bireylerde bulunmaktadır ancak kullanıldıkları takdirde güç durumu olurlar. Öyledir ki değerlerde insanın en içinde bir noktadadır. Dünyanın içinde bulunduğu bu bilinmezlik ve ahlaki çöküşte değerlerin olmayı ve önemi daha net görülebilmektedir. Bireyin kendini gerçekleştirip toplumun daha ileri düzeye gelmesi ahlaki değerler ve onları gerçekleştirilebilmesiyle bağlantılıdır. Akıl değer bilgisini edinmemizi sağlar, edinilen bilgiler ruh ile kavranır özümсенir. İnsan

hayatın anlamını ancak değerleri özümseydiği ölçüde kavrayabilmektedir (Fromm, 2017a, ss.152; Kılıoğlu,1988).

Eğitim ve Değerler Üzerine Erich Fromm

Eğitim kavramına baktığımızda tarihin başından beri farklı metotlar denendiğini görmekteyiz. Bu metotların denenmesi öncesinde ve sonrasında bazı soruları da beraberinde getirmiştir. Örneğin “Eğitimin hedefi ve amaçları neler olmalıdır? Kimler eğitilmelidir? Eğitim doğal ilgi ve yeteneklere göre mi şekillenmelidir? Devlet eğitimin neresinde rol almalıdır?” gibi sorular geçmişte de günümüzde de varlığını göstermeye devam etmektedir ve etmelidir (Noddings, 2017, ss.1).

Eğitim filozofları her toplumun bu soruları kendi toplumları ve evrensel düzen açısından her zaman sorulması gerektiğini önermektedirler. Eğitimin tanımı eylemine girmek bu noktada gereksiz gibi dursa da eğitimin kapsamını ve sınırlarını belirlemek gerekmektedir. Bu sayede tartışmak istediğim eğitim ve değerler sorununu daha kolay anlayabiliriz. Eğitim günümüzde daha çok okul temelli yaklaşımlarla bilinmektedir.

Okul temelli yaklaşımlarda dahil olmak üzere tarih boyunca eğitimin genel amacı karaktere biçim vermek ve topluma iyi yurttaş, vatandaş yetiştirmek üzerine kurulmuştur. Bu amaçlar sistemler içerisinde açıkça sunulmak, programlanmak yerine var oldukları farz edilmektedir. Fromm ve eserlerindeki eğitim anlayışı da tıpkı bu şekilde açık bir şekilde verilmemiştir. Bu bahsettiğimiz durumu birazdan aşağıda tartışmaya devam edeceğiz. Erdemi oluşturan ve nasıl öğretilmesi gerektiğine dair fikir birliğine varılamayan sistemlerde ahlak eğitimi terimi görölmektedir (Bakioğlu ve Silay, 2013, ss.25).

Bazı filozoflar etik ve ahlaklılık arasında ayırım yapmaktadırlar. Günlük hayatta ahlaklılık toplumsal norm ve kurallara uyumla etkileştirilmektedir. Fakat felsefede ahlaklılık daha geniş bir tanıma sahiptir. Bireyin yaşamını nasıl yönettiği ve diğerleriyle kurduğu iletişim onun sahip olduğu ahlakı da ortaya koymaktadır. Filozofların çoğu etik kelimesini ahlakın felsefesi olarak alsa da bazıları için bu iki kavram eş anlamlıdır. Bizim içinde bu iki kavram ilerleyen kısımlarda bu şekilde kullanılacaktır (Noddings, 2017, ss.151).

Aristoteles’in en büyük etkilerinden biri hala devam eden ahlak eğitimini başlatıcı ve üzerindeki etki gücüdür. Aristoteles içinde yaşadığı toplumla sıkı bir çalışma ortaya

koymuş ve en iyi insanın hayranlık uyandıran davranışlarını tanımlamıştır. Bunun devamında ise ortaya bir ahlak eğitimi koymuştur (Noddings, 2017, ss.166)

Fakat çağdaş eğitim okullarda ayrı bir ahlak eğitimi yapılmasının en azından yararsız bir çaba olduğunu gözler önüne sermiştir. Okulda ahlak eğitimi başlatıldığında çocuğun temel kişilik yapısı çoktan belirmiş olmaktadır. Evde başlayan ahlak eğitimi okulda devam etmektedir ancak bu tamamen rol model olmayla kullanılabilir (Yörükoğlu, 1983, ss.72).

Bireyler arasında meydana gelen ahlaki gelişim farkları eğitim yoluyla giderilebilmektedir. İnsanlar ahlaki davranışlarda en üst ahlaka doğru gitmesi için teşvik edilmektedir. Eğitimin nihai amacı da ahlaklı bireyler yetiştirmek olmalıdır (Kulaksızoğlu, 1998, ss.87).

Ahlaklı bireyler yetiştirme çabasında değerler eğitimi ile ilgili karıştırmalar söz konusu olmaktadır. Ahlaksal değerler, değerlerin küçük bir kısmını ele almaktadır. Ahlak ile amaç insanlar arasındaki ilişkinin yönetilebilmesidir (Büyükdüvenci, 1991, ss.92-96).

Ahlaki gelişim alanında eğitim önemli bir yer kaplarken amaçları ve içerikleri birbirinden kesin bir şekilde ayrılmıştır. Aydınlanma çağından itibaren değer sistemleri dini temellendirmelerden arındırılmış, öğretmenlerin eğitsel görevlerinden biri haline getirilmiştir (Nijhuis, Hermans ve Wils, 2005, ss.45-55).

Geleneksel dünyada bir şeyin ahlaksal olması tek bir şeye bağlıdır. O da İoanna Kuçuradi'nin ifade ettiği en üst değer olan "iyi" kavramıdır. Modern dünyaya geçişle birlikte yeni durumların karşılanması zorluğundan dolayı ahlaki bütün kavramlar değişim gösterirken iyi ya da erdem yerini değer kavramına bırakmıştır (Türer, 2017, ss.67-68).

Toplumların orijinalliklerini koruyup ve sürdürmeleri ancak dayandıkları değerler sayesinde mümkün olmaktadır. Toplumun devamlılığını sağlayan değerler bireylere sadece anlatılma düzeyinde kalmamalı adeta yaşatılmalıdır. Günümüz toplumlarının ve insanının içinde bulunduğu derin bunalım ancak değer ve değerlere dayalı bir eğitimin verilmesiyle içinden çıkılabilir hale getirilebilir (Tozlu, 1997, ss. 84).

Derin bir sosyal değişimin içinde olan dünyada geleneksel düşünceler değişmekte, yeni yaşam biçimleri ortaya çıkmakta ya da var olan süreçler sorgulanmaktadır. Toplumsal yapılarda ortaya çıkan şeffaflık kaybı ve bu belirsizlik insanlar üzerinde büyük can sıkıcı etkiler yaratmaktadır. Tehlikeli iş ilişkileri, bunun yaşam tarzına yansması ve hayata karşı tutumu etkilemesi ile azalan benlik saygısı insanın kendini gerçekleştirilmesinin önünde engel olarak çıkmaktadır (Fromm, 2016a, ss.51).

Fromm Marx-Freud sentezi bir yaklaşımın arkasından ideolojilerin nasıl daha arka planda tutulacağını araştırırken insanlığın sahip olduğu sosyal değerleri içinde yaşadığı ideolojiler ve sosyoekonomik koşullar dünyası da nasıl uyarlayıp ifade edebileceğini araştırmıştır. Çalışmalarında aşırı genellemelere ve sonuçlara varmıştır. Bu aşırı genelleme ve sonuçlar zaman zaman şüphe oluşturmaktadır. İnsanın evrimi ve gelişimi açısından çok fazla alan için düşünen Fromm'un da bu alanlar tarafından birbirini kısıtlaması kaçınılmazdır. Fromm asıl vurgusunu hep değerlendirmeler üzerine yapmıştır. Bireysel ve toplumsal değişimlere bağlı olarak ilerlemenin başarılabildiğini araştırmıştır.

Aslına bakılırsa Erich Fromm'un asıl kurmaya çalıştığı herhangi bir otoriteye ya da dine bağlı olmaksızın insan doğasının bilgisine dayanan bir etik değerler sistemidir. Erich Fromm'un sık sık temellendirdiği ve üzerine defalarca yazdığı bağımsızlık, gerçek, sevgi ve insanın kendiliğini gerçekleştirerek kurduğu temeller hümanist etiğinin en üst değerleri arasında yer almaktadır. Fromm etik açısından en önemli iki ayrı zıt noktanın kişinin üretken olan ya da üretken tutumlarını karşılayan sahip olma ile var olmanın arasındaki iki ayrı zıtlık olduğunu düşünmüştür (Fromm, 2003, ss.51).

İnsanın Descartes'ten beri düşünce ve dünyayı tıpkı Descartes'in iki boyutlu dünyası gibi ikiye ayırdığını ifade eden Fromm düşüncenin akılsal kabul edilip duygunun ise doğası gereği irrasyonel olduğunu söylemiştir. Akıl ise doğayı yönetip, yönlendirebildikçe birey tarafından üretme eylemi en önemli amaç haline almıştır. Bu iki ayrı yönlü düşünce olan sahip olma ve olma insanın kendisini bir nesneye dönüştürmesine yol açmıştır (Fromm, 2019b, ss.9).

İnsanın varoluşsal durumunu mistik güçler ve boyun eğme davranışı olmaksızın analizine dayanan Budist düşünce de Fromm'u oldukça etkilemiştir. İnsan doğasının etik normlarını araştırırken de temellendirmesini yine bu etki çerçevesinde yapmıştır. Fromm için psikanaliz batı toplumlarında yaşayan insanların ruhsal bunalımlarını dışa vurma ve çözüm arama işidir.

Freud psikanalizinde her ne kadar batılı insanları kullanmış olsa da teknikleri ve yöntemleri bakımından doğunun ürünü olan Zen-Budizm'in yöntemlerine yakın uygulamalarda bulunmuştur. Bilginin dönüşümü sağladığını düşünerek pratiği ve teoriği birbirinden ayırmamıştır. Bilinçli düşünceye büyük değer atfedilmesi önermesine katılmamıştır. Freud'un eleştiri almasına sebep olan uzun süreli analizler kişideki değişikliğe sebebiyet veren toplumsal etkinin yanında anlamsız kalmaktadır. Freud'un kullanmak istediği yöntem ancak, kişinin modern değer kavramı oluşmuşsa ve amaç araç

arasındaki ilişkiyi sağlıklı oluşturabilmişse kullanılabilir durumdadır (Fromm, 2019b, ss.13).

Zen ve psikanalizde var olan ortak etik önemli bir noktadır. Zen’de var olan dünyevi hırslardan kurtulma isteğinin aynısını psikanalizde gerçekleştirmek istemektedir. Fakat ne Zen ne de psikanaliz amaç olarak ahlaki sistemler oluşturmayı hedeflememişlerdir. Her ikisinde bireyden etik davranıştan daha fazlasını beklemektedir. Sahip oldukları değerleri gölgeleyen kötü arzuları bastırmak değil, onların farkında olup yok olmalarını sağlamayı amaçlamaktadırlar (Fromm, 2019b, ss.66).

Kendini Savunan İnsan eserinde insancı bir ahlak üzerine düşüncelerini ifade eden Erich Fromm modern toplumdaki ahlaki sorunları insanın gerçekliğini görmezden gelip kendisine kayıtsız kalmasına bağlamaktadır. Bu kayıtsızlık sebebiyle birey önemini ve benzersizliğini kaybetmiştir. İnsan kendisi dışında olan amaçlar için kendini araç haline getirmiş ve kendini nesne olarak gördüğü için gücünü kaybetmiştir. İnsan artık bir şeydir; bu yabancılaşma, insanın varoluşsal bütünündeki eksiklik, kimliğini bulmasındaki kusur bireyin ruhsal dünyasında durumlar ortaya çıkarmaktadır. Öyledir ki bu yaşanan çağ ve değer değişimi bunu her bireyin yaşamasına zorunlu kılmıştır (Fromm, 2019a, ss.261).

Akıl sağlığının toplumsal uyum ile devam ettiğini savunan Fromm Normallığın Patolojisi eserinde toplum içerisinde akli başında olma durumunu tartışmıştır. Topluma yabancılaşmış kişi yalnızca kendi ile iletişim kurabilme yetisine sahiptir. Birey dünyayı nesnel olarak kavrayıp öznel olarak değerlendirmelidir demektedir (Fromm, 2010, ss.99).

Fromm radikal bir hümanizm yorumuyla yazdığı Tanrılar Gibi Olacaksınız kitabında ne sosyal bilimlerin ne de siyasetin konularını ele almıştır. Sahip olduğu yoğun teoloji, felsefe ve İncil bilgisinin sonucu olan bu kitapta Tanrı ve insan kavramlarını tartışarak insanın hakikati bulmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Kurgu ve yanılsamaların yarattığı şiddet insanın özgürlüğünü kısıtlamakta ve mantığını, duygularını incitmektedir. Kötü kavramını yoğun bir şekilde incelediği bu kitabını Eski Ahit’e dayandırmış ve hümanizm için Tanrı kavramını bir gerçeklikle değil de en üst değerini şiirsel anlatımı olarak tanımlamıştır. Yine aynı eserinde Mezmurların tarzını analiz ederken Marx’ın insan anlayışı ve hümanist felsefesine bir giriş yapmış; onun barış ve sosyalizmle ilgili düşüncelerini psikanalitik dünyaya yakınlaştırmıştır (Fromm, 2019f, ss.181).

Fromm hiçbir zaman klinik psikanaliz yöntemlerinin ampirik bir şekilde test edilmesi gerektiğini sorgulamamıştır. Bunun yerine bilinçdışı inançlarını, değer ve değerlerini araştıran sosyal karakter geliştirmesi kendi ampirik araçlarını geliştirdiğinin

göstergesidir. Fromm Özgürlükten Kaçış ve Kendini Savunan İnsan da bol bol sosyal karakter meselesine yer vermiştir. Fromm'un temel amacı Marx'ın düşüncesindeki eksik noktayı tamamlamaktır. Aile ve içinde yaşadığı toplum çocuğun özyapısı-karakterini biçimlendirmektedir. Anne babalar ise çocuk eğitiminde içinde yaşadıkları kültürün yapısından etkilenirler. Ortalama bir aile toplumun psişik ajanıdır. Çocuk önce kendisini ailesine uydurur böylece kendini toplumun ödevlerine hazır kılar. Böylece yapmak istediğinde toplumla aynı kültür, norm ve değerlere sahip olmuş olur. Bu paylaştığı değerler ve inançlar duygu dünyasına nüfus eder topluma uyum sağlamak için yapma isteğini oluştururlar (Fromm, 2019a, ss.88).

İnsanın karakterini kendi elleriyle yarattığı toplum oluşturmuştur. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda yaşayan karakter güçlü ve sömürücü özellikler gösterirken yirminci yüzyılda insanın karakteri edilgen ve piyasa değerleriyle bütünleşmiş olmaktadır. Modern insan kesinlikle edilgen bir yapıdadır. Tüketicidir. Önüne çıkan her şeyi tüketmektedir (Fromm,2020b, ss.32).

Fromm'u bu kadar başarılı kılan hümanist geleneğe, psikanalize dair araştırmalarını sürdürürken insan gelişimine dair olumlu ve umutlu bakış açısını insanın içindeki yıkıcılığa ve kötülüğe de tutarak bunun insan olmanın gereği olması gerektiğini ve aynı tarihsel kökeni paylaştığını söylemesidir. Yapabildiği ise büyüyen orta sınıf için dinin reddedilmesi ve inançların ortadan kalkması ile oluşan boşluğu dolduran etik ve manevi değerler oluşturmaktır.

Şüphesiz ki bugün modern insanın geleceğini konuşmak sadece geleceğinde ne olacağını konuşmak anlamına gelmemektedir. Modern insanın bir geleceğinin olup olmaması da bir diğer sorudur.19. yüzyıldan adeta insanlık tarihinde adeta ergenlik çağı gibi olmuştur. İnsan Orta Çağın sonundan 19. yüzyıla kadar gelişmiş ve olgunlaşma göstermiştir. Bu ergenlik çağı ise toplumda değişikliği yaratmış ve insan doğaya egemen olmuştur. Maddî bolluk insanlığın gelişimi için bir araç halini almıştır. Başlarda insan onuruna yaraşır bir yaşamdan başka bir şey istemeyen bu araçlar zaman içerisinde doğal bağların yani aile ve topluluk arasındaki ilişkilerde çözülmelere neden olmuştur. Bu çözümler modern insanı özgür ve kaygılı hale getirmiştir. Bir o kadar özgür olan modern insan aynı zamanda bir o kadar da özgürlükten korkmaktadır (Fromm, 2020b, ss.19).

Tüm insanların aynı anatomik ve fizyolojik yapıya sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Kimse herhangi bir hastaya müdahale ederken ırkını ya da rengini göz önüne almamaktadır. Acaba ruhsal düzen de bütün insanlarda aynı mıdır? İnsan doğası insandan insana farklılık gösterir mi? İnsan doğası var mıdır? Marx Yeniçağ 'da her insanın nihayet

tamamlandığını ve insanla doğasının, doğanın bütünleştiğini gerçekleştirdiğini söyler. Bu bütünleşmeyle insan Marx'ın bu bütünleşme beraberinde getirdiği eylem anlayışı Aristoteles'ininki ile oldukça benzerlik göstermektedir. İyiliği erdemde bulan Aristoteles Nikomakhos'a Etik adlı eserinde düşünmeyi en yüksek eylem olarak almaktadır (Fromm, 2019d, ss. 35; Fromm,2020b ss.168).

Eğitim amaçsal açıdan düşünüldüğünde en önemli hedefi toplumun sahip olduğu değerleri bir sonraki nesile aktarabilmektir. Değerin ve değerlerin hala ne olduğu tartışma konusu olmaya devam ederken değerler örtük ya da formal yolla eğitimin içerisinde olmaya devam etmişlerdir. Ödev, sadakat, yurtseverlik, hukuk saygısı gibi değerlerin devamlılığı için din oldukça önem arz etmekteydi. Dinsel örtünün kaldırılması ile de insan tıpkı ünlü sosyolog Emile Durkheim'ın dediği gibi büyük bir anomi yaşamıştır (Gudmonsdottir 1991, Akt. Akbaba 2003, ss.10; Fromm, 2020b. ss.19).

İnsan topluma karşı olan duygularını devlete yansıtmaktadır bu da değerler arasında yurttaşlığı oluşturmaktadır. Okulda öğrenme yoluyla bu değerler arasında yerini alan yurttaşlık bireyin toplumsal duygularını devlette cisimleştirmesine rol açar ve onu idolleştirmesiyle devam etmektedir. Çocukluk döneminde öğretilen ve hala da öğretilmeye devam eden bu bilinçli değerlerdeki çelişkili değerler dizgesi modern insanın enerjisini yok etmekte ve amaçsızlık olarak kendini göstermektedir (Fromm, 2020b, ss.34).

Buraya kadarki süreçte insanın toplumsal kişiliğini oluştururken eğitiminin nasıl bir role sahip olduğundan hiç bahsetmedik. Ama Fromm bu noktada birçok ruhbilimcinin erken çocukluk dönemine verdiği önemi göz önüne alarak erken çocukluk döneminde meydana gelen eğitim ile büyüyen çocuğunun kişiliğinin bu eğitim yöntemlerinden kaynaklandığını kabul ederek ifadelerde bulunmuştur. Eğitim birçok açıdan açıklanabilecek olsa da toplumsal süreç içerisinde bakıldığında işlevsel olarak; bireye ilerleyen süreçte toplumda oynayacağı rolü gerçekleştirmesi için yeterli nitelikleri kazandırmaktır. Yani eğitim ile birey toplumsal kişiliğe aşağı yukarı uygun olacak şekilde ve kendi isteklerinin toplumsal rolündeki gerekleri ile çakışması şeklinde bir biçimlendirmedir. Eğitim böyle bir yapıya sahiptir. Toplumsal yapı ya da üyelerinin kişilik yapısı eğitimle açıklanamazdır ama eğitimin içeriği bunlardan etkilenmektedir. Eğitim toplumun toplumsal ve ekonomik gerekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim ise tıpkı Veysel Sönmez'in eğitim tanımında geçen istendik davranış değişikliği yaratması açısından bir o kadar önem arz etmektedir. Eğitim toplumsal talepleri kişisel niteliklere dönüştüren bir araçtır. Eğitim toplumu özgül bir hale getirmemekle birlikte

kişiliği oluşturan mekanizmaları oluşturmaktadır. Bu anlamda eğitim yöntemlerini bilmek ve tanımak bir toplumu çözümlmek için oldukça yol göstericidir (Fromm, 2017a, ss.292).

Toplumdaki etkiler ve sosyalleşme süreçlerini bizler bireylere eğitim yoluyla iletebiliriz. Bu noktada tekrar sosyal karakter kavramına dönmemiz gerekmektedir. Toplum yaşamını devam ettirmek için bireylerin karakterlerini, yapmaları gerekeni isteyecek şekilde biçimlendirmektedir. Birey toplumsal işlevleri içselleştirmeli ve yapmak zorunda olduğu şey yerine yapma dürtüsü olduğu şey halini almalıdır. Toplum bunun kaybolmasına izin veremez çünkü kaybolması demek bireylerin istenen şekilde davranmaması demektir. Sosyal karakter sosyo-ekonomik yapı ile birey arasında aracılık yapmaktadır (Fromm, 2019b, ss.43).

Bireyi biçimlendirme olayı toplumun psikolojik ajanı olan esas olarak ailede eğitim yoluyla gerçekleşmektedir. Fromm eğitimin toplumsal bağlamda anlaşılması gerektiğini savunur. Eğitim her zaman bir sosyal yaşam tarzıdır, öncelikle bireyin içinde bulunduğu sınıfın tipik özellikleri bireye aktarılır. Aslında bir çocuğun erken eğitimi ile kendi duygularını bastırması ve böylece gerçek bireyselliğinin gerçekleştirilmesi çok erken başlamaktadır (Fromm, 2017a, ss. 253).

Eğitimin asıl amaç ve hedefi çocuğun bireyselliğini ve bütünselliğini gerçekleştirilmesi ise eğitime direkt olarak kendisinin bir bastırma mekanizması olduğunu söyleyemeyiz. Bu gelişim sürecinde çocuğa zorunlu benimsetilen aslında geçici olan önlemlerdir. Fakat bu bizim kültürümüzde bu bireyin sahip olduğu bireyselliğin kalkması ve kendi özgün ruhsal edimlerinin ile toplumun verdiklerinin yer değiştirmesi ile mümkün olmaktadır. Örneğin bastırılan duygulardan biri olan saldırganlık çocukta çok farklı şekillerde engellenmeye çalışılmakta ya da bastırılmaktadır. Bir süre sonra çocuk duygularını ifade etmeyi bırakır ve bu duygudan tamamen vazgeçer. Çocuklardaki bu edim değişimi yetişkinlerde olduğu gibi sözcükler yardımıyla kolaylıkla gerçekleştirilememektedir.

Diğer taraftan eğitimin ilk dönemlerinde aynı zamanda çocuğa kendisinde olmayan edimlerde yüklenmeye çalışılır. İnsanlara karşı sevgi, dostluk, gülümseme gibi değerleri yüklenmeye çalışılır. Eğitim başaramadığı yüklemeyi ise süreç içerisinde toplum tamamlamaktadır (Fromm, 2017a, ss. 250).

Toplumun üyeleri toplumsal gereksinimlere göre şekillendirilmelidir. Bu üyelerin gerçekleştirilmesi süreci, toplumun temsilcisi olan ve erken eğitimi ile başlayan süreçte öncelikle ailenin görevidir. Aile ve anaokulu, okul gibi mezosistemi içerisinde

gerçekleşen bağlantı ve süreçlerle içinde bulunduğu sınıfın belirgin özellikleri bireye aktarılır ve böylelikle birey toplum içerisinde yaşayabilir hale gelmektedir. Toplumda arzulanan kişilik tipinin hangisi olduğuna karar vermek önemlidir. Örneğin sanayi kültürü için o kültürün temel özellikleri bilinmelidir. Çocuk yetiştirme tarzları ile toplumsal karakteri açıklamamız mümkün değildir. Bu tarzlar sadece birer aktarım mekanizmasıdır (Fromm, 1990, ss.96).

Kadınları, erkekleri ve kendimizi eğiterek kazandığımız farkındalık ve geliştirilen karşılık verme yetenekleri Fromm için oldukça büyük bir etik sorundur. Bu etik sorunu görme yeteneğini geliştirmek için insanı nesne olarak almak yerine yakınlaşma eğilimi olarak tanımlamaktadır. Fromm yeni bir insan bilimin temelini atılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yeni insan bilimi insanı sadece doğa ve temel sosyal bilimlerle anlamlandırmaya çalışmayacak bunun yanında sevgi, empati, insanı insan olarak algılama gibi değerleri içine alacaktır (Fromm, 2017c, ss.170).

Eğitimin asıl amacı kişinin önemli yetilerinin gelişmesini sağlamak ve kişiliğinin dışavurumunun ortaya çıkmasının sağlanmasıdır. Diğer bir deyişle diğerlerinin ve toplum istençlerine karşın farkındalığı olan yönlendirme ve telkinlerden etkilenmeyen özgür insan yetiştirme işidir. Okulda verilen, eğitimle verilen bilgi sadece bilgi birikimi olarak değil insanın içinde yaşadığı toplumsal niteliklerin arkasında yatan maddi ve insani süreçlerin arkasında yatan gücü keşfedebilme süreçlerini içermelidir. Eğitim sadece mantıktan oluşmamalı, sanatı da içine almalıdır. İnan hayatın zeki bir izleyici olmasının yanı sıra sadece nesnelere üretiminde değil hayattan zevk alan iyi donanımlı bir katılımcısı da olmalıdır.

Eğitimi sadece çocukluk ve ergenlik dönemleriyle sınırlı tutamayız. Yetişkin eğitimleri de aynı oranda geniş bir perspektife yayılmalı ve yaşam boyu bir hal almalıdır. Her bireyin yaşamın her anında işini ya da mesleğini değiştirme fırsatı sunulabilmelidir. Gelişimsel eğitim kuramlarındaki çöküş ise bireyin ne yapacağı konusunda kararlar verememesine sebep olmuştur. Birey sadece kendini ifade eder hale gelmiştir. Oysa birey yaşama geldiği ilk günden beri topluma uyuma karşı farklı olma dehşetiyle yaşamını sürdürmektedir. İşte o nedenle ki ailede ve eğitimde yetişen bireyin düşünceleri vardır fakat inançları yoktur (Fromm,2018b, ss.26).

Her toplumda belirli kavram ve ideallere izin veren, kendine özgü bir toplumsal süzgeç bulunmaktadır. Bilinçte görülmek istenen yeni düşünceler ancak toplumsal süzgeçten geçip toplumun yapısıyla uyum sağladığı sürece kendini gösterebilmektedir. Toplumun sosyal süzgecinden geçemeyen düşünceler söylenemeyenler olarak

kalmaktadır. Ortalama bir insan içinde yaşadığı toplumun düşünce sistemini oldukça mantıklı bulmakta diğer toplumların sahip olduklarını saçma bulmaktadır. Ama her şey aslında toplumun yaşam pratiğince belirlenmiştir (Fromm, 2019e,ss.14).

Çağımızda ise insanı biz benliğini sonuna kadar koyması ile bilmekteyiz. Aslında insan benliğini bir tarafa bırakmış ve zekadan iradeden oluşan küçük bir parçaya dönüşmüştür. Geçmişte çocuklar pek de fazla etkili olmayan yöntemlerle başkaldırı gerçekleştirmişlerdir. Örneğin yemek yemeyi reddetmek, altını ıslatmak, inatçılık halleri gibi. Fakat 19. yüzyıl çocukların kendilerine ait duygu, istenç ve tutkuları olduğunu dahası bunları dikkate almamız gerektiğini ortaya koymuştur. Bu eğilim 20. yüzyılda da artan bir bilinçle devam etti. Şimdi gençler kendilerini ifade edebiliyorlar ve kendi yaşamlarını düzenlemede edilgen nesne konumundan etken önelere dönüşmüşlerdir (Fromm, 2016b, ss.111).

Ama duygu ve coşkularda görülen çarpıtmalar özgün düşüncelerde de kendini göstermiştir. Eğitim en başında ilk yapılarında özgün düşünme engellenmeye çalışılmıştır. İnsanların düşüncelerine hazır ve basmakalıp bilgiler yerleştirilmeye çalışılır. Bunun en belirgin örneğini çocuklarda görebiliriz. Dünyayı tanıma ve merak gayretindeki çocuğun bu çabası görmezden gelinir ve ciddiye alınmazlar. Hatta zaman zaman bu ciddiye almama durumu saygısızlığa değin ilerleyebilmektedir.

Çocuk belki de bu şekilde cesaretlendirilmeden üniversiteye gidebilmektedir. Bu noktada bazı eğitim yönetimlerine bakmak gerekir ki olguların daha doğrusu bilgilendirmenin öne çıkarılmasıdır. Yüzlerce dağınık ve kopuk olgu öğrenciye sunulmaktadır. Böyle olunca da çocukların düşünmesine fırsat sunulmamaktadır. Elbette olgular olmadan düşünme eylemi gerçekleştirilemez ama bu kadar yoğun olgu yüklenimi düşünme becerilerini durdurmaktadır (Fromm, 2017a, ss. 254).

Toplum bu zamana değin hem özendirici hem de engelleyici işlev görmüştür. Her zaman insanla çatışma içine girmiştir. Ne zaman ki insanlığın amacıyla özdeşleşmiş işte o noktada insanı egemenliğe sevk edecektir. Birey eğer kendi toplumunu aşma ve kendi potansiyellerini geliştirme yoluna giremezse kendi insanlığıyla yakın temas kuramaz. Kişi önce kendini tamamen hissedip başkalarıyla kendisini özdeşleştirdiğinde eşitliği hisseder. İlerlemeyi seçen insan üç temel yönlendirmeye sahip olmalıdır. Bunlar biyofili, insanlık ve doğa sevgisi, bağımsızlık ve özgürlüktür (Fromm, 2020b, ss.109).

İşte Fromm için eğitimin temel amacı budur. Toplumdaki değerlerin gerek dinsel gerek tinsel yönden her zaman farkında olan Fromm eserlerinde insanın bireyleşmesini içinde bulunduğu yüzyıla aşina olarak araştırmış onu toplumun üyesi olarak benliğini

ortaya koymaya keşfetmiştir. Topluma uyum sağlayıcı süreçte ise eğitim Fromm için önemli kurumlardan biri olarak varlık göstermiştir.

Bir Eğitim Düşünürü Olarak Erich Fromm

Toplum ve toplumsal yapıyı, toplumun yapı taşı olarak insanın değişimini temele alan her bilimsel yaklaşım, öncelikle insanın ne olduğu sorusunu yanıtlamaya çalışır. Elbette Fromm da bu soruyu sormuştur. Fromm'un bu konudaki değerlendirmelerine daha önce değinilmişti.

Erich Fromm için insan nedir sorusunun yanıtı psikoloji tarafından tam olarak cevaplanamamaktadır. Çünkü insan artık toplumsal bir varlık olarak içinde yaşadığı toplumun etkisinde kalmaktadır ve psikoloji insanı daha iyi bir insan yapmak için onun ruhunu anlama esasından vazgeçmiştir. Psikoloji ekonomik açıdan başarılı insan elde etmeye yönelik bir çaba içerisine girmiş ve dini, ahlaki ve manevi unsurlardan ayrılarak bireysel başarı ve başkalarına hükmedecek statülere geçebilmek için onları motive eden bir araç haline almıştır. Dolayısıyla bu yargıdan çıkarılması gereken sonuç şu olabilirdi: İnsanın doğası sorunu tek bir bilime dayanarak cevaplanamaz. İnsan bir bütün olarak ele alınmalıdır. Onun da bu minvalde değerlendirmeler yaptığı görülmektedir (Fromm, 2019d, ss. 95).

Fromm tarafından insan biliminin disiplinler arası bir bilim olarak görülmesi bilimi belli başlı özgül biçimlerin insanın özü olarak kabul edilmesinin yanlışlığının önüne geçilmesini sağlamıştır. İnsan bilimi değişik kültür ve tarihlerde yaşamış insanın ve topluluklarının bilimi karakterleri, kültürel değerleri üzerine derli ve toplu bilgiler sunacağı için toplumun öznel görüntüleri açısından değerlendirme probleminin önüne geçmiştir. Dolayısıyla insanın ne olduğu sorusu öznel bakış açılarının dışına çıkılarak cevaplanmalıdır. On yıllar boyunca bireysel kişiliklerinin doğası ve onların mutluluğunun koşulları hakkına akılcı, bireyci ve hazzı yanlısamalar çağımızın ruhuna egemen olmuştur. Bu egemen düşünce halen devamlılığını sürdürmekle beraber artık tartışılmaz olmaktan çıkmıştır. Tek taraflı öğretilerin verdiği zararların sonuçlarını fark eden insanlık ise daha temkinli hale gelmiştir. Bu nedenle Fromm, farklı bakış açılarını da hesaba katmıştır (Fromm, 2019d, ss.97).

Fromm pragmatizm ve ona dayanan ilerlemecilik akımının öncülerinden olan John Dewey tarafından ortaya atılan yansıtıcı okullaşma teorisinin idealize edilmiş bir versiyonunu kabul etmektedir. Dewey tarafından aklımızdan geçenlerin olduğu gibi kabul

edilmeyip irdelenmesi süreci olarak kabul edilen yansıtıcı düşünme bir çeşit özel problem çözme olarak değerlendirilmiştir (Cengiz, Karataş, 2016, ss.8).

Okulların hakim kültürel bilgiyi genç nesle aktarması konusunda ısrarcı olan Erich Fromm aynı zamanda bu bilginin hümanist büyüme ve kendini gerçekleştirme süreci içerisinde de en çok vazgeçilebilecek bilgi olması gerektiğini savunmaktadır. Fromm'a göre eğitim öncelikle karakter gelişimine ve bireysel değişimlerin hazırlanmasına hizmet etmektedir. Yani eğitim kişinin kendi potansiyelini herhangi bir müdahale ve manipülasyona maruz kalmaksızın ortaya koyduğu akılcı varoluşsal bir çabadır (Devitis, 1972, ss.253).

Özgürlükten Kaçış'ta Fromm'un bireyin kendi büyümesi ve mutluluğu dışında hiçbir amaca sahip olmaması gerektiğini savunması eğitimsel hedeflerinin zayıflığını da ortaya koymaktadır. Fromm öncelikle insanlar arasında insanları birbirinden ayırt edecek düzeyde farklılıkları ortaya koyan bireysel özerklikleri olduğunu varsaymaktadır. İkinci olarak ise sosyal ve politik baskıların kendini gerçekleştirme sürecinde eğitimin gidişatını değiştirecek kadar baskın olmadığını düşünmektedir. Eğitimli bir insan tırmanıp kayalığı aşabilir fakat ruhunu harekete geçirirken ciddi ve adanmış olması gerekmektedir. Fromm bastırma ve inanç arasındaki ilişkiyi öznelleştirerek psikanalizi sosyal uyum haline getirmiştir. Kendini gerçekleştirme ve içe bakışsal iç görüşü, eğitimli bir orta sınıfın değerlerine uygun ve baskın olabilecek kavramlardır (Devitis, 1972, ss.254).

Aslına bakılırsa Fromm eğitim teorisinde Aristotelesçi bir yaklaşım aramaktadır. Fromm'un amacı insanın rasyonel, ahlaki ve duygusal çıkarlarının uyumlu hale getirilmesidir. Rasyonel bir şekilde kendi gerçekleştirmesini sağlam ahlaki erdemlerle dengeleyen kişi doğal olarak sağlıklı bir kişilik geliştirecektir.

Fromm'a göre eğitim çok rasyonel olmamalıdır. Çünkü aşırı akılcılık yabancılaşmış, gerçek dışı deneyimlere ve bireyselliğe karşı gelmektedir. Ayrıca eğitim sadece yararlı bilginin aktarılması süreci de olmamalıdır. Bunun yerine duyuşsal ve bilişsel birliği sağlamalıdır. Gerçekten liberal bir eğitim sahip olduğu donanımların güçlenmesini sağlayacak doğru bir araçtır. Aristoteles'in de dediği gibi özgür, rasyonel ve aktif düşünen insana buna bağlı olarak mutlu insan olur. Bu nedenle Erich Fromm daha soyut yani manevi kaygıların lehine aksiyolojik bir öncelik ortaya koyarak manevi başarının anahtarı olan geleneksel okul anlayışında değişiklikler ortaya koymuştur. Erich Fromm için düşüncesinde okul herhangi bir dışsal ödül veya sahip olma için ön koşul olmak yerine, Fromm'un "olmak" olarak atfettiği durumda insan başarı yolu olarak sunulmaktadır. Fromm'un sosyal karakter teorisindeki üretken yönelimi tıpkı

Aristotelesçi modeldeki insan gibi kendisinin sahip olduklarını rasyonel ve erdemli bir birey olarak arttırır. Böylelikle karar verme yetisi, karakter yapısının ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Fromm, 2019a, ss.25; Fromm, 2016a, ss. 29).

Daha önce belirtildiği gibi, Fromm güçlü karaktere sahip bir bireyin her türlü otoriter bir baskıya karşı gelebileceğini düşünmektedir. Fromm'un eğitim felsefesi temel olarak maddi koşulların toplumsal düzeyde karşılanmış bireylere yöneliktir. Bu bireyler "sahip olma" problemlerini aşmışlardır ve ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Bu ihtiyaçlarını karşılanmış bireyler varoluşları için üstün bir sabırla çaba gösterebilirler.

Çocuk yetiştirme açısından ise Fromm aile ve toplum arasında düzenli bir eğitimsel alışverişten söz etmektedir. Genel olarak insanın ihtiyaçlarına bakışı orta sınıfı ihtiyaçları ve tutumları doğrultusunda olduğu için insanın ihtiyaç duyduğu gereksinimlerinde uyarlanabilir olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple sık sık ifade ettiği gibi çocuğun güven duyduğu ve çocuk için önemli olan kişilerin onun potansiyellerine inanmaları gerekmektedir. Fromm'un Aristotelesçi eğitim modelini taklit ederek, çocuğun topluma uyum sürecinde ahlaki örnek olarak kullanmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Fromm'un sunduğu çözümler çocuk ve ebeveynleri arasındaki çatışmayı hafifletmektedir.

İdealize edilmiş yansıtıcı düşünme teorisini kabul eden Fromm'un ilerlemeci eğitim anlayışını bazı eleştirileri bulunmaktadır. Örneğin ilerlemeci eğitim anlayışı belirgin otorite yerine anonim bir otorite kullanmaktadır. İlerlemeci eğitim anlayışına sahip bir öğretmen sağduyu ve bilim maskesi altında ince bir zorlama uygulamaktadır. "Bunu yapmaktan hoşlanmayacaksın." gibi ifadelerle anonim bir otorite ortaya koymaktadır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında Fromm bir eğitim düşünürü olarak çocuğu büyük ölçüde kendi sahip olduğu potansiyel doğrultusunda geliştirmeye çalışan liberal bir eğitim düşünüründen farklı değildir. Fromm için çocuk kendi olma özgürlüğü için savaşmalıdır ve insanda dış kontrollere direnme potansiyeli olan bir güç olduğuna inanmaktadır.

Erich Fromm'da Eğitimin Bilimsel ve Felsefi Temelleri

1968 yılına kadar pedagojik açıdan nadiren ortaya çıkan ve Erich Fromm'un kuramı açısından da önemli bir kavram olan "özgürleşme" eğitim teorisyenleri, politikacılar ve uygulayıcılar tarafından dikkate değer ölçüde benimsenmiştir. Birçoğu

eğitimdeki özgürleşme eğilimini eğitimciler için zor oryantasyon sorunlarını çözebilecek sihirli bir formül olarak görmüştür. Birçok kişi tarafından özgürleşmenin tüm eğitim eylemleri ve kurumları için temel bir norm olarak kabul edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Peki, bu özgürleşme eylemi bilimsel miydi ya da bir dünya görüşü olarak mı ele alınıyordu? Bu soru eğitim hakkında çok az şey bilen biri için dahi eğitim kavramını bilimselliğinin nasıl olacağını düşünmeye ve sordurtmaya gereksinim bulundurmaktadır. Eğitim yakın zamana kadar temel bir kavram olarak görülmüş hatta bir bilim disiplini için yol gösterici olarak kabul edilmiştir. Fakat eğitimin özgürleştirici yanının ne olduğu sorusu ve sorunu eğitimin bilimsel karakteri ve bilimsel değeri ile ilişkilidir. Bu sorun karşısında eğitim felsefecileri ve düşünürler farklı tavırlar takınmıştır.

Fromm ve diğer bazı düşünürler tarafından eğitimin özgürleştirici yanı desteklenmiş olsa da yapısal olarak bakıldığında eğitimin özgürleştirici yanı ideolojik bir yapıda kalmaktadır. Yapılan bu itiraz ise bilimi çağdaş anlamda anlayan herkes için oldukça açıktır.

Eylem alanındaki özgürlük veya sınırlılık ile yaşama dünyasındaki özgürlük sorunları birbirinden ayrışabilmektedir. Bunun bilimsel bir çözümü de yoktur. Örneğin ahlaki normlar insan eylemi dolayısıyla eğitim için vazgeçilmezdir. Ancak bunlara ne deneysel bilimsel ifadelerle üretilebilir ne de bilimsel yöntemlerle ulaşılamamaktadır. Bizler onları ahlaki düşünce ve kararlar formüle edebilmekteyizdir. Bu tür kararlar ise temelde farklı şekiller alabilmektedirler. Bu farklılığın sebebi, yalnızca gerçeğin bilgisine değil aynı zamanda değerlendirmelere de bağlı olmalarından kaynaklanmaktadır. Her insanın bilimsel bilginin ötesine geçen değerlendirmeleri ve dünya görüşleri, ahlaki normları vardır. Eğitimde ise buna ihtiyaç bulunmaktadır.

Bütün bunlardan önce ise Fromm öncelikle öğrenme sürecinde rasyonel bileşenleri vurgulamaktadır. Herhangi bir sanatın, uğraşının sadece merak değil aynı zamanda pratiğinin disiplin gerektirdiğini savunur. Ve bu disiplin sürecinde kendini disipline etmesi gerektiğini irrasyonel olarak adlandırdığı dışsal bir otorite tarafından yaptırılmaması gerektiğini savunmaktadır.

Öte yandan rasyonel disiplin Fromm tarafından Kantçı anlamı ile kullanılmaktadır. Yani Fromm da tıpkı Kant gibi herhangi bir davranışı kişinin kendi isteme ve bilme yetilerine dayandırmaktadır. Disipline girme hali ve konsantrasyon, insanın çevreye uyum sürecinde akıl dışı iradesini kontrol altına alabilmesi için önemlidir (Devitis, 1972, ss. 176).

Fromm değerli bir şey elde edebilmek için kendine güvenen bir öğrencinin aynı zamanda sabırlı olmayı da öğrenmesi gerektiğini düşünmektedir. Temelde Freud ile aynı düşünceyi paylaşan Fromm gelecekte elde ettiklerine karşın edineceği tatmin için şu an sahip olduklarını erteleme gerektğini ve hazdan uzak durması gerektiğini savunmaktadır. Elbette pek çok zevk türü mal olarak değerlendirilmeyi hak eder, ancak zevk kişisel düşkünlük hayattaki bir iyilikler değildir. Bunlara odaklanmak kişiyi potansiyelinden alı koymaktadır. Bu sebeple tüm geleneksel bilgelik öğretileri bir karşı ağırlık olarak kaçınmaya önem vermektedir. Zevklerin aşırı değerlendirilmesi, zevk ve hoşgörüyü aşırı değer verilmesi hayata karşı bireysel bir tutum ile birleştiğinde ise yetişkinlerin ahlaka yönelik tutumlarında kararsızlığa sebep olmaktadır. Bunun sonucu olarak da gençler yaşamın yeterliği yönündeki ilerlemelerin de engellenmektedirler. Bireyler bir yanda aşırı özgürlük ve zevk talepleri ile diğer tarafta sorumlulukları kabul etme, dürtüleri dizginleme ve öz disiplin uygulamaları gerekliliği arasında sıkışmış hissederek ahlaki kararsızlık yaşamaktadırlar (Brezinka, 2016, ss. 12-13).

Eğitimin duygusal yönlerini ikincil öncelik olarak alan Fromm'a göre aslında duygulanımsal alan rasyonelliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Entelektüel ve duygusal alanlar arasında temiz bir çizgi çekmek mümkün değildir ve çizmeye çalışmak doğru olmayan sonuçlar doğuracaktır. Fromm bu sebeple kişinin psişesi için denge ister. Böyle bir güvenlik için kişinin ödemesi gereken bedel ise içgüdüsel arzularının yani hazlarının bastırılmasıdır.

A. S. Neill'in Summerhill okulunu övmesine rağmen Fromm Neill'in sanatsal ve duygusal bir kavrayışın lehine bir entelektüelin önemini, zevkini ve özgünlüğünü hafife aldığı düşünmektedir. Fromm Summerhillian pedagojisinin rasyonel ve ahlaki katkıları olarak gördüğü şeylere odaklanmayı tercih etmiştir. Bu tür yöntemlerle yetiştirilen çocukların Batı hümanist geleneğinin hedefleri olan akıl, sevgi, cesaret, dürüstlük gibi niteliklerini geliştireceğini savunmuştur.

Stoacı ve aşkın amaçları doğrultusunda, Fromm'un içgüdüsel dürtü ve hazları hafife almak için iyi ve yeterli temellendirmeleri vardır. Fromm çocuk özgür olmasa bile özgür hissetmesinin sağlanabileceği doğrultusunda ısrarcıdır. Özgürlüğü bir ruh hali olarak geliştirmeyi sağlayabilmek için insanın ihtiyaçlarını statükonun zorluklarına göre ayarlamayı öğrenmesi gerekmektedir. Fromm açısından ahlaki teslimiyet baskıcı dünyaya bir tür tepkiyi ifade etmektedir.

Fromm, bireyin otoriteyi sorgulama yetkisi kazanması için önce kendi olgusallığını kabul etmesi gerektiğini düşünmektedir. Olgusallığın kabulü rasyonel bir

bireyin işaretidir. Fromm objektif düşünme yetisi olarak akli almaktadır. Fakat objektif olmak ve aklını kullanmak ancak alçak gönüllü bir tavır edilmişse yani çocuklukta var olan her şey bilmez sanısından çıkıldığında mümkün olmaktadır. Bunların sonucunda rasyonel kişi, olgun ahlaki karakterinin öznel gücüyle özgürleşir. Bu sonuç Fromm'un bireysellik kavramının tehlikeli yanını göstermektedir. Fromm'a göre "bireysellik" kişinin içsel düşünce ve duygularını özgürce ifade etmesidir. Fromm'un bir diğer şartı ise bireyin kendi bireyselliğini kurmasıdır. Fakat Fromm özgürlüğün ve bireyselliğin sınır koşullarının dış koşullara bağlı olduğunu ifade etmeyi ihmal etmiştir. Önemli olan sonuç değil eylem ve süreçtir. Çocuğun neşe duygusunu azaltmaya yönelik yapılanlar sosyal ve dış koşullara bağlı olmaksızın özgürlüğe dair inancının zedelenmesine sebep olmaktadır (Fromm, 2020a, ss. 101; Fromm, 2017a, ss. 241).

Özgürlüğe giden böyle bir yolun geçilebilmesi için belirli inançlar saf inançlar olarak alınmak zorundadırlar. Zaten Fromm'un etik sisteminde önceden belirlenmiş inanç sistemi vardır. Fromm çocukların doğuştan inançla doğduğunu savunmaktadır ve bu inanç anne sevgisi ile çocuk tarafından kabullenilmektedir. Bu inanç zedelenildiğinde çocuğun olumlu tepki vermesi beklenilmektedir. Yani çocuk gerçeklere karşı öz sorumluluk yüklenmelidir. Bu ahlaki işlevi yerine getiremeyenler hayatlarını umutsuzluk içerisinde geçirmektedirler.

Fromm'a göre rasyonel inanç, güç veya kontrolün (irrasyonel inancın) tam tersidir. Rasyonel inanç içsel üretkenliğe dayanmaktadır. Fromm öğretmen öğrenci ilişkisi için bir tür şefkat bağı kurmaktadır. Eğitime uygulandığında ise rasyonel inanç kuramı ince bir sosyalleşme sürecine yol açmaktadır. Fromm'un isteği tüm insanlığın ortak bir deneyimi paylaşması, karşılıklı istek ve deneyimlerini ifade edebilmeleridir (Fromm, 2021a, ss. 108)

Fromm geniş ölçekli sosyal eğitim için herhangi düzenlenmiş bir program ortaya koymada yetersiz olsa da Sağlıklı Toplum' da bazı gözlemleri doğrultusunda planları ortaya konulabilmektedir. Fromm uygarlığın ideallerini ve normlarını insanlara aşılama öncelikli görevin eğitimde olduğunu ifade etmektedir. Bir eğitim düşünür olarak ele alındığında Fromm hümanist vicdan ve rasyonel otoritenin gelişebileceği olumlu bir iklim sunmayı hedeflemektedir. Tıpkı John Dewey gibi eğitimin mükemmelleştirilebilir bir toplumun mikrokozmos yansıması olması gerektiğine inanmaktadır (Fromm,1990, ss. 144).

Ancak Fromm, eğitimin ideal üretici yönelimli karakter yaratmasının oldukça zor olduğunun bilincindedir. Eğitim ile üretici yönelim yerine tipik bir şekilde yalnızca

yararlı ve arzu edilebilir ölçüde bağımsız pazarlamacı yönelimde bireyler yetişmektedir (Fromm, 1990, ss. 344).

Fromm Robert Hutchins'in düşüncelerini desteklemektedir. Hümanist eğitim anlayışı zihni potansiyel olarak özgürleştirebilmektedir fakat baskıcı bir ortamı reddetme yetisine de sahiptir. Fromm Hutchins'in açıkladığı doğal öncülerini genel olarak kabul etmekte ve eğitimin temel amacını insan doğasının ortak öğelerini ortaya çıkarmak olarak almaktadır (Hutchins,1936, ss. 66).

Durkheim, Dewey ve Freud ile birlikte Fromm da insan çeşitliliğini yalnızca kültürel gerekliliğin sınırları içerisinde onaylanmaktadır. Böylelikle Fromm eğitim teorisindeki ilerlemeci anlayış için yeni bir yol çizmektedir. İnsan içinde yaşadığı dünyada tam birliği dünya ile uyum içerisinde aklını ve sevgisini geliştirerek bulabilmektedir. Dolayısıyla ilerleme, olduğundan daha iyiye gidiş olarak değerlendirilebilir.

İyileştirme için belirlediği ihtiyaçlar olmasına rağmen Fromm okul ve toplum arasındaki etkileşimde temel bir uyum görmektedir. Liberal eğitimin önemini vurgulayan Fromm bilginin teorik ve pratik olarak ayrılmasına gerek olmadığına dair de ısrar etmektedir. Fromm insan ihtiyaçlarını mevcut toplumsal gereksinimlere uyarlayarak yabancılaşmış çalışmayı ve düşünceyi hafifletmeyi amaçlamaktadır. Elbette eğitimde bilgi vazgeçilmezdir. Ancak sorun, eğitimdeki bilginin hangi tür bir bilgi olduğu sorunudur (Fromm, 1990, ss. 345).

Fromm teorik ve pratik bilgiyi gençler için pratik çalışmanın teorik öğretime göre ikincil, okul çağının dışındaki bireyler için ise tam tersi olması gerektiğini ifade ederek birleştirmiştir. Yetişkin eğitimi için mevcut olan olanaklar genişletilmelidir. Kişi boş zamanlarında okumak ve yeni bir mesleğe yönelebilmek için özgür olmalıdır. Fromm aşırı tüketim ve üretimden endişe duysa da toplumsal ihtiyaçların karşılanması gerektiğini de kabul etmektedir. Bu süreçte yararlı hizmetler sunan herkesin dürüst ve mutlu olma fırsatı vardır. Bu da, eğitimin bireysel ve sosyal boyutlarını dikkate almayı gerektirir (Fromm, 1990, ss. 345).

Fromm'un sosyal eğitim bakışının güzelliği ve kötü tarafı ise insan yaşamının tüm unsurlarını uyarlama ve özümseme çabasıdır. Fromm eleştirel bakış için toplumdan kendini ayırmamaktadır. Toplumsal yapıyı olumsuzlukları ile kabul etmektedir. Fromm'un devrimci karakteri toplumun akıl ve insan açısından aşkınlığını var saymaktadır.

Fromm'un sosyo-eğitim ve toplumsal değişim kavramı, doğal hukuk teorisi ve aydınlanmaya adanmışlık tarafından desteklenen bir liberalizmdir. Esasen statik ve kendi kendine yeterlidir. Yine de Fromm'un eğitimsel ve toplumsal dűřüncesi kurtarıcıdır. Fromm'un sahip olduğu nezaket duygusu ise bakış açısındaki eksikliklerini kapatmaktadır.

Erich Fromm'da Eğitimin Doğası

Bilindiği kadarıyla insanoğlu gelişime anne karnında başlar. Bu gelişimde çevresel ve genetik faktörlerin etkisi vardır. İnsanoğlu zaman içerisinde kendini her ne kadar doğadan ayırmış olsa bile bu temel bağ varlığını her zaman sürdürmektedir. İnsan bu ilkel bağlarına dönerek kendini güvende hissetmektedir. Halbuki ağdaş insan kendisini çevresine ve doğaya karşı yabancılaştırmıştır. İnsan bir nesneye dönüşmüş ve toplumsal pazar içerisinde en çok kar getirecek alana yönelmiştir.

İnsan bir sanatı doğrudan değil dolaylı yollarla öğrenir. İnsan bir sanatı öğrenmeden önce sanki o alanla ilgisi yokmuş gibi görünen pek çok şeyi öğrenmek durumundadır. İşte eğitim bu şekildedir. Bir disiplinde uzmanlaşmak isteyen kişi kendini uygulamada bir araca çevirmelidir (Fromm, 2020a, ss.25).

Erich Fromm Sevme Sanatı'nda eğitimi tanımlar ve bunu manipölasyon kavramıyla karşılaştırarak eğitimde nelerin olması gerektiği, nelerin olmaması gerektiği üzerine bir ilişki dengesi kurmuştur. Fromm eğitimi şu şekilde tanımlamaktadır:

Eğitim, ocuğun potansiyellerini gerçekleştirmesine yardımcı olmakla özdeştir. Eğitimin tersi, potansiyellerin büyümesine olan inancın yokluğuna ve bir çocuğun ancak yetişkinler ona arzu edileni koyarsa ve istenmeyen görüneni bastırırsa haklı olacağı bağlantısına dayanan manipölasyondur.

(Fromm, 2020a, ss.142)

Daha açık bir ifadeyle anlatmak gerekirse değişen tüm toplumsal yapılar, kurallar, durumlara karşın kişi içindeki bene inanmaktadır. Bu ben kendine karşı sahip olduğu tüm yargıların özüdür. Eğer kişi içindeki benin kalıcılığını yitirirse kendine dair inancını da yitirmektedir. Durum böyle olunca da başka insanların onayı önem kazanmaktadır. İnanç ise bir insanın varoluşunun özüdür. Birine inanmanın bir diğer anlamı ise tıpkı yukarıdaki tanımda olduğu gibi kişinin bir şeyler yapabileceğine dair inançtır. ocuk doğar, büyür ve konuşur. Bu gelişim evreleri o kadar düzenli ilerler ki; ocuk bunları ortaya koyarken

potansiyeline dair inanca gerek görülmemektedir. Halbuki bu özellikler uygun koşullar sağlandığı sürece gelişebilmektedir.

Bu koşullar arasında en önemli yere sahip olanı çocuğun değer verdiği birinin ona inanmasıdır. İşte bu nokta çocuğa inanarak eğitim vermek ve yönlendirme arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Eğitim çocuğa sahip olduğu ona özel yetenekleri fark etmesi için sunulan bir yardımdır. Bu yardımın tam tersinde ise çocuk yönlendirilmiş olur (Fromm, 2020a, ss.142).

Her gün okula gidip gitmek istemediği sorulduğunda kuşkusuz bütün çocuklar okula gitmek istemektedirler. Bu düşünce doğru sayılabilir mi? Aslında hayır. Çocuğun okuldan kastı belki sadece oyun oynamak ya da başka bir eylemde bulunmaktır. Çocuk zaman içerisinde okula gitmesinin beklendiğini hisseder ve bu duygu o kadar baskındır ki zorunlu olduğu için gitmesi gerektiği bilincini kaybeder. Halbuki zaman zaman kendi isteği doğrultusunda zaman zamansa zorunluluktan gittiğini bilse eğitimin amacı ve yöntemi rahatlayacak olsa da görev duygusunun baskınlığı okula gitme isteğini kendisinde sanmasını sağlayacak kadar yoğundur (Fromm, 2017a, ss. 207).

Fromm “Normalliğin Patolojisi” adlı eserinde doktor ile hasta arasındaki tek farkın çözüm anahtarının sadece içlerinden birinde olmasına bağlamıştır. Bu farkı eğitimde öğrenci ile eğitimci arasındaki farka benzetebilmekteyiz. Elbette bu benzetme, eğitimciyi öğrenciden ayıran şeyin ne olduğu düşüncesi bakan kişinin perspektifine ve anlam yüklemesine değişkenlik gösterebilmektedir.

İşin özü çocuklar belli bir kalıba sokacağımız nesnelere değillerdir. Dolayısıyla eğitimden böyle bir şeyi talep edemeyiz. Nasıl ki çocuk ona önem verenin inancına ihtiyaç duyuyorsa aynı zamanda ona eğitim verenin niyetini de anlayabilmektedir. Çocuklar onlara yapılan gerçekten iyi niyetli yaklaşım ve bir proje olarak topluma yetiştirilmelerinin arasındaki farkı anlamaktadırlar. Eğitim ve eğitimcinin bu süreçteki rollerini ve çocuklara ifadesini Fromm Sevme Sanatı’ında ele aldığı aşk kavramıyla anlatmaktadır. Fromm için aşk bir başkasının mutluluğunu arzulamaktan başka bir şey değildir. Bu sebeple çocukla yoğun bir şekilde ilgilenilmelidir. Bu ilgi çocuğu pasif durumdan çıkarıp benliğini ortaya koyarak özgürleşmesine olanak sağlamaktadır (Fromm,2020a, ss.79; Fromm, 2017a, ss. 298).

Birçok birey için aşk sorunu sevmekten daha çok sevmek ile ilgilidir. Fromm düşüncelerinin özgürlükçü olarak ifade edilen önermeleri onaylaması olarak algılanmasından kaçınmaktadır. Örneğin ünlü edebiyat eleştirmeni Walter Benjamin Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine kitabında çocuğun doğal ve süregelen gelişimi ile

toplumun, kültürün bir parçası olmasının eğitim yönteminin ancak bir otorite varlığında sonuç vereceğini ifade etmektedir. Fromm eğitimin öğrenciyi dönüştürdüğünün ve topluma entegre ettiğinin gerçekliği konusunda hemfikirdir. Hiçbir otorite kaynağı olmadan eğitim yönetiminin nasıl olacağını öngören fikirler doğrudan eğitim bilimleri ile ilgilidir. Bu yüzden yaratıcısı belli olmayan bir eğitim ilişkisi ikiye bölünmüş bir ilişkidir ve reddedilmelidir (Fromm, 2020a, ss.136; Benjamin,2001, ss.110).

Fromm'un duygular arasında yaptığı ikili değerlendirmeye benzeyen otoritenin rasyonel ya da irrasyonel olmasına ilişkin ayırım bugün eğitimin işlevleri arasında saydığımız bir felsefeye dayanması tezini yansıtmaktadır. Rasyonel bir otorite hiçbir yerde değişiklik göstermemektedir ve evrenseldir. Öte yandan her ideolojinin bir eğitim felsefesi vardır. Yetişen bireyler yurttaş olarak bu ideoloji ile çerçevelenmelidir. Aynı zamanda yetişen bireyler geçmişlerinden koparılmalıdır. Fromm Umut Devrimi'nde yeni neslin geçmişi küçümsediğini ifade eder. Halbuki bütün değişimler geçmişle süregelen bir ilişki içinde olmalıdır. İnsanın doğadan ayrılıp sahip olduğu zeka ile başardıklarını kenara atıp sadece genç olma ile yeni değişimlerin ortaya konulamayacağını savunmaktadır (Fromm, 1995, ss.10).

Fromm İtaatsizlik Üzerine adlı eserinde ise rasyonel otoriteye öğrenci, öğretmen arasındaki ilişki olarak bakmaktadır. İrrasyonel otorite ise köle ve sahibi arasındaki ilişkiye benzetilmektedir. İki otoritede de en üst düzey fayda üstün olan kişinin otoritesinin kabul edilmesi ile gerçekleşir. Ama bu her iki otorite çeşidi de kendi içinde farklı dinamik yapılar içermektedir. Öğretmen için tatmin ve mutluluk öğrencinin yapıp yapamadıklarına bağlıdır. Öğrencinin başarısızlığı hem öğretici olarak öğretmeni hem de öğrenen olarak öğrenciyi kapsamaktadır. Köle ve sahibi arasındaki ilişkide ise sahip her zaman kazançlı çıkmak isteyen taraftır. Bir başka ayırım ise ifade edildiği gibi rasyonel otoritenin akla dayanmasıdır. Otorite kaynağı olarak ister öğretmen isterseniz bir gemi kaptanını alın evrensel olduğu için ve akla dayandığı için hiçbir zorlantı yaşamadan kullanıma geçmektedir. İrrasyonel otorite de ise güç ya da telkin zorunludur. Zira kimse bir köle gibi sömürülmeyi dilemez (Fromm, 2018b, ss.13).

Fromm eğitim sistemlerinin artık nitelik açısından etkin değil ama yozlaşmış toplumun gelenek ve değerlerinin aktarımı konusunda alet görevi gördüğü söylemektedir. Eğitim sistemleri uyarı ve yönlendirme yerine öğrenciyi besleyen süreçler içermelidir. Bunun için kaliteli ve besleyici bir eğitim bazı unsurlara sahip olmalıdır. Çünkü aynı zamanda akıl sahibi çocuk toplum içinde şekillenirken elde edeceği değerlere ilişkin eğitime güven duyması için bazı şeylere ihtiyaç duymaktadır. Çocuğun iyi bir eğitim

ilişkisinde sahip olması gereken bazı özellikleri Fromm eserlerinde aşağıdaki şekilde sınıflamıştır (Fromm, 1995, ss.128)

Eğitimde İlgi. İlgi kavramı literatürde ruhbilimsel bir terim olarak belli bir olay, etkinlik, şey ya da kişiye yakınlık duyumsama, ondan hoşlanma ve ona öncelik tanıma olarak kullanılmaktadır. Fromm ise Umudun Devrimi'nde ilgiyi; Latince kökeniyle ele almış ve arada olmak ile incelemeye başlamıştır. Fromm için eğer bir şeye ilgi duyuluyorsa birey kendini aşmalı, dış dünyaya açık ve dahil olabilir olmalıdır. İlgi kavramı bireyin eyleme geçme isteği ile ilişkilidir. İlgilerimiz dış dünyaya karşı entelektüel olarak algılamamıza izin vermenin yanı sıra duygusal ve mantıkla bakmamızı da sağlar (Fromm,1995, ss. 95).

İlginin olmadığı yerde yargılama yapmadan içten ilişkiler kurmamız imkansızdır. Fromm empati bilgisinin önemine bir kere daha vurgu yapmaktadır. Bir başka insanı gerçekten görmenin ne olduğunu anladığımız zaman yargılama yapmadan ilişki kurmaya başlarız. Her insanın sahip olduğu üzüntüler ve mutluluklar anlaşıldığında bireyler ilgi çekici hale gelmektedir. Fakat empatiye sık sık şefkat gibi ne olduğunun yanlış ifade edildiği duygular eşlik etmektedir (Fromm, 2003, ss. 100).

Bir insanı sevgi ve empati ile tanımak için kendimizi toplumun ve kültürün kısıtlamalarından kurtarmamız gereklidir. Böylelikle insanın sadece içindeki insan oluşuna odaklanabiliriz. Şefkat ise Fromm tarafından hayırseverlikle ya da vicdanı rahatlatmanın organize yolu olarak çelişkili bir ifadeye dönüştürülmüştür. Örneğin Sanayi Devrimi ile gelen tüketici pazarına karşı duyulan ihtiyaç karşısında günümüzde dahi bambaşka sınıflar oluşmuştur. Üst sınıfa erişmeye çalışan alt sınıf baskıyı arttırmış ve ortaya çıkardığı yeni eşitlik duygusu kesinlikle içinde sevgi, şefkat barındırılmamaktadır (Fromm, 1995, ss.94).

Sevginin ve empatinin olmayışı ilişkinin gerçekliğine zarar vermektedir. Kırgınlıkları olan insanlar bu hisleri için dünyaya karşı küskündürler. Bazıları da dünyaya karşı kendilerini korumak için adeta bir zırh giyerler. Empati ve sevgiden yoksun bireyler kimseyle iletişim kurmamaktadırlar. Başarılarının arkasında kimseyi istemezler ve hissetmezler. Bu sebeptendir ki ömürleri boyunca mutsuz geçmektedir. Gerçekten önem gördüklerine inandıkları insan tarafından gördükleri ilgi ise kırılma yaşamalarına sebep olur ve eğer gerçekten şanslılarsa bu kırılma tamamen çözümlenme ile sonuçlanabilmektedir (Fromm, 1995, ss. 37).

Sevgi, empati, ilgi ilişkilerin gerçek olmasına yön veren duygulardır. Fromm Dinleme Sanatı'nda yaşam sevgisi olarak adlandırdığımız biyofilinin gerçekleşmesi için en önemli koşulun hayatı seven insanlarla birlikte olmak olduğunu açıklar. Yaşamı sevmek ölümü sevmek kadar kişiden kişiye buluşabilir. Hayatı sevmek eyleminin bulaşması için sözlere, açıklamalara ihtiyaç yoktur (Fromm, 2021c).

Eğitim yönetiminde otorite varlığından daha önce bahseden Fromm sahip olunan duygularında en az öğretim programları kadar değerli olduğunu ifade eder. Bu süreç içerisinde duygular tek tip insan olma olgusunu ortadan kaldırmaktadır. Toplumsal süreç içerisinde insan kendi yapısı gereği donuk, duygusuz ve pasif olsa da doğru duygularla beslenmiş bir kişi olarak toplumun parçasına dönüşmektedir (Fromm, 1995, ss.108).

Bireyler içinde yaşadıkları topluma ya da her hangi bir gruba ait olma ihtiyacı hissetmektedirler. Bu ihtiyaç sosyal psikolojinin en önemli konularından biri olmuştur. İnsanları yalnızlık duygusundan sadece bir gruba üye olmak korumaktadır. Yalnız kalma duygusunun üstesinden gelebilme yeteneği aynı zamanda kişinin sevme kapasitesinin de öngörüsüdür. Birey ya yalnızlık duygusunun üstesinden gelip onu yönetebilir ya da sosyal duygularından onu uzaklaştıran bir yalnızlığa yönelebilir (Fromm,2020a, ss.50).

Fromm yine Umut Devrimi'nde çocuğun grup ile olan ilişkisinde uygulamaya yönelik oldukça ilginç önerilerde bulunmaktadır. Bu noktada Paulo Freire'nin sunduğu yöntem ve düşüncelerden yararlanmaktadır. Fromm Freire'nin Brezilya'daki yönteminin yine yoksul ve köylülerden oluşan Şili'nin gecekondu mahalleleri içinde kullanılabileceğini savunmaktadır. Eğitiminin sadece eğiten kişi olmayıp aynı zamanda eğitilenle arasındaki ilişkide eğitilen olduğunu düşünen Freire eğitiminin hem eğitilen hem eğiten kişi olduğunu düşünmektedir (Freire,2014, ss. 46).

Peki eğer eğitmeni aynı zamanda eğitilen kişi ise gerekli bilgiler onu ilgilendiren grup ile nasıl paylaşılabilir? Eğitim yöntemleri içerisinde öğrenciyi hazır bilgi alıcı halinden eleştirel düşünen bireylere nasıl dönüştürebiliriz? Tartışma grupları adeta toplumsal yaşamın küçük bir mikrokosmosudur. Bireyler bir grup içerisinde kendilerini ifade edecektir. Elbette grup içerisinde tartışmaya katılmayı beceremeyen fanatikler mutlaka çıkacaktır. Ama grup yaşantısı bu tip bireylerden daha güçlüdür. Tartışma esnasında bireyler karşısındaki kişinin düşüncelerini de anlamaya çalışmaktadır. Ve ortak sonuca ulaşamadığı düşüncelerde savunma yerine açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu tartışmalar sonucunda grup karar alma yeteneğini geliştirir. Amaç daima grubun karar alma yeteneğini geliştirmektir (Fromm, 1995, ss.124).

Eğitimde Gerçekçilik. Değişen dünya düzeni toplumlar üzerinde de bambaşka etkilere sebep olmaktadır. Teknolojinin de hayatımıza bu kadar girmesiyle amaç sadece üst düzey üretime doğru yönlendirilmiştir. İnsan da bu toplumun bir ürünü olarak bu yönde eğilimler gösterir. Fromm bu toplumlardaki insanların nasıl olacağını ve bu toplumların nasıl olacağını Aldous Huxley'in Cesur Yeni Dünya ve George Orwell'in 1984 eserleriyle özdeşleştirmektedir (Fromm, 1995, ss.16).

Normallik kavramı tartışıldığında ise H.G.Wells'in Körler Ülkesi'ndeki metaforunu kullanabilmekteyiz. Görme yeteneği olan bir çocuğun herkesin kör olduğu bir adada verdiği yaşam serüveni. Bu temelde gerçekçi olmayı gerektirir. Çünkü insan gerçekçi olduğu takdirde bağlamları anlayabilmektedir (Fromm,2010, ss.22).

İnsandaki tek potansiyelin iyilik olduğunu düşünürsek gerçeklerin iyimser bir tarifiyle karşılaşabiliriz. Eğer diğer türlü bir aşırılığa inanırsak bireyler alaycı olur ve başkalarının duygu, düşünce ve daha nice durumu için kendi iyiliğini öne alarak görmezden gelebilir. Fakat gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşırsa birey diğer potansiyellerin farkına varmaktadır. Ve böylelikle diğer koşulları görür, kendisiyle birlikte diğer kişilerin gelişimi için de eyleme geçme isteği uyanır (Fromm,1994, ss.77).

Fromm her şeyden önce insanın aynı zamanda bir kötü olduğunu da ifade eder. Hatta bu yıkıcılıkta hayvandan daha aşırı ve acımasız olduğunu da eklemektedir. Hayvanın ne düşman ne de sadist olduğunu söyleyen Fromm insanlık tarihinde ise nice zulmün varlığının yıkıcılığın belgesi olduğunu söylemektedir. Ama insanın içindeki kötülük Fromm için Freudyan konumdan oldukça farklıdır.

Fromm bize insanın ne iyi ne de kötü olduğunu ama bu noktada değişmeyen bir özün olduğunu anlatır. Kişiliklerimizin ne olmuş olduğu tanımlanmış olsa da nasıl ki iyi yetişmiş bir elma ağacı, armut değil, iyi bir elma verir insan da iyi bir eğitimle iyi bir şekilde şekillendirilebilir. İnsanın sahip olduğu öz aynı zamanda potansiyelinin de gerçekleştiricisidir.

İyi ve kötü sadece insana ait içkin değerlerdir. Bunu reddetmek sadece iyimser bir yapaylıktır. İnsanlar gizlemeden ve yansıtmadan sadece kendi iç dünyalarında sahip oldukları gerçeklikleri paylaştıklarında ortaya çıkan çatışmalar yıkıcı değildir. Bu daha güçlü bir açığa kavuşturma ve bilgi verme süreci sunmaktadır.

Eğitim ve İtaatsizlik. Fromm insanda yıkıcı kökler olduğunda bahsetmiştir. Bu yıkıcı kökler bir başkasının iyiliği için yapıldığı söylenerek ahlaki bir meşrulaştırmaya

tabi tutulmaktadır. Bu düşünceyle muhtemelen eğitim alanında farklı uygulamalar uygulanmıştır. Fromm için iyi bir eğitimde itaat edilmesi bir sakınca doğurmamaktadır. Hatta Fromm demek istediğinin yanlış anlaşılıp karıştırılmaması için 'İtaatsizlik Üzerine' de anlatmak istediğini ilerici bir pedagojik perspektiften anlatmaktadır. Ortaya çıkan yeni ilerici eğitim teorilerinde çocuğa ne yapması gerektiğinin söylenmemesi ya da emir verilmemesi üzerine cezalandırılmaması gibi durumları ortaya çıkarmıştır. Bu yöntemlerde çocuk basitçe kendisini ifade etmektedir. Birey farklı olup toplumdan uzak kalmaktan da bir o kadar korkmaktadır. Bu şekilde yetiştirilen bireylerin fikirleri vardır ama kendi inançları bulunmaktadır. Hatta bu kişiler kendilerine ait olmayan ve kime ait olduğu bilinmeyen güçlere itaat etmektedirler (Fromm, 2018b, ss. 67).

Bertrand Russell edilgenliği sahip olunan yaşama ilişkin bir felaket olarak nitelendirir. Ve sonucunda oluşan itaat bir nekrofilik yaratabilmektedir. Nekrofilik sloganı sadece faşistler kullanıyormuş gibi görülsede refahın bol olduğu toplumdaki insanlarda da görülmektedir. Öyle ki çoğu insanın nükleer savaşlar sonucu ortaya çıkan yıkımlara karşı ya da medeniyetlerin yok oluşuna önlem almaması, sessiz kalmasının altında yatan olgu budur (Fromm,2018b, ss.32).

Freire Ezilenlerin Pedagojisi'nde yine insanların insanları cansız nesnelere dönüştürmek ve onlara sahip olma istekleri doğrultusunda ezenler ve ezilenler arasındaki nekrofilik ilişkiyi ortaya koymuştur. Yıkıcılık fikri ile ortaya çıkan otoriterliğin ve otoritenin yarattığı konformizmin ezenler ve ezilenler arasındaki nekrofilik ilişkisine temel olduğuna şüphe bulunmamaktadır (Fromm, 1995, ss. 129, Fromm, 2017a, ss. 189).

Fromm hayatın sürekli olarak yeniden doğumdan ibaret olduğunu düşünmüştür. Geçmişimizden uzaklaşma çabaları ise ancak insanın kendi çabalarıyla üstesinden gelebileceği bir durumdur. Yeniden doğmak inanca ihtiyaç duyar çünkü her yeniden başlama ve doğuş içinde belirsizlik barındırmaktadır.

Erich Fromm'da Eğitimin Metodu

Erich Fromm bireyleri eğitim yoluyla özgürleştirmeyi başaramamıştır. Hümanist eğitim, Fromm 'un insanı statükoya uyarlama aracıdır. Fromm insanın kendini gerçekleştirmesinin gerçek bir özgürleşme süreci olduğuna inanılmasını sevmektedir. Her iki durumda da birey üzerinde baskıcı akıl ve ahlak, gerçek kurtuluş ile yasa dışı bir ilişki kurmaya devam etmektedirler.

Sonuç olarak Fromm 'un sunduğu özgürleştirilecek eğitim öznel psikolojik özgürlüğe dayanmaktadır. Gerçekten de psikolojik özgürlük Fromm 'un gerçekçiliğinin bir bütünüdür. Asıl hedef özgürleştirilmiş psikolojik bir bilince gerçeğin daha büyük bir amacına giden araç olarak kullanmaktır. Fromm kültürel güvenliği korumak için yaşamda sahip olunan libidonal dürtünün özgürce kullanılmamasına dair görüşünde Freud'a katılmaktadır. Dolayısıyla " baskıcı olmayan yüceltme " basitçe ortaya konan yeni bir gerçeklik ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görülmektedir ki öznel özgürlük böylesi fenomenal bir yozlaşmaya dayandırılmıştır. Eğer bastırma bu kadar her yeri saran bir fenomen ise eğitim yapmacık, gerçekten de baskıcı bir deneyim sergileme şansına sahiptir. Fromm 'un söylemleri ve metodundan bu çıkarımlar yapılabilir olsa da Fromm bunu açıkça dile getirmemektedir. Karşıtlıkların kendi içinde gerçekliğin bir ögesi değil, insan zihninin bir kategorisi olduğunu kabul etmektedir (Fromm, 2020a, ss.64).

Rüyalar, anılar gibi görünürdeki özgür fenomenler bile toplumsal güçlerin baskısı ile şekillenmektedir. Freud'un mevcut çocuksu tabularının üzerine kültürel tabuların da eklenmesi en baskıcı varoluş biçimini ortaya koymaktadır. Oysa gerçek çocuksu güdüler özgürdürler daha sonra yetişkin şemaları ile gelenekselleşmişlerdir. Sonuç olarak gelenekselleşme hafızayı kontrol etmektedir. İnsanların deneyiminin kendisini değil kültürel deneyiminin içerdiği şemaları hatırlamaktadır.

Bütün bunların sonucunda okul doğal olarak toplumun başlıca hafıza noktasını oluşturmaktadır. Eğitim sürecindeki kişi ise giderek daha çok kendi içinde yaşamaya başlamaktadır. Kültürel ve geleneksel olarak sağlanan deneyim çerçeveleri içinde şemalar arası deneyim olasılığını hatırlatacak çok az şey vardır (Fromm, 2005, ss.115).

Sosyal analiz ve bir düşünür olarak Fromm, kişiliğin üretken gelişimini gelenekselleştirilmiş değerlere uyarlamak için insanlığın genel bilincini araştırmaktan memnundur. Fromm'a göre özgürlüğe, baskıcı dış koşulların öznel içselleştirmeleri ve idealleştirmeleri ile ulaşılır. Freud'a karşın çocukluk ve yetişkinlik deneyimleri arasında ayırım yapma gereği görmez. Fromm Freud ile birlikte kültürel etkilerin bizim için yararlı olduğuna dair daha baskın olduğuna inanmaktadır.

Toplumun Geleceği Bakımından Ana Değer Olarak İnsan. İnsan geleceğine yön verirken birçok bağlam içerisinde yer almaktadır. Topluma ve insana dair geleceğe yönelik beklentiler akıl yoluyla en uygun ve insancıl görünen seçeneğin seçilmesi ile

belirginleştirilemezdir. Çünkü geleceğe ilişkin alınan kararlar her ne kadar mantıksal tutarlı ve yetkin olursa olsun geleceğe yön verilirken zaman ve mekan bağlamındaki veriler, değerler birikimi, sosyal güçler göz önüne alınmadan insanın ve toplumun geleceğine dair öngörüler ve düzenlemeler yapılması mümkün olmamaktadır (Kızıltan, 1986, ss.87).

Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse nesnel koşulların yeterince olgunlaşması zorunluluğu da vardır. Bu koşulların neler olduğu nasıl olgunlaşması gerektiği Erich Fromm tarafından uzun süre araştırılmış ve temellendirilmiştir. Ancak yine de ifade etmek gerekir ki bütün bu koşulların ana noktasında insan bulunmaktadır. Bu temellendirme insan etkinlikleri ile olduğu gibi, bunların taşıdıkları anlam ve önemle de insanın değeri bakımından insana göre temellendirilebilmektedir. Bu nedendir ki kendilerine pozitivist olarak atıfta bulunan ve her türlü değerden arındırılmış kuranlar ortaya koymayı ama edinen araştırmacılar bile sosyal sorunlara dair incelemelerinde istatistiksel bilgilere başvurmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeptir ki çağımızda egemen olan düşünür, duyuş, davranış kalıplarını aşmamış olmalarından dolayı değerlerden hiç söz etmemeleri oldukça doğaldır (Kızıltan, 1986, ss.90).

Çağımız insanının en temel sorunlarının çekirdeğinde, insanın elde ettiği bütün imkanlara karşın eksikliğini duyduğunun ve kaybettiğinin ne olduğunu bilememesi yer almaktadır. Günümüz dünyasının en çok hissedilen özelliği sadece üretim, tüketim, teknoloji çağı olmak değil aynı zamanda insanın bir ana değer olarak gittikçe kendisinden uzaklaşmasının da kendisini göstermektedir. İnsanın kendisinden uzaklaşmasının sonuçları bütün zamanlardan daha vahim bir şekilde varlık göstermektedir. Öyledir ki insanın kendisinin ve toplumunun geleceğine yön verirken değerlerini, ilkelerini yeniden değerlendirmesi çok önemli bir hal almıştır. Geleceğe yönelik seçimler ve yönlendirmeler yaparken hangisinin seçilmeye değer olduğu ve hangi nedenden dolayı değerli olduğuna yalnız pozitif bilimlerden bakarak karar vermek oldukça zordur. Bu sebeptir ki geleceğe dair seçimler yapılırken insanın varlık yapısına ilişkin felsefi ve antropolojik bilgilere ağırlık vermek zorunluluktur. Ortaya konan yapıtlar incelendiğinde geleceğe dair betimlenen şeyler dünyasında hep aynı egemen değerlerin kullanıldığı fakat insanın alabildiğini etkinleştirirken değerlerinde bir değişikliğe gitmedi görülmektedir. Başat değerlerin insanları hangi noktaya getirdiği zaten görülebilmektedir yani bu değerlerin insanlığa hangi noktaya getireceğini öngörmek zor değildir (Kızıltan, 1986, ss. 93).

Bütün bunlar geleceğin olası şekillerinden biridir. Bugün bunu olabilirliği olan bir şekil olarak konuşabilmemizin temelinde insanın yapısına ilişkin bilgilerden ve mümkün

yaşantı kaynaklarından uzaklaşmış olunması yatmaktadır. Toplumsal mekanizmalarını temel ilkeleri uygulanırken ve kişilerarası ilişkiler kurulurken bahsettiğimiz durumlar bir problem durumu olarak ele alınmamaktadır (Kızıltan, 1986, ss. 94).

Gerek doğa bilimlerinde gerekse beşeri bilimlerde elde edilen başarılar yeni soruları beraberinde getirmiş insanlar sürekli sorulara cevap arayarak başarılarına ve insanlığı geliştirme devam etmiştir. Bu sürecin temelinde ise insanın dinamik bir yapıya sahip olması ve sosyalinin önemi görülmektedir. Fakat öyledir ki günümüz dünyasında insanın sahip olduğu bu yetiyi kendi dışında kullandığı görülmektedir (Kızıltan, 1986, ss. 95).

Çağdaş insan bugün sahip olduğu bilimsel ve teknik bilgi ile doğanın önüne geçerken değerini unutmuş olarak kendine karşı yabancılaşmaya başlamıştır. O halde insanın kendini koruyan ve geliştiren kendi öz değerini, sevgi, saygı, dürüstlük, onur gibi kişi değerlerinin somut yaşamdan hızlı uzaklaştırarak önüne çıkan engelleri aşmış olması nasıl bir anlam ifade etmektedir? O halde insanın bilimsel ve teknik bilgi de ileriye doğru hareket etmesi toplumunda geliştiğinin düşünülmesi yanlıgısına sebep olmaktadır. Kişiler ve toplumlar değişim göstermektedir fakat değişim ve gelişme ise özdeş değildir. İnsan diğer insanlarla arasında bir duvar örmekte bu gelişimini değil yabancılaşmasının arttığını göstermektedir. Duvarı aşamadığı takdirde ise diğer duvarların altında kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu noktada insanın yapabileceği tek şey varlık yapısının en belirgin özelliği bütünlüğünün genel niteliği, doğal ya da yapay hiçbir dünya ile yetinememesi, her zaman kendinden ve çevresinden bir adım önde olma isteği ile durmaksızın araştırmasıdır (Kızıltan, 1986, ss. 97).

Yabancılaşma Kuramı. Erich Fromm'un Karl Marx ve Sigmund Freud sentezinde bir kuram ortaya koyduğu tartışmasını baştan beri yapmaktayız. Fromm, Marx'ın yabancılaşma kuramına psikanalitik bir temel üzerinde olmak üzere bazı katkılar getirmeye çalıştığını belirten çağdaş bir düşünürdür. Fromm'a göre insanın kendi ortaya koyduğu ürün ve o ürüne egemen olma şeklinde Marx tarafından tanımadan yabancılaşma olgusu ile Freud'un temel kavramlarından biri olan aktarma arasındaki yakın ilişkiyi iki düşünür açısından da ortak bir temelde birleştirmiştir (Fromm, 2005, ss. 55).

Fromm'un yabancılaşmaya yüklediği anlam Marx'ın yabancılaşma görüşü ile birebir uyum göstermektedir. İşte bu noktada Fromm'u yabancılaşma konusunda özel bir noktaya alan yabancılaşmanın modern insanın yaşamında görülen belirtilerini,

yabancılaşmış insanın geliştirdiği savunma mekanizmalarına ve bu bağlamda altüst yapılar arasında ilişkinin çözümlenmesine ilişkin ortaya koyduğu düşünceleridir. Fromm'a göre yabancılaşma günümüzde insanın psikopatolojisinde bir kişilik hastalığı olarak görülmektedir (Fromm, 2005, ss. 57).

Fromm statükonun insanın yabancılaşması üzerinde toplumun ekonomik yapısında baskı kurarak meydana getirdiğini kabul etmekte fakat asıl problem alanı olarak bu hastalığın devam etmesine olanak sağlayan bağlamların ve ilişkili yapıların formüllerinin nasıl olduğunu ortaya koymak istemektedir. Fromm'a göre belirli bir zaman içerisinde her toplumun birçok üyesinin paylaştığı ortak bir karakter yapısı bulunmaktadır. Bu yapıyı daha önceki bölümlerde sosyal karakter olarak incelemiştik (Fromm, 2005, ss. 84).

Fromm'a göre modern insan Freud' un oral dönem olarak adlandırdığı dönemde takılı kalan yetişkin gibi nevrotik bir insandır. Temel fark ise Fromm bu hastalığın kaynağı olarak toplumsal koşullar onun çerçevelerini almaktadır. Peki bu kişiler hasta olduklarının farkında mıdır? Fromm bu soruyu yanıtlamak için de yine Freud'dan bir kavram ödünç alır ve bilinç dışına toplumsal sıfatını ekleyerek karşımıza çıkarır (Fromm, 2005, ss. 135).

Çağdaş toplumlar Fromm tarafından hasta olarak nitelendirildiğinden dolayı yabancılaşmış insanda topluma uyum gösteren insandır. Kapitalist düzen içerisinde ise insanın yabancılaşmasının önlenmesinin imkansız olduğunu vurgulayan Fromm herhangi bir model geliştirmemiş, sadece modern toplumda sağlıklı bir şekilde duyurulan ilişki kurmak, yaratmak, bir kimliğe sahip olmak gibi insanın evrensel gereksinimlerinin normal bir şekilde karşılanabileceği bir toplum düzeninin ortaya konması gerektiğini söylemektedir (Fromm, 1990, ss. 216).

Fromm'un yabancılaşma kuramında çıkmaza sokan durum ise daha önceden ortaya atılmış kuramların kavramlarıyla açıklamaya çalışmasından ve Freud'un insan görüşü ile Marx'ın insan görüşünü birleştirme çabasındandır. Halbuki iki görüşte de insanın neliği konusunda farklılıklar vardır. İşte bu çatışmada Freud'da bireyin içgüdüleri ile toplum arasında meydana gelenler, Marx da sınıflar arasında olmaktadır. Öyledir ki Fromm bir yandan yabancılaşma kavramını Marx'tan olduğu gibi alırken öte yandan bu görüşe tamam ile zıt sayılabilecek temellendirmelere girişmekle kendi içerisinde tutarsızlıklara düşmektedir (Kızıltan, 1986, ss. 62).

Yabancılaşma Probleminde Eğitimde Kişinin Değerlerinin Yeri. Günümüz insanının en dikkat çekici yönlerinden biri kimliğini kaybetmeye olan yatkınlığıdır. Geçmiş zamanlara göre daha çok imkan ve kaynağa sahip olmasına rağmen modern insan bunları sürekli kendini yoksullaştırmak, yok etmek için kullanmaktadır. Durumun böyle olması ise modern insanın nesne ve nesne ilişkilerindeki bir problemden değil de kendiliğinden kaynaklandığını düşündürmekte ve göstermektedir.

Yabancılaşma kavramı incelenirken kişilerin farklı olana karşı tutumları görmezden gelinerek varoluşun kendisini bir yabancılaşma olarak alma hatası ile modern insana dair çıkarımlar yapabilmek oldukça zordur. Bireylerin kendilerinin bir kişi olduğunu unutması ve karşılarındaki insanların da bir kişi olduğunu düşünmemesi ile yabancılaşmaya ait kişisel sorumluluklar artmaktadır. Aslında problemin odak noktası tam olarak burada doğmaktadır. Örneğin yüce değerler olarak alınan sevgi, saygı, onur, cesaret gibi değer alanlarına sahip olunmasına rağmen insanlık insan haklarına ait anlaşmalar imzalarken bir yandan da insanlar katledilmeye devam etmektedir (Kızıltan, 1986, ss. 79).

Aslında içinde paradoksal bir çıkmaz barındırıyormuş gibi duran bu durum kendi içinde bir tutarlılığa sahiptir. Meydana gelen toplumsal olaylar birkaç kötü niyetli kişi tarafından çıkarılmadığı gibi aynı şekilde kişisel ilişkilerde değerlerin harcaması da cahil ya da hasta ruhlu insanlara ait bir eylem olarak alınamamaktadır. İnsanlığın bir zamanlar altın bir çağ yaşadığı inancını bir tarafa bırakırsak genel olarak bir çıkar ilişkileri mantığı bulunmaktadır (Kızıltan, 1986, ss. 80).

İlkel toplumlarda sahip olunan imkanların kısıtlı olduğundan dolayı ortaya konan uyum davranışı bireyler üzerinde herhangi bir suçluluk duygusu meydana getirmemiştir. Fakat günümüzde bu duygunun devamlılığı ise oldukça şaşırtıcı görülmektedir. Hatta giderek yaygınlaşmaktadır belki de bu insanın daha derin karanlık bir yanı olduğunu göstermektedir. Güce sahip olan grup, sınıf ya da kişiler güç ile birlikte başlangıçta hangi değerlerin korunup yaşatılması için çaba harcanırsa harcansın bir süre sonra sınıf bu güce sahip olmak ve devamlılığını sağlamak için söz konusu değerleri harcama yoluna gitmektedir. Bu durum tarih boyunca böyle devamlılık göstermiştir. Nesnelere üzerinde başlayan egemenlik bir süre sonra insanlar üzerine kurulan bir egemenliğe dönüştürülmüştür.

Bahsedilen deneysel verilerden yola çıkılarak genel geçer bir yasadan bahsetmek ne pek mümkündür ne de doğrudur. Ayrıca çıkar ilişkilerini ise insanın varlık yapısına dayandırmak oldukça yanlıştır. Öyledir ki en uç noktalarda insanın çıkarları

motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Öte yandan değer ve değerlerin bilgisine sahip olan bazı insanlar dünyaya çıkar çerçevesinden değil buna zıt bir çerçeveden düşünmekte ve bakmaktadır. Dolayısıyla insanın değeri ve değere ilişkin bilgilerinin azlığından bu durumun yaşandığı yani çıkar ilişkisinin bu denli baskın olmasının sebebi anlaşılabilir. İnsanlık tarihi boyunca ise önce sayılı kişilerce gösterilen sonra egemen güçler tarafından yaptırılarak kendi çıkarları doğrultusunda uygulamaya konulan değerler ile yaşantılar da öyle değişiklikler meydana getirmiştir ki günümüzde tamamıyla vazgeçiyor görünmek ne kişilerce ne de devletlerce mümkün olabilmektedir. Örneğin bireylerin ve siyasal birliklerin özgürlüklerinin korunması bütün devletlerce ortak gerekli değer olarak kabul edilmiştir. Kişilerarası ilişkilerde çıkar çatışmalarınca belirlenen davranışlarda değerler ve bireyler harcanırken kimse bunları yaparken sevgi, saygı, onur, dürüstlük gibi değerleri bilmediğini söylememek de hatta bu davranışları bu değerlere uygun ortaya koyduklarını iddia etmektedirler. İşte temel tutarsızlık burada başlamaktadır (Kızıltan, 1986, ss. 82).

Bahsedilen tutarsızlığın temel kaynağı insanın kendisini ve çevresini ona sunulan hazır şemalar ile anlamlandırmasıdır. Bu şemaları kendi adına kullanmak isteyen ve yarar sağlamaya çalışan toplumsal güçler ise farklı yollarla kişilerin bu tutarsızlığı fark etmelerini önlemeye çalışmaktadırlar. Böyle bir önlemenin içine giren insan ise ne değerlerinin ne de yaşantı imkanlarının farkına varabilmektedir. Bunun sonucunda ise gerçek dışı yargıları ulaşılmakta ve kendine olan yolculuğunda yabancılaşmaktadır.

Modern insanın bu denli çıkmazda hissetmesinin temel sebebi olup bitenlere müdahale edebileceğine dair inançlarının kapatılmış olmasıdır. Bu yolu hakikatin bilgisi ile açan düşünürler ve gerçekliğin yeniden yaratılması ile ortaya konan yeni değerlerle, yeni duyuş, görüş, yaşantısından sanatçılarla ilgisini kesen değerleri daha çok ideolojik alanda yaşamak isteyen insan kendine ait değerleri fark edebilmek için sağlam olmayan temeller üzerinde yürümektedir.

Günümüzde bilimci bir anlayışın egemen olduğu dünyada insanın özünden ve yapısından bahsetmek bir anlam taşımamaktadır. Doğrudan doğruya deneysel yollarla kanıtlanamayan her ifadeye de metafiziksel olarak yaklaşmak istenmektedir. İşte bu sebeptendir ki insanın kromozom sayısı, beyninde kaç lobu olduğu gibi bilgilerin başat bilgi olması ve insanın neliğinin göz ardı edilmesi temel problemi oluşturmaktadır. Öyle ki o zaman felsefecilerin yapabileceği, bir bilginin bilimsel olup olmadığını saptayabilmektir (Kızıltan, 1986, ss. 85).

İnsanlık hem makro hem de mikro düzeyde bir yol ayrımının eşiğindedir. O yüzden insanlık ya çoğu şeyi gözden geçirecek ya da eğer varlığını sürdürmeye devam edebilirse ilişkilere temel olan ilkelere benzer şekilde insanın değeri gibi insana özgü bir problem ortadan kalkacaktır. İnsan elverişli koşullar taşımayan, olumsuz öğeleri gittikçe artan fakat yeni değerleri yaratmış olmakla birlikte bunları hayata geçirememiş bir kültürün içerisinde. Nietzsche'den bu yana insanın içinde olduğu durumdan çıkmak zorunda olduğu ve ana bir değer olduğu yeterince anlaşılmış değildir. Öte yandan değerli yaşantı imkanlarından yoksun bırakılan insan için dünyanın küçüldüğü anlaşılamamıştır. İşte insanın ana değer olarak görülmemesinden kaynaklanan bu sorunlar aynı zamanda çözüm için de ipucu vermektedir (Kızıltan, 1986, ss.88).

Modern ve küçülen dünyada farklı değişimlere maruz kalan insanlık hem bireyleşmesini hem de topluma uyumunu eğitim yoluyla sağlayabilmektedir. Bireysel, toplumsal, siyasal, ekonomik ve gizil işlevleri bulunan eğitim bunların hepsi ile birlikte hem insana hem de insanlığa hizmet etmektedir. Bu hizmetlerden herhangi birinin daha ağır basıp insanın değeri göz ardı edildiğinde ise günümüz dünyasında da oldukça hissettiğimiz gençlerin farklılaşması ve kültürden uzaklaşarak adeta yabancılaşmış bireylere dönüşmeleri söz konusudur. Değerin yapı, insanın değeri ve üzerine kurulan değerler dünyası göz önüne alındığında eğitim programları ve eğitimin sunulması sırasında ana değer olarak insanın alınması toplumdaki düzenin ve sorunların önlenmesinde önemli sayılabilecek bir husustur.

Eğitim, Sosyal ve Bireysel Değişme. Toplumsal bir hastalık halini alan yabancılaşmanın bireyler tarafından fark edilmesi toplum tarafından çeşitli şekillerde engellenmeye çalışılmaktadır. Yabancılaşmış Bir toplumun üyeleri diğer üyelerle aralarında bir fark göremediklerini den kendilerini sağlıklı olduklarını düşünmektedirler. Bütün bunlar yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasında yeterli imkanlara sahip olunmadığını göstermektedir.

Fromm bir çeşit huzursuzluk, çağın hastalığın, insanın otomatikleşmesi gibi ifadelerle anlatılan günümüz yabancılaşma uykusundan kurtulmak için toplumsal değişimlerin insanı temel alan biçimde gerçekleşmesi gerektiğini söylemektedir. Böyle bir dönüşümü sağlanması yabancılaşmış insanda normal hale gelmesini sağlayabilmektedir. Sağlıklı bir değişimde güçlü insanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu güçlü insan Weber'in karizmatik lider tipine anımsatıyor olsa da Fromm sosyal değişimde

bu tür liderleri bilinçlendirmenin dışında roller vermez. Bilinçlenen birey ise sosyal değişimde aktif rol alabilmektedir (Fromm, 2019e, ss. 24).

Fromm'a göre insan yabancılaşmadan kurtulabilmek için din, felsefe ve bilimden yararlanabilmektedir. Din ve felsefe insana varoluşsal sorular yönelterek inanç yolu ile mükemmelleşmesi için kapı aralamaktadır. Bilim ise insan ve insanın varoluşu ile ilgili probleme dair düşünceleri ile din ve felsefeye yaklaşmıştır. Zen Budizmi' ndeki aydınlanma kavramı ile pislik analizdeki bilinçdışının farkına varılması yabancılaşmanın giderilmesi noktasında benzer etkiye sahiptir (Fromm, 2019b, ss. 41).

Fromm yabancılaşmanın ancak aşılabilirliği ile tanımlanabileceğini düşünmektedir. Yabancılaşma geçici bir durum olduğu için düzeltilbilir olması da oldukça mümkündür. Nasıl insan onu iktidarsız bir puta çeviren yabancılaşmayı aşmak zorundadır. Modern insan kapitalist ekonomik piyasasına yönelik pasif karakterini açmalı ve verimli yolların farkına varmalıdır. Kendini maddi yönlendirmelerden uzaklaştıran sevgi, dürüstlük, gerçek gibi manevi değerlere yönelmeli fakat yabancılaşmanın açılmasını sadece manevi bir değişiklik ile ön görmemelidir (Fromm, 2017a, ss. 23).

Fromm bir alana ilişkin değişim ve gelişimi yani dengesiz bir büyümeyi diğer alanlar için engelleyici bulmaktadır. Yabancılaşmanın aşılabilmesi için hayatın tüm alanlarında değişiklik gerekmektedir. Manevi alanda yabancılaşmanın aşılması, aynı zamanda ekonomik ve siyasi alanda da değişiklikleri gerektirmektedir (Fromm, 1994, ss. 65).

Fromm yabancılaşmanın olmadığı ya da ortadan kalktığı Bir toplumun insan tarihinin bir sonu olduğunu düşünmektedir. İnsan tarihinin sonu kıyamet, bitiş ya da kusursuz bir toplum anlamına gelmemektedir. İnsanlığın sahip olduğu varoluşsal diktomiler de tam olarak ortadan kaldırılamazdır. Bu diktomilerle tarihsel olarak uzlaşıya gitmek insanlığın kaderidir (Fromm, 2017a, ss. 25).

Fromm tarihsel sürece baktığımızdan insanın neleri yapıp neleri yapamayacağını görebildiğimizi söyler. Fromm sosyal ve bireysel değişim olgularına insan doğası açısından yaklaşmaktadır. Toplumsal koşulların insan doğası üzerindeki etkilerine insan doğasının verdiği tepkiler ise sosyal ve bireysel değişimin yönünü belirlemektedir (Fromm, 2005, ss. 101).

Doğadan ayrılıp doğaya karşı güçlü olmak isteyen insan aynı zamanda doğa kanunları karşısında güçsüz bir durumdadır. Doğaya karşı edindiği gücü zekası, teknik ve el bilgisi gibi durumlarla doğaya karşı gelebilmesinde düzenlenmiş eğitim sistemlerinin önemi büyüktür. Aynı zamanda toplumsal değişimlerin birincil silahı olan eğitim değişim

için nitelikli bir durumda olmalıdır. Yabancılaşmanın önünde ise en büyük silah için kullanılabilir bireysel değişimin eğitimin kişilere sağladığı özgürlük ve imkanlarla olanaklı hale gelmesi daha belirgin ve olasıdır.

Erich Fromm'da Kültür, Eğitim ve Değerler

Rönesans ile birlikte kültürel ilginin odağı cennetten ve ruhun ebedi kaderinden yeryüzüne ve onun üzerindeki insanoğlunun cisimleşmiş yaşamına kaydı. Eğitimsel olarak dikkati soyut mantık, metafizik ve teoloji çalışmalarından retoriğe, dog-Latin'den Cicero'nun üslubuna, kilisenin babalarından ve cümleler üzerine yorum yapanlardan Yunan ve Yunan şair ve hatiplerine yöneltti.

Kültür, eğitim ve değerler; aslına bakılırsa bu özellikler birbirleri ile oldukça yakın bir ilişki içerisinde bağlantılıdır. Kültür, Fromm tarafından bir güç ve baskı meselesi olarak görülen eğitim yoluyla bir nesilden diğerine aktarılan şeydir. Gerisi biyolojik kalıttır. Değer her zaman öncül olarak yerini almakta iken değerler, tamamen kurucu olmasa da eğitimin merkezinde yer alır. Bu nedenle değerler kültürde merkezi bir konuma sahiptir. Bazı uygun nitelikler sağlandığı sürece, eğitimin aktardığı kültürün bu olduğu tartışılmaz durumdadır. Her şeyden önce kültürü aktaran eğitim tamamen formel olmaktan, yani bir tür okulda sürdürülmekten çok uzaktır. Çoğu, ebeveynlerden ve diğer yetişkinlerden veya faaliyetleri gözlemlenebilen ve taklit edilebilen çağdaşlardan gelecektir. Ayrıca eğitimin kasıtlı olması gerekmez veya olması gerektiğini düşünüyorsanız öğrenme için donanımlı ve kasıtlı bir eğitimciye gerek yoktur. Kendisini izlediğinden haberi olmayan birinden bile bir şeyler öğrenebilmektedir (Halden, 2004, ss. 34).

Öğrenilen başlıca kültürel öğe türleri nelerdir? Her şeyden önce, bunlar pratik bilgi veya becerilerin öğeleridir. Anlamlı ve dil bilgisel olarak nasıl konuşulur ve okuma ve yazma ile ilgili sanatlar nasıl yapılır, kişinin kendi ve başkalarının inançlarını nasıl akıl yürütür, araştırır ve eleştirir, şeylerden en iyi şekilde nasıl yararlanır, örneğin dikkat ile. Değerlerin beceri veya pratik bilgi için çifte uygulaması vardır. İlk olarak, kasıtlı olarak öğretilmiş olmaları, eğer öyleyse, birisinin onların öğrenmeye ya da en azından öğretmeye değer olduğunu düşündüğünü gösterir. Bu, öğretilen ve öğrenilen bir kapasitenin dışsal bir değeridir. Ancak bir becerinin de içsel bir değeri vardır çünkü beceriyi kazanmış olmak, en azından bir dereceye kadar, söz konusu şeyi yapmanın doğru yolunda ustalaşmak ve bu doğru yolun ne olduğunu bilmektir. Bu iç ve dış değerler

tamamen farklı değildir. Standart durumda, samimi ya da kararlı öğretimde öğretmenin, becerinin doğru olarak tanımladığı şeyin doğru olduğunu düşünmesi, onu aktarmaya değer olduğunu düşünmesidir. Bugünlerde eğitim hakkında bir şey düşünen herkes; sadece bilgi sahibi olmanın, birçok gerçeği bilmenin, eğitim almak olduğunu inkar etmeye o kadar şartlandırılmıştır ki, asıl unsur olmasa bile, söylemeye değerdir. Yine Fromm açısından daha önce de bahsettiğimiz gibi Fromm için teorik bilgi okul çağı çocukları için ikincil olarak yer almaktadır.

Değer Grupları ve Erich Fromm Düşüncesinde Eğitimle İlişkileri

Buraya kadar değer kavramını ve değerlerle olan ilişkilerini inceledik ve Fromm'un varoluş için gerekli gördüğü ve eğitimle ilişkilendirdiği ifadeleri üzerine konuştuk. İnsan iyiliğinin yanlışlığını ve çatışmayı inkar etmemizi engellememize izin veren gerçekçilik gibi yaşamsal çıkarların temel olduğunu gözlemledik. Özerk itaat ve itaatsizlik noktasına veya geçmişten kopmamızı, bu kopuşla yeniden doğmamızı sağlayan özelliklerin eğitime duyulan ihtiyacı irdeledik. Ama bunların hepsi eğitim için tek başına yeterli değildir. Modern toplumlar ve modern toplumlarda yaşayan insanların sorunlarını inceleyen Fromm değer ve değerlere ilişkin görüşlere eserlerinde sık sık değinmiştir. Aynı zamanda değersizleşme eğilimi içinde olan toplumlarda değer ve değerlerin kazanımları için önemli yaklaşımları da ifade etmiştir. Eğitim programları içerisinde “Değerler nasıl öğretilmeli” sorusundan önce gelen “Hangi değerler öğretilmeli?” sorusuyla yola çıkan eğitim filozofları ve eğitim bilimciler bazı üst değerler ve değerlerin toplumsal açıdan daha fazla yarar sağlayacağına inanmaktadırlar.

Bu noktada bizde toplumsal açıdan önem arz eden bazı değer grupları içerisinde Erich Fromm'un eserlerindeki değer anlayışıyla irdelenmesini sunacağız.

Bilimsellik. Narsisizm kişide olmazsa olmaz bir durumdur. Fromm bunun ilkel toplumlardan beri süre geldiğini ve toplumdaki çürümenin nedenlerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Birey dünyaya geldiği anlarda ben ve dış dünya ayrımını henüz yapamaz durumdadır. Daha sonraları ise bu ayrıma sahip olur ve kırılmalar yaşayarak bugün patolojik narsisizm dediğim grandiyöz narsisizm ve gizli narsisizm gibi durumlardan uzaklaşmaktadır. Narsisizm bireyin hayatını sürdürmesi için önemli bir durumdur fakat

kendi benine olan yoğun düşkünlük aynı zamanda bireyin toplumla ilişkisini zedelemekte ve yerine getirmesi gerekenlerden alıkoymaktadır (Fromm, 1994, ss.44).

Narsisizmden sadece bilimsellik ile kurtulunabileceğini savunan Fromm bilimsel düşünce ile narsisizmin anlamsız kılınabileceğini savunmaktadır. Bilimsel yöntemin sahip olduğu nesnel ve gerçek olma zorunluluğu kişisel isteklerimizi ve sorunlarımızı olduğu gibi fark etmemizi, kabul etmemizi zorunlu hale getirmektedir. Nesnel ve gerçek bilgiler karşısında insan doğadan ayrılrsa da her şeye gücünün yetmeyeceğini ve her şeyi bilemeyeceğini kabul etmek zorunda kalır narsisizmi böylelikle kırılmaya uğramış olur. Bilimsel düşünme beraberinde eleştirel düşünmeyi de getirir ki bu narsisizmi olan bir birey için oldukça zor bir durumdur. Görülüyor ki ilkel kabile hayatında var olan toplumsal narsisizme karşı bilimsel düşünme çağdaş insan toplumunun gelişmesi açısından önemli rol oynamaktadır. Hatta araştırmalar incelendiğinde günümüzdeki birçok bilim insanının hümanist olması ise şaşırılacak bir durum değildir. Bütün bunlara rağmen eğitim sistemlerinin içerisinde insanlar bilimsel yöntemi okulda öğrenmiş olsalar da hiçbir zaman bilimsel ve eleştirel düşünmeye dair değerleri kendi yaşantılarına katamamışlardır (Fromm, 1995, ss. 124).

Doğa bilimleriyle uğraşan birçok kişi hatta profesyoneller bile bilimsel değerler ortaya çıkınca birer teknisyen olarak kalmaktadırlar. Toplumdaki insanlar düşünüldüğünde aslında okulda öğretilenlerin ne kadar da az etkili olduğu fark edilmektedir. Üniversite eğitimi her ne kadar narsisizmi yumuşatıp azaltmış olsa da toplumsal birlik duygusu altında ulusal, siyasi eylemlere karşı insanların nesne ve gerçek değerlendirmeler kazanmasını sağlayamamıştır (Fromm, 1995, ss. 164).

Eğitimle birlikte bilim narsisizme teknik dediğimiz yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu yeni koşullar ile narsisizmin sağlıklı boyutlarda tutulup üstesinden gelinmesi sağlanabilir. Fakat bu ancak eğitimin her şeyden önce tekniğe değil bilimsel yonteme dayandırılması ile mümkündür. Bilimsel yöntem ile birlikte eleştirel düşünce, nesnellik, gerçeğin ne olduğu başka hiçbir dış ölçüye dayandırılmayacak ve her topluluk için ortak bir gerçek kavramı oluşturulacaktır. Temel bir bilimsellik eğilimi kazandığımız anda toplumlar narsisizme karşı verilen savaşta başarılı olacaklardır (Fromm,1994, ss. 5).

Modern toplumdaki bu bilimsel gelişimler beraberlerinde topluluklar için zararlı ve tehlikeli gelişmelere de sebep olmaktadır. Bu gelişimlerin bu boyutlara gelmesi denetlenmeli ve mutlaka engellenmelidir. Günümüz pazarında acaba yaşama şansım var mı diye soru sorulmasına sebep olan silahlanmanın denetlenmesi Fromm için oldukça önem arz etmektedir (Fromm, 2003, ss. 230).

Eğitimde otoriteye olan itaati gerekli gören Fromm olumlu karakterin insanoğlu ve akla itaat ederek eyleme geçtiği için belirli düşünce ve topluma karşı itaatsizlik ortaya çıktığını ifade etmektedir. Mantığın evrenselliği ve içinde yaşanılan toplumun sınırlarının dışına çıkmış olmasıdır. Fromm için bilim evrensel bir nitelikte olmalıdır. Bu sayede olumlu karaktere sahip olan ve onun için düşün adamı olan kişi evrensel değerlere sahip olur ve dünya insanı nitelendirmesini alabilmektedir. Bu düşün adamının nesnesi herhangi bir millet ya da insanın olmaktan çıkar ve insan olmak olarak belirlenmektedir (Fromm, 2018b, ss.67).

Fromm insanın bedeni, kafası ve ruhu dünyadaki anamalarıdır demektir. İnsanın en büyük amacı bu üç somut varlığını en iyi şekilde kullanıp kazançlı çıkmaktır. İnsan düşündükleri ile yaşamını sürdürmektedir. Yani sadece kafasıyla kavrama yapamamaktadır. Kişi kafası; bedeni ve ruhunu ise birbirinden ayıramamaktadır. Dünyayı ve çevresini kavrayabilmek için kafasının yanında tüm duyu organları ve bedenine ihtiyaç duymaktadır. İşte bilim insanın dünyayı kafasıyla kavrayıp düşünme yoluyla kendini dünyaya bütünleşmiş ettiği noktada sahneye çıkabilmektedir (Fromm, 1990, ss. 378).

Doğaya ve Çevreye Duyarlılık. İnsanlar çevreye karşı duyarlı değildirler. Hatta çevreye karşı duyarlı olmadıkları halde bunun farkında bile değildirler. Halbuki yaratıcı ve üretken olan bir insan çevresinin farkında olmalı ve yine çevresine karşı duyarlı olma zorunluluğuna sahip olmalıdır. Modern toplumun getirileri arasında olan teknolojinin gücü doğal olan şeylerin anlam ve önemini azaltmakta ve canlı olan şeylere karşı gösterilen özenin yok olmasına neden olmaktadır. Modern toplumda bireyler kendi elleriyle ürettiklerini bir kenara itip teknoloji ile birlikte ortaya çıkardıkları yapay şeylere yönelirler. Bu neresinden bakılırsa bakılsın bir ahlak sorunu ortaya çıkarmaktadır. Yapay şeyler insanın bir başka insanla ve doğayla olan ilişkisini sonlandırmaktadır. Bu nedenledir ki doğal olanı ve doğayı terk etmek yeryüzündeki en ahlak dışı olgudur (Fromm, 2004, ss.69).

Modern toplumda insanın temel iki görevi vardır biri satın alma diğeri ise tüketme davranışıdır. Bu durum insanın doğayla ve varoluşuyla ilgili bütün ilişki durumlarını sınırlandırmaktadır. Kişiler tüketme ve satın alma dışında başka eylemlerde bulunmamaktadır. Bütün günü işte geçen birey akşamlarını temel ihtiyaçlarını gidermekte ve eğlenceye vakit ayırmaktadır. İnsanın doğal olana, doğaya dönüşü ancak sahip olduğu bu ritüel bağlılık ortadan kalktıktan sonra gerçekleşebilecektir. Eğitimle ortaya çıkan ise

doğallığın ortadan kalkması, ruhsal dünyasına ilişkin oluşumlarının yerine; otoritenin ortaya koyduğu duygu, düşünce ve isteklerin bireylere işlenmesidir. Modern toplumdaki eğitimin amacı insanların ekonomik özgürlük kazanmasıdır. Ekonomik özgürlük ise satın almak ve tüketmektir. Doğal olan şeylere karşı satın alma eylemi, gerçekleştirilemeyeceği gibi doğal olandan uzaklaşıp yapaya yönelmekte yine modern toplum özgürlüğünün bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumda eğitim doğal çevreye karşı duyarsızlaşma olgusunu doğurmaktadır. İnsanlar satın alma ve tüketme duygusundan kurtarılmalıdırlar ki; doğal olana dönüş sağlayabilsinler. Bu soruna neden eğitim olduğu gibi yine sorunu düzeltebilmek için eğitimde değişiklikler yapmak gerekmektedir. Eğitimin amacı değiştirilmelidir. Eğitimin amacı satın alma, tüketme, yapaya yönelmek yerine kendi öz yapılarında olan dünyaya ve çevreye karşı duyarlılığı sağlama, onları anlamaya ve anlamlandırma çabasına girişmeye yönlendirmeye dönüştürülmelidir (Fromm, 2004, ss.70).

Kültüre Duyarlılık. Modern toplumda insan her şeyin tüketicisi konumundadır. Bu tüketme davranışı zamanla temel ihtiyaçların dışına çıkıp insanın kendi benliğinde ve kültürün ürünü olarak elde ettiği dünyasında da değişikliklere yol açacaktır. Yani insanın temel karakter yapısı da bir tüketme durumu haline alacaktır. İnsan zaman içerisinde kültürel öğelerini de tüketip, kültürel miras bırakmayacaktır. Durum böyle olunca da insanın öz yapısında bulunan ve tarihsel süreç içerisinde elde ettiği değerlerde yok olacaktır (Fromm, 2004, ss.63).

Ortak bir insanlık olması ve yaratılması fikri insanın düşünce dünyası ve bilinç alanını da sınırlandırmaktadır. Toplumun koyduğu sınırların dışına çıktığında oluşan deneyimler bastırıldığı için bireyler genellikle bilinç alanları içinde yaşadıkları kültürlerin sınırları içerisinde tutmaktadırlar. Bu yüzden bilinç kendi toplumumuzun ve kültürümüzün bir ürünüdür.

Bilinçaltında ise evrensel değerler bulunmaktadır. Ortak bir insan anlayışı için ise bu evrensel değerlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bilinçaltının açığa çıkarılması, bilincin ötesine gidilmesi ise ortak insanlık amacına giden yolda önemli bir unsurdur. Bu başarıldığı takdirde sorunlar çözülebilecektir. Tüm insanlar böylelikle kendini gerçekleştirmiş ve birbirlerini ötekileştirmeyen bir düşünce sahip olabileceklerdir. Bu evrenselleşme ise ancak yeniden doğuş ile sağlanabilecektir. Yeniden doğuş ise sadece eğitim ile olabilir (Fromm, 1994, ss. 56).

Sorumluluk. Fromm için sorumluluk başka bir tipik insan deneyimini ifade etmektedir. Günümüzde ise gerçek anlamını yitirip çoğu zaman görev kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Sorumluluğun özgürlüğe bağlı bir terim olduğunu düşünürsek bu büyük bir hatadır. İnsanlar sorumluluklarını üstlendikleri sürece özgürdür. Görevle sorumluluk arasındaki fark yetkeci bilinç ve insancı bilinç arasındaki farka benzemektedir. Biri buyruklara hazır olma hali iken diğeri kendi özünü dinleme halidir ve diğeri verilen buyruklardan bağımsızdır (Fromm, 1995, ss. 96).

Sorumluluk değeri insanın doğuştan getirdiği öz yapısının bir parçasıdır. Modern toplumda insanın öz yapısında bulunan bu karakter değiştirilmektedir. Özgürlüğe ait olan bu karakter değeri özgürlüğün sınırları içerisinde alınarak görevle eş anlamlı kullanılmaya başlanmıştır (Fromm, 2003, ss.53, Fromm, 2018b, ss.48).

Eleştirilerden kaçınmak isteyen insanlar gerçek bir sorumluluk yerine değiştirilmiş yapay bir sorumluluk almayı tercih etmektedirler. Kendilerini bürokratik yapının bir parçası gibi hissederek kendi kararlarını almaktan da kaçınmaktadırlar. Karar almaları gerektiğinde bürokratik makine başvuran insanlar kendilerine gelen emin olmadıkları sorular ve sorunlar karşısında diğeri bireyleri de bürokratik makineye yönlendirmektedirler. Bürokratik makinenin bürokratik yöntemi ise insanda güçsüzlük hissini uyandırmakta ve hiçbir girişimde bulunup düzelmeye yapamayacağını hissettirmektedir. Sonuç olarak bürokratik yöntem özgür bir bireyin sahip olduğu girişimcilik, sorumluluk gibi değerlerini elinde almakta ve büyük bir güçsüzlüğe düşürmektedir (Fromm, 1995, ss. 114).

Modern toplumda edilgen bir rol üstlenen insan kendine bakma ve hayatını sürdürme sorumluluğunu bırakmakta, ona bakım veren kişilere kendini bağımlı hale getirmektedir. Halbuki makineler tarafından sınırlandırılan çalışma saatleri ile oldukça bol vakti bulunmaktadır. Ve bu edilgenlik durumları boş vakitlerde de devam etmektedir. Modern toplumda kaybedilen bu değer tekrar kazanılmalıdır bu da insanların bir araya gelerek birbirlerini tanımları ile mümkündür. Bir araya gelen insanlar kime güvenip güvenemeyeceklerini, kimin yapıcı kimin yıkıcı olduğuna karar verebilirler ve kendi süreçlerinden kurtulabilirler.

Saygı. İnsanlar arasındaki saygının temellerinden biri, diğeri insanın özelliklerinin tanınmasıdır. Saygı Fromm için bir kişi olduğu gibi görmek ve benzersiz kişiliğinin

farkında olma yeteneğidir. Adalet ve doğru anlayışı ise insanda doğduğu andan beri bulunmaktadır. Çocukluk döneminde var olan güçsüzlük bireylerde adalet ve doğruluk gelişimine neden olmakta ve bunu bütün insanlarda ortak hale getirmektedir. Çünkü güçsüz bireyin yapabileceği ve bu durumun üstesinden gelebilmek için elinde olan tek şey adalet ve doğruluktur (Fromm, 2020a, ss.49; Fromm,2017a, ss. 294).

Akıl insanı doğadaki bütün varlıklardan ayırdığı gibi ahlaksal davranışı da kendine bağlamaktadır. Ahlaksal davranış akıl ile değer yargısına varabilme ile ortaya çıkmaktadır. İyi ve kötü arasındaki ayrım ancak akıl ile olabilmektedir. İnsanın kendi aklını ölçüt alarak iyiye ve doğruya ulaşabilmesi için kendi benliğine sahip olması da zorunluluktur. Öyle ki hak ve özgürlüklere saygı içinde bunlar oldukça önemlidir. Modern toplumda insan kendi benliğine sahip değildir. Öyleyse insan kendi benliğine sahip değilse ortaya koyduğu davranış hele ki de ahlaksallığı akla bağlı değildir. Aldığı ahlaksal kararlar sağlıklı değildir. Bunlar ahlaksal bir davranış olan dürüstlük içinde geçerlidir. O halde modern toplumdaki hak ve özgürlüklere saygı ahlaki kurallar çerçevesinde değildir (Fromm, 1990, ss. 190).

Modern toplumda ilişkiler hak ve dürüstlüğün sağladığı faydaya göre şekillenmektedir. İçinde bulunduğu koşula göre birey dürüst olmalıysa dürüst davranır. Bireyin dürüstlük davranışı dürüstlüğün sahip olduğu değerden değil bireye sağlayacağı faydadan dolayı tercih edilen olmaktadır. Birey için önemli olan dürüstlüğün değeri değil faydasıdır. Modern toplumda nasıl ki dürüstlük anlam ve önemini yitirmiştir, hak ve özgürlüklere saygı da ahlaksal boyutunu yitirmiştir (Fromm, 2019a, ss. 104).

Modern toplumda ortak insan anlayışı dileği doğrultusunda insanın varoluşuna ait öğelerin ortadan kaldırılması ile insanlar arası farklılıklar ortadan kalkmaktadır. Bireyin düşünme yetisini kaybetmesiyle özgürlüğü de ortadan kalkmaktadır. Bunun sonucunda üreten, düşünen ve hisseden bireyin yerini kendine ve dünyaya yabancılaşmış bireyler almaktadır. Bu yeni birey bürokratik makine tarafından ortaya konulan iyi beslenmiş, iyi bakılmış, iyi giyindirilmiş robot halini almaktadır. Robotlaşan toplumda nesnelere öncelik almakta ve bahsedilen özgürlük, birey kavramları anlamlarını yitirmektedir (Fromm, 2004, ss. 41).

Modern toplumdaki ilerlemenin bedeli insanın özgürlüğünün elinden alınması olmaktadır. Modern toplumda insanlar özgür olduklarını zannetmektedirler. Özgürlük yapısı kendi aralarında anlaşıp alamayacakları bir durumda olduğu için onlar yerine kararlar alınır durumdadır. Ama insanlar kendi kararlarını kendileri aldığını sanmaktadırlar. Alınan kararlar bütün toplum için olduğu için birey tarafından bunun

dışına çıkılması da pek mümkün değildir. Bireyler toplumdan ayrı düşmemek için kabullenmektedirler ve kendilerine sunulanlar arasından seçim yapmak onlar için özgür olmak anlamına gelmektedir (Fromm, 2004, ss.68).

Yani Fromm hak ve özgürlüklere saygının aslında insanın içinde olduğunu söyler. Fakat modern toplumdaki sağlanan yarara yönelik değer kaybı ve özgürlük kaybı hak ve özgürlüklere saygının içeriğini de değiştirmiştir. Modern toplumda var olan hak ve özgürlüklere saygı değeri ahlaki aklın tamamen dışında bulunmaktadır.

Çalışkanlık. Modern toplumlarda çalışkanlık karşımıza en büyük ve yüksek erdem olarak çıkmaktadır. Çalışmanın bu kadar önemli bir erdem olarak görülmesinde toplumun üretim üzerine kurulu olması yatmaktadır. Modern toplumların devamlılığını sağlayan nitelikler o toplumun değerlerini oluşturmaktadır. Çalışkanlıkta üretim ve tüketim üstüne temellenen modern toplumda en üst erdemdir (Fromm, 2019a, ss.252).

Modern toplumda çalışkanlık değeri kendi için değil ama insanlığın ilerlemesi için davranışın gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Bunun sonucu da insan yine kendi yaptığı makinenin uşağı haline gelmiştir. Her sınıfı farklı şekilde etkileyen bu değişimler kendini köle olarak hisseden insanda değersizlik ve güçsüzlük duygularını öne çıkarmaktadır (Fromm, 2017a, ss. 76).

Modern endüstri toplumu tamamen makineye bağlı bir çalışkanlık değeri gerçekleştirmiştir. Nasıl ki bugün birçok iş yerine gittiğinizde elektrik arızası, sistem yok, bakım var vb. cümleler doğrultusunda işlemler aksayabiliyorsa modern toplumda makine adeta insanın elektriği gibidir. İnsanın çalışkanlığı makine ile varlık göstermektedir. Makine olmadığında insan bir hiç halindedir. Tıpkı telefonunuz olmadığında kendinizi güvensiz ve eksik hissetmeniz gibi. Modern toplum insanın çalışkanlık değerine sahip olmasını istemektedir. Ama bu çalışkanlık bireysel değil makine ile ilişkiye bağlıdır. Mesai kavramı ise makine ile olan çalışma değerine resmîlik kazandırmıştır. Gerçekten de modern toplumda insan acizdir ve tek başına işleri halledemeyecek duruma gelmiştir. Modernitenin ihtiyaç duyduğu insan tipi tam olarak böyledir. Kendisi için asla bir şey yapamayan fakat toplum için oldukça çalışkan insan figürü. Bu beklentiler insanın öz yapısının gereği olarak değil toplumun gereklerinden kaynaklanmaktadır. Çalışkanlık her ne kadar önemli bir değer olsa da modern toplumda manası bu şekilde olan bir değer kabul edilemezdir (Fromm, 2019a, ss. 253).

Yardımsverlik. Fromm ortaya iki karakter koymuştur. Yardımsverlik değeri olmak karakterinin bir değeri olarak karşımıza çıkmaktadır Bir insanın kendi olabilmesi, kendini tanıyabilmesi ve benliğini oluşturabilmesi için vermek, bir insanın eksikliğine yardımcı olmaktan zevk almak, karşılık ve menfaat beklemeden isteyerek yardım etmek olmak karakterinde bir insanın yapacağı şeylerdir. Diğer karakter olan sahip olmak karakterinde insan için ise vermek bir eylem olamaz. Bu karakter s¼rekli olarak almalıdır. Sahip olmalı, t¼knetmeli, her şeyi kendi ¼st¼ne almalıdır. Bu ¼zellikler insanın ¼z yapısında var olmayan ¼zelliklerdir (Fromm, 2003, ss.54; Fromm, 2004, ss.107).

Yardım almak ve vermek insanın en temel duygularından biridir. İnsanın ¼z yapısında bulunmaktadır. Yardım toplumda bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu duygu insanın varoluşunu ortaya koyuş biçimidir. Bu hissin devamı ancak ilgi ve sorumluluk ile sağlanabilmektedir. İnsan tek başına yaşayamaz, toplumla ve insanlarla ilişki kurmaması d¼ř¼n¼lemezdir. İnsan mutluluğu t¼rdařlarıyla, toplum, içinde yaşadığı ve gelecekte içinde var olmuş olacağı k¼lt¼r¼n bir parçası içinde dayanışma içerisinde bulabilmektedir (Fromm, 2019a, ss.125).

Verme almaktan daha coşku dolu bir duygudur. Verme eylemiyle insan daha canlı ve hayatı daha hisseder duruma gelmektedir. Yardımsverlik insanın ¼z¼nde vardır ve mutluluğu ancak bu değer ile s¼rd¼rebilmektedir. İnsan toplumda diğer insanlarla ilişki iğerisindedir. Onlarında mutluluğunu arzular, kendi mutluluğunu onlarla ilişkisine dayandırır. Yardımsverlik ancak olmuş insanın g¼stereceęi t¼rden bir değerdir.

BÖLÜM 4

SONUÇLAR

Sonuçlar

Erich Fromm ve eserlerinde var olan kavramlarının değerler ve eğitim ilişkisinin araştırılmaya çalışıldığı bu çalışmada öncelikle Fromm'un kuramsal temelleri konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra insan işi olan eğitim için insana bakış açısı araştırılmaya çalışılmıştır. Fromm çalışmalarına hümanistik bir felsefeyle başlamış olsa da önce Freudyen bir psikanaliz daha sonra da Marksist bir devrimcilikle devam etmiştir. Fakat Fromm'un eserleri araştırılmaya ve incelenmeye devam edildiğinde adeta bu düşünceleri bir tür maske olarak kullandığı görülmektedir.

Çalışmamızda ortaya çıkan bulgulara göre 20. yüzyılın bir bilim adamı olan Erich Fromm sorunun yani modern insanın çıkmazı ve çıkış yolu konusunda her zaman güçlü bir farkındalığa sahip olmuştur. Fromm, modern insanın manevi yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sahip olan çok iyi bilinen bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Fromm'un ideolojik geçmişi çok karmaşıktır, farklı fikirleri bir araya getirmek, yaratıcı bir şekilde işlemek ve yeni bir fikir oluşturmak için mümkün olan her şeyi yapmıştır. Marx'ın tarihsel materyalizmi ve Freud'un psikanalitik psikopatoloji teorisi birbiriyle ilgisiz görünüyorsa da Fromm kültürün temel malzemeleri olan bazı unsurları ortaya koymuştur. Fromm'un bu temel materyalleri ve yaratıcı işlemeyi psikanalitik psikopatoloji yardımıyla sentezlemesi hümanist psikanaliz teorisidir. Bu teorinin sahip olduğu değerler ve idealler rasyonalizm ve hümanizmdir.

Günümüzün krizlerle dolu dünyasında, Fromm'un düşüncesini karakterize eden psikososyal bakış açısının sosyoloji ve psikolojinin teorik perspektifleri, günümüzde sosyal bilimler alanındaki araştırmacılar için özellikle öğreticidir. Fromm öncelikle psikoloji alanında, şüphesiz psikanalitik gelenekte klasik bir teorisyen olmuştur ve fikirleri son yıllarda bir dizi ampirik çalışmaya ilham vermiş veya onları doğurmuştur. Fromm'un kişilik kuramı ise günümüz ders kitaplarında hala yer almaktadır. Bu kişilik kuramı Fromm'un aydınlanma düşüncesinin konusu ve öğrenmeye katkısı olmuştur.

Araştırmamız konu alanı gereği iki boyut üzerinden irdelenmeye çalışılmıştır. Bir tarafta eserlerinde eğitim için elma metaforunu kullanarak iyi bir elmayı daha iyi bir elma yapma uğraşısı olarak düşünen Fromm'un eğitim anlayışı ele alınmaya çalışılırken, öte yandan eğitimin temellerinin dayandığı değer kavramının ve Fromm'un düşüncesinde değerlerinin araştırılması, temellendirilmesi ve Fromm için mevcut durumu ortaya konmaya çalışılmıştır.

En genel anlamıyla bakıldığında eğitim Fromm için insanı kültürel hayata hazırlayan tüm sosyal süreçlerle ortaya çıkmaktadır. Temelde doğada var olan bütün canlılarla aynı özelliklere sahip olan insan da türünün devamlılığını sağlamak istemektedir. Fakat bu türün devamlılığı kültürün devamlılığını sağlayamamaktadır. Yaşayan ve kültürün parçası olan insan ise yavaş yavaş kültürün üyesi ve alıcısı konumuna geçebilmektedir. Kişiler, kurumlar, bunların ürettiği değerler ve değer yargıları kültürleşme süreci için oldukça önemlidir.

Fromm'un da üzerinde durduğu gibi sanayi sonrası devrimle meydana gelen değişimlerde kültür bu değişimlerin arkasında kalmıştır. Kültürün değişimleri yakalayamadığı her anda ise doğadan ayrılıp kendini arayan ve güçsüz hisseden insan zorluk yaşamaya devam etmektedir. Birey toplum içerisinde en az bu değişimler kadar uyum sağlama yeteneğine sahip olmak zorundadır. Fromm için eğitim insana uyum sağlayıcı işlevler kazandıran bir eylemdir. İnsan ve toplum etkileşiminin eğitime yön veren rolü artık reddedilemez durumda iken insanın sahip olduğu potansiyeli geliştirmeye çalışan sosyal düzenin ana hatları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Değer problemi ise felsefi, sosyolojik, psikolojik boyutları olan çok yönlü bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Erich Fromm da eserlerini felsefi, sosyolojik ve psikolojik çözümlenmelerle sunmuş bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefi açıdan değer ve değerler toplumların kültürel varlıkları olmasına karşın bireyin kendini tanıması, gerçekleştirilmesi, soruşturması açısından varoluşunun temelini oluşturmaktadır. Fromm'un bize sunduğu bireyleşme teorisinin merkezinde bireyselleşme olarak bahsettiği değerler temelli varoluşun kurulması bulunmaktadır.

Öte yandan Fromm için sosyo-biyolojik bir varlık olarak alınan insan toplumun vazgeçilmez bir parçasıdır. Modern dünyada toplumsal olarak ele alınması zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyoloji toplumsal yapı ve süreçlerin geçirdiği dinamik süreçleri anlatırken değerlerde meydana gelen değişimlerin yapısal farklılaşmanın da temeli olduğunu öne sürerken korunması ya da bozulmasının toplumun sürekliliği için

öneminin altını çizmektedir. Kurumsal yapıların temelinde yer alan değerler toplumdaki bireyin davranışlarını belirlediği için önemli bir role sahip olmaktadır.

Davranış açısından bakıldığında ise Fromm'un çıkış noktasında en önemli isimlerden olan Frued'un kuramı için değerler süperegonun şekillenmesinde ilk unsurlardan biri olarak yer almaktadır. Böylelikle bireyler değerleri sayesinde toplum içerisinde davranışlarını sunabilmek için kişiliğin yapıları arasında denge kurmak zorunda kalmaktadır. Her bireyin değerler sistemi farklılık gösterebildiği gibi farklı değerlere sahip insanlar aynı çevreyi farklı şekilde algılayabilmektedir. Bu sebeple psikoloji perspektifinde değerler problemi felsefeden farklı şekilde alınmaktadır. Değerin araştırılması onun objektifliği üzerinden değil insanın davranışlarına yol göstericiliği üzerinde yapılmaktadır. Bu sebeptir ki değerler bir inanç olarak ele alınmaktadır. Fromm'un düşüncelerini etkileyen üç disiplin açısından da değerler toplumsal davranış ortaya koymaktadır. Fakat bu toplumsal davranışları ortaya koyarken kendi bireyselliğinden vazgeçmemelidir. Fromm bu noktada eğitimi ve eğitimin içeriğini en önemli silah olarak kullanmakta ve bireyselliğin sağlanması için özgürlük, duyarlılık, sevmeye sevilme gibi bireyleşme için öncelikli değerleri eğitimde öne çıkarmaktadır.

Fromm'un toplum ve insan üzerinde yapmış olduğu çalışmalar insanın ancak kendi doğasına uyarak sağlıklı olabileceği sonucuna ulaştırmıştır. Fromm, Freud'un insanlar ile toplum arasındaki sorunu çözmede, insanların toplumsal taleplere uyumunun sağlanması gerektiği şeklindeki düşüncesine katılmayarak, toplumların gelişmesi ve değiştirilmesinin gerekli olduğuna inanmıştır. İnsanın doğanın bir parçası ve aynı zamanda sahip olduğu zeka ile doğadan güçlü olduğu düşüncesi ile ilerleyen Fromm insanın varoluşsal ihtiyaçlarını ortaya koyarak doğadan ayrılışını temellendirmiştir. Bütün nevrozların temel nedeninin ise toplum taleplerinin ön planda tutulmasından ve insanı kendine ve çevresine yabancılaştıran, yozlaştıran kapitalist düzenden ileri geldiğini savunmuştur.

İnsanın kendine ve çevresine yabancılaştığı çağdaş ve modern toplumlar beraberlerinde temeli değişmeyen ama anlamı değişen değer yargıları getirmişlerdir. Değerin oluşturduğu değerler toplumdaki topluma değişiklik gösterebildiği gibi ortak bir payda etrafında toplanılabilen bir kavram olarak da varlığını sürdürmektedir. Değerin bu evrenselliği kültürün sürekliliği ile sağlanmaktadır. Fromm kültürün aktarımını ise gizli işlevlerinden biri olarak eğitime yüklemiştir. Fromm çocuğun eğitimine, değer ve değerlerinin oluşumuna ilk aile ile başladığını söylemektedir. Ailenin ve öğreticilerinin çocuğa sundukları ve hissettirdikleri çocuğun ileriki yaşamı için önem arz etmektedir.

Çocuğun öğrendiği en üst düzey değer yerini alanlar değişmezken zaman, yer, mekân, kültür gibi değişkenlerle değer yargılarında değişkenlik göstermektedir.

Tüm bunların içerisinde modern dünyaya uyum sağlamaya çalışan çocuk için eğitim ve özgürlük iç içe geçmektedir. Eğitimde özgürlük önemli ve temel değerler arasında yer almaktadır. Geleneksel otoriteden kurtulup bir birey olma savaşı veren insan aynı zamanda doğaya karşı güçsüzlüğü ile kendi dışındaki amaçların bir aracı haline gelmektedir. Fromm'un düşüncesinde eğitim ile potansiyellerinin farkına vardırılmaya çalışılan çocuk modern zaman da adeta özgürlük savaşçısı olarak yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Tarihsel süreçte seçim yapabilme olarak kendini gösteren özgürlük Fromm tarafından olumlu ve olumsuz yönleri ile birlikte bireylere yüklenilmek istenmiştir. Fromm'a göre amaç özgür olmak ve otantik yaşamaktır. Fromm böylelikle bireyselleşmenin sağlanacağına inanmaktadır.

Bireyin özgürlüğü çerçevesinde hedeflenen bireyselliğinde eğitim ve değerler ilişkisi hep en önemli noktalardan biri olarak ifade edilse de modern toplumun getirileri doğrultusunda toplumun ve sanayinin beklenti olarak koyduğu değerler bireyin kendi değerlerinin önüne geçmektedir. Fromm modern toplumda insanların insani değerlerden mahrum kalmalarına karşın büyük mücadeleler vermiştir. Örneğin eğitim programlarında çoğunlukla milli ve manevi öğelerin kazandırılması hedeflenmiş olsa da Fromm buna şiddetle karşı çıkmaktadır. Fromm için bu tarz değerler insanın doğasında olmayan ama toplumun devamlılığı ve birliği için sonradan ortaya atılan değerler olarak alınmaktadır. İnsanın öz yapısında olmayan değerlerin kazandırılmaya çalışılması ile bireyde öncelikle kendisiyle olmak üzere bütün ilişkilerinde yabancılaşma ve değer kaybına sebep olabileceğini düşünmektedir.

Fromm öncelikle iyi bir eğitim anlayışı için yönlendirmelerden uzak ve öğrenciyi hareketsiz bir nesne olarak kabul etmemiz gerektiğini düşünmektedir. Bu aynı zamanda eğitimcinin kendi özgürlüğünü ve kararlarını koyabilmesi için bir yol sunmaktadır. Eğitimcinin otoritesinin istenen rasyonel ve reddedilebilir bir otorite olmasını tercih etmektedir. Ama Fromm eğitim programlarında mevcut olan irrasyonel otoriteye ait kavramları da düşünür ve özgürlükçü gibi görünen eğitim bilimlerinde anonim otoritenin, disiplininin sunuş şeklinin nasıl olduğunu özellikle vurgulamaktadır.

Diğer taraftan toplumun bir parçası ve yalnızlığından kaçmak isteyen insanın ilişkilerindeki gerekli unsurlarda eğitim için bir o kadar önemlidir. Fromm öncelikle dünyaya ve dolayısıyla insana yönelik bir ilgiyi tanımlamıştır. Bu ilgi empatiye ihtiyaç duyan, diğer insanlarda özgün olanı bulmak ve yargıdan uzak kalmamızı sağlayan

sevgiye dayalı bir ilgidir. Hayat sevgisinin ortaya çıktığı, derslerden uzaklaşıldığı ve doğal bir şekilde insanın varoluşuna ulaşan içten bir ilişkiye dönüşen bir ilgiden söz etmektedir.

İkinci olarak toplumsal koşulların bireyler tarafından belirlendiği ve çatışmanın insanın doğaya karşı zeka ile üstün hissetmesi ile doğaya karşı güçsüz hissetmesi arasındaki çatışma kadar doğal olduğunun farkına varılabilmesi için gerekli olan gerçekçiliktir. Sadece kötülük düşünmek insanı alaycı kılmaktadır, adeta salt iyiliğin olamayıp bunun bir hayal kırıklığı yaratabileceği gibidir. Eğitimin iyi olan elmayı daha iyi yapma metaforunda olduğu gibi insan özü bireyi belirlemektedir.

Son unsurda ise insani vicdanı zayıflatan ve heteronom olanının karşıtı bir itaat olarak anlaşılan itaatsizlik bulunmaktadır. Fromm itaati sakıncalı bulmamaktadır. Bu itaat uygunluğun kınanmasını gerektirdiğinde, nekrofil üretebilen ve otomatik yıkıcılık ve uygunluğa dayanan bir itaattir. Bu, yeniden başlamak için hayatın sıfırdan başlanmasına ihtiyaç duyulmasını engellemektedir ve geçmişle bağların koparılamadığı durumlarda sık görülmektedir. Yorumladığımız gibi yeniden doğmak inanç sahibi olmayı gerektirir ve bu eğitim eyleminde önemli bir şeydir. Öte yandan, özgürlüğe mümkün olan en yakın anlamda atıfta bulunan özellikleri göz önünde bulundurursak özgür olmak aynı zamanda sorumluluk almayı gerektirmektedir. Bunun yanında mesele şudur ki insan kendi narsisizmini aşmalıdır. Kişinin kendisini sevmesi kendini koruma dürtüsünden kaynaklanmaktadır. Bu duygu insanın değerine varmasını sağlamaktadır.

Ayrıca Fromm, mesleki sorumluluğu da vurgular. Eğitimde ve eğitim ilişkisinde mahremiyete saygı olması gerektiğini savunur. Ve sonuçta bilginin çaba ve ilgi gerektirdiğini düşünürsek: Fromm'un bir amaç olarak öne sürdüğü şey, karakter gelişimidir. Karakter gelişimi Fromm'un çalışmalarında temel bir temadır ve eleştirel düşüncenin uyarılmasıyla açıkça bağlantılıdır.

Erich Fromm'un savunduğu şey insanların zorlanmalarla karşı karşıya kalması değildir. Sadece bu zamanlarda kişinin kendi hayatının anlamını ve kişiliğinin kimliğini ortaya koyabilmesi için ihtiyaç duyduğu sahiplik duygusunun önemi ile ilgilidir. Bu sebeptendir ki eğitimde verilen değerlerin kalıcılığı ve kişinin kendini tanımasına ait hissetmesine olanak sağlaması için Fromm'un öne sürdüğü koşullara uyum sağlaması gerekmektedir. Bunun için eğitim programları içinde bulunduğumuz yüzyıldaki birçok düşünürden farklı olan Fromm'un yeni bir insanlık inşası için çıktığı yolculuğunda temellendirdiği gibi eğitim programları değerleri bireye aktarmaya çalıştığı sırada kendisi

de temel değer ve değerler üzerine inşa edilmeli ve bireyin bireyselliği dolayısıyla özgürlüğü engellenmemelidir.

İnsanlığın toplum, kültür, değer, değerler ve eğitim karmaşası üzerinden ilerleyişinde kültürdeki değişimlere uyum sağlayıcı olarak eğitimin öne çıkması felsefe ve psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi bilimlerle disiplinler arası çalışan eğitim bilimlerinin önemini hatırlatmaktadır. Bu zamana değin süren eğitim, toplum ve çocuğun bir bütün olarak alınması meselesi ise insan türüne ait olan eğitim fenomeninin anlatılmasını güçleştirmiştir.

Fromm için eğitimde ve toplumda birey özgürlüğüne dönebilmelidir. Bireyleşmeye önem veren bir eğitimci çocukların sorumluluk duygusunu ve kendi yetilerini fark etmeleri konusunda yol gösterici olabilmektedir. Bireysel tercih yapabilen çocuk bireyleşmesini de sağlayabilmektedir.

Buraya kadar tartıştığımız ve incelediğimiz durumda Fromm'un eserlerinde ve düşünlere hissedilen eğitim nokta atışı bir eğitim sistemi olmamakla birlikte her bireyin kendi eğitimini sağlayabilmesi doğrultusunda fikirler vermektedir. Birey bu eğitimde değerinin, değerlerinin ve toplum içerisindeki değerlerin farkına varır. Topluma uyum sağlama sürecinde vazgeçtiği özgürlüğünü gözden geçirir. Böyle bir eğitimde hem öğretmenin he de öğrencinin bireyselliğinin korunması önem kazanmaktadır.

Ahlaki gelişimde olumlu etkisi olduğuna inanılan eğitim temelinde insanın belli başlı güdülerini ve doğal değerlerini dile getirip geliştirdiği takdirde birey mutluluğa erişebilmektedir. Doğadan ayrılarak içinde yırtıcı dürtüleri ortaya koyan insan duyuşal yaşantılarına odaklanmalı ve toplumla uyum sürecinde kendini devam ettirmelidir. Birey ancak bu şekilde açık ve net düşüncelere ulaşabilir. Çocuk eğitim sayesinde bireyleşmiş olur ve başarılı bir karakter gelişimiyle doğadan ayrıldığı noktada doğaya karşı nitelikli hale gelmiş olur.

Fromm'un ölümünün üzerinden 42 yıl geçmiştir. Bugün baktığımızda 21. yüzyılda insanların özgürlükleri artmamış, güvensizlikleri azalmamıştır. Fakat Fromm'un yazılarını okuduğumuz zaman modern dünyada değişikliklerin büyük boyutlarda olmadığını görmekteyizdir. Elbette dünya tarihi köklü değişiklikler geçirmiştir. Fromm'un derinden endişe duyduğu Soğuk Savaş sona ermiş ve nükleer tehdit büyük ölçüde azalmıştır. Ancak yeni uluslararası çatışmalar hiçbir zaman sona ermemiştir. Fromm'un, rasyonalizm ve hümanizm gibi değerlere dayalı değişim fikirleri, toplum ve insan doğası üzerine yaptığı profesyonel araştırmalarla birleştiğinde, 21. yüzyılda insanın ilerlemesi için hala öğreticidir. Fromm'un ortak insanlığımızın değerlerine olan derin

inancı, bizim için 21. yüzyıla vermemiz gereken önemli bir mesajdır. Sonuç olarak; çalışmamızın konusu oluşturan Erich Fromm düşüncesinde onun bireyleşmeyi ve potansiyellerini öncelikli alan liberal bir eğitim düşünürü olduğunu görmekteyiz. Fromm'un eğitimde öncelikle teorik bilgi yerine bireyleşmenin ve yabancılaşmanın önüne geçecek, toplumun yeniden inşasını sağlayacak değerlerin aktarılmasını önemli bulduğu sonucuna ulaşmaktayız.

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (2006). *Değişen Dünya Değişen Değerler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Akbaba, S. (2003). Eğitim Yönetimi ve Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 7-18. <https://bit.ly/32pmJzA>
- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayınları. (2017).
- Arslan, A. (2007). *İlk Çağ Felsefe Tarihi- 3*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2009). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Adres Yayınları.
- Artan, E.(2005). *Üniversite Gençliği Değer Araştırması*. İstanbul:Tesev Yayınları.
- Avcı, N.(2007). *Toplumsal Değerler ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aydın, M. (2003). Gençlerin Değer Algısı: Konya Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3, 121-144. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29198/312593>
- Bakioğlu, A. ve Silay, N. (2013). *Yükseköğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Başaran, F.(1995-Eylül). Üniversite Eğitim Süresi İçinde Öğrencilerin Değer Tercih Sıralamalarında Değişme. *VII Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bedirhan, Y. (2009). Avrupa Birliği Ülkelerinde Yaşayan Türk Çocuklarının Kültürel Uyum Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Akademik Bakış Dergisi*, 6, 1-7. www.ibit.ly/2eMC
- Bendix, R. (1962). *Max Weber: an intellectual portrait*. New York: Anchor Books.
- Benjamin, W. (1970). Çocuklar Gençlik ve Eğitim Üzerine (M. Tüzel, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi. (2001).
- Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe: Free Press.
- Bernard, L. ve Tauber, E. S. (1971). In The Name of Life Essays in Honor of Erich Fromm. L. Bernard & E.S. Tauber (Eds.), *Erich Fromm: Some Biographical Notes* (pp. 7-19). Canada: Holt, Rinehart and Winston.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşına Kitaplar.
- Bochenski, J. M. (1959). *Felsefeye Düşünmenin Yolları* (K. Dinçer, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayınları. (2009)
- Büyükdüvenci, S. (1991). *Eğitim Felsefesine Giriş*. Ankara: Savaş Yayınları.

- Büyükdüvenci, S. (2002). Değerin Değeri Üzerine. S. Yalçın (Editör). *Değer ve Bilgi Sempozyum Kitabı* (ss. 249-254.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Bökeoğlu, Ö. Ç. (2018). *Nitel Araştırma ve Veri Analizi*. Ders İzlenesi. <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=3114>
- Brezinka, W. (2016). *Education in a Society Uncertain of Its Values: Contributions to Practical Pedagogy*. Cambridge Scholars Publishing: UK
- Bulut, S. (2011) *Atasözlerinin Değerler Eğitimindeki Yeri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye.
- Cengiz, C. ve Karataş, F.Ö.(2016). *Yansıtıcı Düşünme ve Öğretimi*. Milli Eğitim Dergisi. 45(211),5-27
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Cebeci, A. (2005). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Ahlaki Değerlerin Eğitimi ve Öğretimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye.
- Chomsky, N. (2001). *Dil ve Zihin* (A. Kocaman, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Cüceloğlu, D.(1997). *İnsan ve Davranışı(7.Baskı)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağlar, A. (2005). Okul Öncesi Dönemde Değerler Eğitimi. M. Sevinç (Ed.). *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar 2*. (ss. 304-310). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Daniels, V.(2003).*Erich Fromm notes*.
<http://web.sonoma.edu/users/d/daniels/frommnotes.html>
- Devitis, J.L. (1972). *The Concept of Repression in the Social and Educational Thought of Erich Fromm and Herbert Marcuse*. University of Illinois-Dissertation.
- Dikeçligil, B. (2011). *Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme*. K. Alver & N. Doğan (Editörler). Ankara: Hece Yayınları.
- Dilmaç, B. (2007). *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin Verilmesi ve Eğitimin Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile Sınanması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya,Türkiye.
- Dönmezer, S. (1976). *Sosyoloji*. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- Doğan, İ. (2016). *Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar* (14. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar* (Z. Z. İlkelen, çev.). (7-49). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Erdem, H. H. (2004). *Problemler ve Düşünceler*. Ankara: Odak Yayınları.

- Erkızan, H. N. (2002). *Çağdaş Aristotelesçi Düşüncede İnsanın Bir Değer Varlığı Olarak Kavranımı*. S. Yalçın (Editör). *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri* (ss.235-249). Ankara: Vadi Yayınları.
- Frankena, W. (2007). *Etik* (A.Aydın, Çev.). Ankara: İmge Kitapevi
- Filiz, Ş. (2008). *Medya ve Siyaset*. Z. Damlapınar(Edt.). Konya: Eğitim Kitabevi
- Fitcher, J. (1957). *Sosyoloji Nedir?* (N. Çelebi, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık. (2009)
- Freire, P. (1968). *Ezilenlerin Pedagojisi* (D. Hattatoğlu & E. Özbek, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (2014).
- Fromm, E.(1990). *Sağlıklı Toplum* (Y. Salman & Z. Tanrısever, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi. (1955).
- Fromm, E. (1992). *Rüyalar, Mitler, Mitoslar* (A. Arıtan & K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi. (1951).
- Fromm, E. (1994). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı* (Y. Salman & N. İçten, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi. (1964).
- Fromm, E. (1995). *Umut Devrimi* (Ş. Yeğin, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi. (1968).
- Fromm, E. (1996). *Hayatı Sevmek* (A. Köse, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi. (1986).
- Fromm, E. (2003). *Sahip Olmak ya da Olmak* (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi. (1989).
- Fromm, E. (2004). *Çağdaş Toplumların Geleceği* (A. Arıtan ve K. H. Ökten, çev.) İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2005). *Çağımızın Özgürlük Sorunu* (B. Güvenç, Çev.). İstanbul: Gündoğan Yayınları. (1965).
- Fromm, E. (2010). *The pathology of normalcy*. New York: American Mental Health Foundation Books. (1991).
- Fromm, E. (2016a). *Marx'ın İnsan Anlayışı* (K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1961).
- Fromm, E. (2016b). *Psikanalizin Bunalımı* (K. Erzincan Kına, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1970).
- Fromm, E. (2017a). *Özgürlükten Kaçış* (Ş. Yeğin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1941).
- Fromm, E. (2017b). *Sigmund Freud'un Misyonu* (O. Düz, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1959).
- Fromm, E. (2017c). *İsa Dogması* (B. Leblebicioğlu, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1963).

- Fromm, E. (2018a). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* (Ş. Alpagut, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1973).
- Fromm, E. (2018b). *İtaatsizlik Üzerine* (N. Soysal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1981).
- Fromm, E. (2019a). *Kendini Savunan İnsan* (N. Arat, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1947).
- Fromm, E. (2019b). *Psikanaliz ve Zen Budizmi* (N. Soysal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1960).
- Fromm, E. (2019c). *İnsanlık Başarabilecek Mi?* (N. Soysal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1961).
- Fromm, E. (2019d). *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum* (N. Arat, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1962).
- Fromm, E. (2019e). *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları* (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1979).
- Fromm, E. (2019f). *Tanrılar Gibi Olacaksınız* (B. Leblebicioğlu, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1966).
- Fromm, E. (2019g). *Olma Sanatı* (O. Düz, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1989).
- Fromm, E. (2020a). *Sevme Sanatı* (I. Gündüz, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1956)
- Fromm, E. (2020b). *İnsan Olmak Üzerine* (Ş. Alpagut, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1997).
- Fromm, E. (2021a). *Psikanaliz ve Din* (E. Ertan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1950).
- Fromm, E. (2021b). *Psikanalize Yeni Bir Bakış* (F. Sezer, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1990).
- Fromm, E. (2021c). *Dinleme Sanatı* (N. Soysal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (1994).
- Gibbs, J. P. (1965). Norms: The problem of definition and classification. *American Journal of Sociology*, 70(5), 586–594. doi:/10.1086/223933
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gutok, G. L. Eğitime *Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar* (N. Kale, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi. (2014).
- Günay, M. (2002). Hermeneutik Felsefe Açısından Bilgi-Değer İlişkisi. S. Yalçın (Edt.) *Bilgi ve Değer Sempozyumu* (ss.265-278). Ankara: Vadi Yayınları.
- Güngör, E. *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul, 2000, s. 18
- Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötügen.

- Günkör, C. (2016). *Öğretim Elemanlarının Sosyal Sermaye Eğitim Ortamına İlişkin Algıları: Gazi Eğitim Fakültesi Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Hacıkadıroğlu, V. (2002). *Değerlerin Temellendirilmesi*. Ş. Yalçın (Editör.), Bilgi ve Değer Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri, (ss. 35-43). Ankara: Vadi Yayınları.
- Harari, Y. N., *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* (S. Sıral, Çev.). İstanbul: Kolektif Yayınları. (2018).
- Hassani, H. (2011). *Erich Fromm on Freedom* http://www.ysu.am/files/08H_Hasani.pdf
- Higgins, E. T. (2012). Regulatory focus theory. In P. A. M. Van Lange, A. W
- Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (pp. 483–504). New York: Sage Publications
- Hutchins, R. (1936). *The Higher Learning in America*. New Haven: Yale University Press.
- İçli, G. (2005). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kağıtçıbaşı, Ç. & Kuşdil, M.E. Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45), 59-76.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2013). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kant, I. (1922) *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (İ. Kuçuradi, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu. (2018).
- Keefer, P. & Knack, S. (2005). *Social capital, social norms and the new institutional economics*. In C. Menard & M. M. Shirley (Eds.), *Handbook of new institutional economics*. (pp. 701- 725). Heidelberg: Springer.
- Kılıçoğlu, İ. (1988). *Ahlak Hukuk İlişkisi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Kitabevi.
- Kızıltan, G.S. (1986), *Çağımızda Yabancılaşma Sorunu*, Metis Yayınları: İstanbul
- Kluckhohn, C. (1951). *Values and value orientation in the theory of action arsons*, and Shils, E. (Eds.). *Toward a General Theory of Action*, Harvard University Press, 388-433. doi: 10.4159/harvard.9780674863507.c8
- Kocadaş, B. (2002). *Görsel Medya ve Şiddet Kültürü Malatya İli Uygulaması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
- Köseoğlu, N. (1992), *Milli Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kulaksızoğlu, A. (1998). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuçuradi, İ. (2014). *Uludağ Konuşmaları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kültür Bakanlığı, 2021. <https://3c5.com/giMDM>

- Kuçuradi, İ. (1971). *İnsan ve Değerleri*. İstanbul: Yankı Yayınları.
- Kuşpınar, B. (2015). Değerler ve Değerler Psikolojisi. B. Dilmaç ve H. H. Bircan (Editörler), *Takdim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mehmetoğlu, A.U. (2006). *Gençlik, Değerler ve Din*. Y. Mehmetoğlu ve A.U. Mehmetoğlu (Editörler), *Küreselleşme Ahlak ve Değerler*. (ss. 252). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Merton, R. K. (1957). *Social theory and social structure* (Rev. ed.). New York: Free Press.
- McLuhan, M. (1962). *Gutenberg galaxy: the making of typographic man*, Canada: University of Toronto Press.
- Nijhuis, E., Hermans, C. A.M. & Wils, J-P. (2005). Religion and moral education: Empirical research into the moral consciousness of trainee teachers in the Netherlands, *Journal of Empirical Theology*, 18(1), 48-73.
- Nışanyan, 2021. <https://www.nisanyansozluk.com>
- Nodding, N. (2017). *Eğitim Felsefesi* (Raşit Çelik, çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Nutku, U. (1984). *G. E Moore'un Naturalistçe Yanıltmaca Yanıltmacası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Oxford (2021) <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/>
- Özlem, D. (1998). Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine. *Toplum ve Bilim*, 76, 7-40. Birikim Yayınları: İstanbul.
- Özlem, D. (2002). Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine. S. Yalçın (Editör). *Değer ve Bilgi Sempozyum Kitabı* (ss. 249-254.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Poyraz, H. (1995). *Dil Açısından Ahlak Felsefesi ve R.M. Hare* (Doktora Tezi). Yöktez. (41612)
- Rokeach, M. ve Regan, J.F. (1980). The role of values in the counseling situation. *The Personnel and Guidance Journal*, 58(9), 576-582. doi: 10.1002/j.2164-4918.1980.tb00454.x
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rousseau, J.J. *Toplum Sözleşmesi* (M. H. Ergül, Çev.). İstanbul: Olympia Yayınları (2017).
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *In Advances in*

Experimental Social Psychology, 25,1-65. San Diego: Academic Press.
doi:[10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)

Schwartz, S.H & Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550-562.
doi:[10.1037/0022-3514.53.3.550](https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550)

Stroll, A. (2008). *Etik Kuramları* (M. Türkeri, Çev.). Lotus Yayınları

Tabak, H. (2017), Normlar Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. E. Efeğil(Editör), *Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi*. (ss. 139-173). İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Şerif, M. (1985). *Sosyal Kuralların Psikolojisi*. İstanbul: Alan.

Şirin, A. (1983). *Gençlerin Değerler Sıralamasına Yönelik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Şişman, M. (2014). *Örgütler ve Kültürler*. Ankara: Pegem A.

Smith, M. K. (2012). Erich Fromm: freedom and alienation, and loving and being in education <https://bit.ly/3qhdUjr>

Tezcan, M. (2018). *Değerler Eğitimi Sosyolojik Yaklaşım*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tepe, H.(2002). Değerler ve Değer Bilgisi. Ş. Yalçın (Editör.), *Bilgi ve Değer Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri*, (ss. 342-354). Ankara: Vadi Yayınları.

TDK (2021) <https://sozluk.gov.tr/>

Theodorson, G. A. & Theodorson, A. (1979). *A modern dictionary of sociology*. New York: Barnes & Noble.

Thomas, W. I. & Znaniecki, F. (1918). *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of An Immigran Group I*. Boston: The Gorham Press.

Topçuoğlu, A. (1996) *Üniversite Gençliğinin Sosyal Değerleri* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.

Töremen, F. ve Ersözlü, A. (2010). *Eğitim Örgütlerinde Sosyal Sermaye ve Yönetimi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Tuebingen, R. F. (2002). Psychoanalysis and Human Values. *International Forum of Psychoanalysis*, 11(1), 18-26. doi:[10.1080/080370602317353237](https://doi.org/10.1080/080370602317353237)

Türkeri, M. (2017). *Etik Değer Açısından Eğitim, Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim*. İstanbul: Lotus Yayınevi.

Tyler, T. R. & Lind, E. A. (1992). A relational model of authority in groups. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances In Experimental Social Psychology*, 25, 115–191. Academic Press. doi:[10.1016/S0065-2601\(08\)60283-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60283-X)

Ülken, H. Z. (2013). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Doğu-Batı.

Ülken, H. Z. (2001). *Bilgi ve Değer*. İstanbul: Ülken Yayınları

Weber R P (1989) *Basic Content Analysis*. London: Sage.

Yazgan İnanç, B. ve Yerlikaya, E.E. (2012). *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.

Yıldız, A. (2007). *Max Scheler'in Değer Anlayışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Yörükoğlu, A. (1983). *Çocuk Ruh Sağlığı: Çocuğun Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*. Ankara: Nobel Yayıncılık

EKLER

EK 1. Etik Kurul Onayı

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ALT ETİK KURULU KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : 03/01/2022
Toplantı Sayısı : 1
Karar Sayısı : 15

15-Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencilerinden **İrem Sena Köktürk**'ün "Erich Fromm Düşüncesinde İnsan ve Değer Anlayışının Eğitimde Yansımaları" başlıklı tezi ile ilgili "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelendi.

Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencilerinden **İrem Sena Köktürk**'ün "Erich Fromm Düşüncesinde İnsan ve Değer Anlayışının Eğitimde Yansımaları" başlıklı tezinin insan üzerinde yapılan bir çalışma olmaması nedeniyle etik kurul onayına ihtiyaç duymadığına oy birliği ile karar verildi.

BENZERLİK BİLDİRİMİ

“Erich Fromm Düşüncesinde Değerler ve Eğitim” başlıklı tezimin ana bölümü (ön bölüm, kaynaklar ve ekler hariç) Turnitin İntihali Engelleme Programı aracılığıyla incelenmiş ve ilgili rapor danışmanım tarafından da kontrol edilmiştir. Kontrol sırasında (1) “Beş sözcükten daha az olan benzeşmeler” (2) “Kaynaklar” (3) “Doğrudan Alıntılar” dışarıda tutulmuştur. Benzerlik kontrolüne ilişkin rapordan elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Rapor Tarihi	: 18.04.2022
Gönderim Numarası	: 1813381234
Sayfa Sayısı	: 105
Sözcük Sayısı	: 32033
Karakter Sayısı	: 221416
Benzerlik Oranı	: %4
Savunma Tarihi	: 26.04.2022

Yukarıda belirtilen sonuçları gösteren Turnitin İntihali Engelleme Programı’na ilişkin orijinal raporu, sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmaksızın bu beyanım ekinde Enstitüye teslim ettiğimi, tezimin %10’dan fazla benzerlik oranı içerdiğinin belirlenmesi durumunda, bundan doğabilecek tüm yasal sorumluluğu kabul ettiğimi bildirir, saygılarımı sunarım.

Öğrencinin Adı Soyadı: İrem Sena Köktürk

Tarih:08.04.2022

İmza:

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : İrem Sena KÖKTÜRK

E-Posta Adresi :

İş Deneyimi :

Unvan	Görev Yeri	Yıl
Psik. Dan.	Sınav Eğitim Kurumları	2020-Halen
Psik. Dan.	Özel Söylem Özel Öğretim Kursu	2018-2019

Akademik Bilgiler

Öğrenim Durumu:

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	Bursa Uludağ Üniversitesi	2018